

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**KUR'AN'DA İBÂDET AÇISINDAN İSTİĞFAR VE TEVBE
İLİŞKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Yusuf TOPYAY

Ankara-2008

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**KUR'AN'DA İBÂDET AÇISINDAN İSTİĞFAR VE TEVBE
İLİŞKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Yusuf TOPYAY

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Şevki Saka

Ankara-2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**KUR'AN'DA İBÂDET AÇISINDAN İSTİĞFAR VE TEVBE
İLİŞKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Yusuf TOPYAY

Tez Danışmanı :

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../200...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	IV
ÖNSÖZ	V
GİRİŞ.....	VII
A-ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	VII
B- ARAŞTIRMANIN AMACI	IX
C- ARAŞTIRMANIN METODU	X

BİRİNCİ BÖLÜM

İBÂDET- TEVBE VE İSTİĞFAR

KAVRAMLAR'INA GENEL BİR BAKIŞ

A- İBÂDET KAVRAMI.....	2
a- Kelime anlamı ile İbâdet.....	2
b- Terim Anlamı İle İbâdet	4
c- İbâdetin Önemi	8
d- İbâdetlerin Kabul Olmasının Şartları	13
e- İbâdet Çeşitleri.....	14
 B- TEVBE KAVRAMI	 17
a. Kelime Anlamı ile tevbe	18
b. Terim Anlamı ile Tevbe.....	20

c. Tevbenin Önemi.....	27
d. Tevbenin Zamanı	39
e. Tevbenin Çeşitleri.....	42
f- Nasûh Tevbe	45
g- Tevbenin Şartları	54
h- Tevbenin Hükümü.....	61
ı- Kur'an-ı Kerim'de Tevbe.....	62
j-Hadislerde Tevbe.....	64
k-Tevbenin Kabulü	67
C- İSTİĞFAR KAVRAMI.....	79
a- Kelime Anlamı ile İstiğfar	83
b-Terim anlamı ile İstiğfar.....	83

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA, İBÂDET AÇISINDAN İSTİĞFAR VE TEVBE

İLİŞKİSİ

A- TEVBE İLE İSTİĞFAR ARASINDAKİ FARKI OLUŞTURAN SEBEPLER	86
a- İstiğfar Kavramının Kur'an-ı Kerim'de Müstakil Olarak Zikredilmesi.....	88
b- Tevbe Kavramının Kur'an-ı Kerim'de Müstakil Olarak Zikredilmesi.....	90
c- İstiğfar ve Tevbe Kavramlarının Kur'an-ı Kerim'de Beraber Zikredilmesi.....	92

d- İstiğfar Kavramının Tevbe Kavramından Sonra Zikredilmesi.....	94
e- İstiğfar Kavramının Tevbe Kavramından Önce Zikredilmesi.....	96
f- Tevbe ile İstiğfar Kavramları Arasındaki Fark Konusunda Müfessirlerin Görüşleri.....	100
B- İBÂDET- İSTİĞFAR İLİŞKİSİ	109
C- İBÂDET- TEVBE İLİŞKİSİ	111
 SONUÇ	 119
BİBLİYOGRAFYA.....	122
ÖZET	130
SUMMARY	131

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
A. e.	: Aynı eser.
a.g.m.	: Adı geçen makale.
b.	: İbn.
Bkz.	: Bakınız.
c.c.	: Celle Celalühü.
c.	: Cilt.
çev	: Çeviren
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı.
E.G.M.	: Emniyet Genel Müdürlüğü.
Hız.	: Hazreti.
K.K.K.	: Kara Kuvvetleri Komutanlığı.
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı.
Neşr.	: Neşreden.
s.	: Sayfa.
S.	: Sayı.
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve selem.
Tah.	: Tahkik eden.
T.D.K.Y.	: Türk Dil Kurumu Yayınları.
T.D.V.	: Türk Diyanet Vakfı.
Terc.	: Tercüme eden.
Ty..	: Tarihsiz.
Yay.	: Yayınlar.

ÖNSÖZ

Âlemlerin Rabbi olan Allah (c.c.)’a sonsuz hamdû senalar ve O’nun habibi, yolumuzun aydınlatıcısı olan Hz. Muhammed (s.a.v.)’e salât ve selam olsun.

Yüce Rabbimiz kâinatta var olan her şeyi insan için insanı da kâinatın sahibi olan kendisine kulluk için yaratmıştır. Çünkü insanoğlu sadece ve sadece dünya için yaratılmamıştır. Aslında O, ahiret için yaratılmıştır. O bu dünyada misafirdir. Bu âleme gelişinin ise bir amacı vardır. O da yaratanını bilmek, tanımak, ona ibâdet etmek, kısacası yaratanına kulluk etmektir. Yani insan Allah’a kulluk etmek için yaratılmıştır. Kulluğun tezahürü ise ibâdetten başka bir şey değildir.

İnsanlık tarihine dikkatlice baktığımız zaman, onun her zaman ve her devirde bir güce itaat ettiğini, boyun eğdiğini görmekteyiz. Bu bazen gerçek mabuda, bazen de sahte ilahlara olmuştur. Ama bir hakikat ki ibâdet etme, kullukta bulunma duygusu hep varolagelmıştır. İnsanların fitrat üzere yaratıldığını, insanın insan olma yönüyle asıl fitratı yaratıcısına boyun eğmek olduğunu şu Âyet açıkça ortaya koymaktadır. “*ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım*” buyurulduğu üzere kulun görevi Allah’a kulluktur. Dinsizlik fitrata aykırı bir durum olduğu gibi, Allah’tan başkasına tapmak da öyledir.

Gerek klasik kaynaklarda gerekse günümüz eserlerinde tevbe ile istiğfar kavramları birbirine karıştırılmakta ve çoğu kez de birbiri yerine kullanılmaktadır. Halbuki tevbe ve istiğfar kavramları her ne kadar birbiri için olmazsa olmazlardan ise de birbirinden farklı iki kavramdırlar. Kur’an-ı Kerim de bunun böyle olduğunu bize göstermektedir. Ayrıca tevbe ile ibâdet kavramları arsında da ciddi bir ilişkinin olduğu, Kur’an’da “tevbe edin” ifadesinden sonra “salih amel işleyin” gibi pek çok Âyette açık bir şekilde görülmektedir.

Çalışmamız, Kur’an-ı Kerim’de İbadet İbâdet Açısından İstiğfar ve Tevbe ilişkisi üzerinedir. Tezimiz bir giriş iki bölüm ve bir sonuç bölümünden müteşekkildir.

Biz giriş bölümünde konunun muhtevası hakkında genel bir çerçeve çizmeye çalıştık. Birinci bölümde ise; tevbe, istiğfar ve ibâdet kavramlarını ele alarak, bu kavramlar hakkında

birtakım genel bilgiler vermeye çalıştık. İkinci bölümde ise, ibâdet ile istiğfar ve tevbe arasındaki ilişkiyi ayetler çerçevesinde anlatmaya çalıştık. Daha sonra yukarıda bahsettiğimiz karmaşanın ortadan kaldırılması için, “Hûd suresi üçüncü ayet” ışığı altında tevbe ile istiğfar kavramlarının farkını ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamızın sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yaparak çalışmamızı noktaladık.

Öncelikle dünyaya gelmeme vesile olan ve en güzel şekilde yetişmem için hiçbir fedakarlıktan çekinmeyen anne-babama; bana yol gösterip yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Şevki SAKA’ya şükranlarımı sunuyor ve kendilerine dünya ve ahiret hayatında mutluluklar diliyorum.

Yüce Rabbimden beni, anne-babamı, hocamı ve tüm inananları O’nun ve habibi’nin yolundan ayırmamasını ve yapacağım çalışmalarda bana kolaylıklar sağlamasını niyaz ediyorum.

Yusuf TOPYAY

30/ 10/2008

GİRİŞ

A- ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Çalışmamızda, Kur'an'da ibâdet kavramının ele alınması, ibâdet ve kulluk arasındaki ilişki, ibâdetlerin hayata bakan yönü ve insan üzerindeki etkilerini ele alıp, İbâdetle tevbe arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışacağız.

Bilindiği gibi temelde bütün dinlerin, özelde ise İslâm dininin en önemli amaçlarından biri, ideal insan ve böylece ideal toplumu vücuda getirmektir. İşte bu ideal toplumun oluşmasında dînin yani bu dine ait ritüellerin önemi yadsınamayacak derecededir. Bu bağlamda, İslâm dininde var olan her bir ibâdetin ideal insan ve ideal toplumun oluşumunda değişik ve bir o kadar da birbirlerini tamamlayan etkileri vardır. Yani hiçbir ibâdet salt birtakım figürlerden, hareketlerden ibaret değildir. Bu hareketlerin arka planında değişik amaçlar yatmaktadır. Bunların ortaya konması noktasında yapmak istediğimiz çalışma son derece önemlidir.

İslâm dininde ibâdet, kulun kulluğu'nu ispatı noktasında çok büyük bir öneme sahiptir. Öyle ki, Kur'an'ın muhtelif âyetlerinde Allah (c.c), insanın niçin yaratıldığı sorununu ortaya koyarken, ibâdet boyutunu kendisine kul olma yönünde temel kabul etmiştir. Çünkü ibâdetin, inanç iddiasını temellendiren önemli bir yönü vardır. Diğer taraftan, bir de ibâdetleri yerine getirememe ve günah işleme durumundan sonra kulun bu yaptıklarından pişmanlık duyup, bir daha bunları yapmamaya azim ve kararlılık göstermesi halinde, Allah (c.c) kuluna “Tevbe İstiğfar” diye bir af kapısı açmıştır. İşte tam burada şu sorular sorulabilir: İbâdetle tevbe istiğfar arasında ne tür bir ilişki vardır? İbâdetler hayatın hangi evresiyle ilgilenir? Tevbe ile İstiğfar, aynı şeyler midir? Eğer aynı şey değilse farkları nelerdir?

Bu konu hakkında, Konyada, Recep Demir'in, Kur'an-ı Kerim'de Kulluk Kavramı; Van'da, Mehmet Peker'in, Kur'an-ı Kerim'de Tevbe Kavramı; Sakaryada, D. Ali Aşkın'ın Kur'an'da Tevbe Kavramı, Mehmet Katar'ın Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve İslamda Tövbe; asım Yapıcı'nın İslam'da Tevbe ve Dini Yaşayıştaki Rolü gibi çalışmaları vardır.

Bu çalışmalarda genelde tevbe ve istiğfar hakkında birtakım genel bilgiler verilmiş ve kavramsal çalışma yapılmıştır. Biz ise, “Kur'an'da İbâdet Açısından İstiğfar ve Tevbe İlişkisi” adlı bu çalışmamızda, yapılmış çalışmalardan farklı olarak Tevbe ile İstiğfarın farkı ve ibâdetle İstiğfar ve Tevbe arasındaki ilişki üzerinde durmaya çalıştık.

B- ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmalarımız neticesinde gördük ki, Kur'an'ın birçok âyetinde tevbe ile istiğfar kelimeleri farklı anlamlara kapı aralamaktadır. Öyle ki, istiğfarın daha çok geçmiş günahlara pişmanlık duymak ve bunların affedilmesi için Allah (c.c)'tan af dileme yönünün olduğunu, tevbenin ise, bu pişmanlıktan sonra gelecekte bu hataları tekrar yapmama ve Allah'a karşı görevlerini yerine getirme noktasındaki azim ve kararlılık yönünün bulunduğunu tespit ettik. Bu itibarla ibâdet ile tevbe arasında büyük bir ilişkinin olduğu kanaatine vardık. İşte bu alışmamızda Kur'an ve tefsirler çerçevesinde bu konular üzerinde araştırma yapmayı hedeflemekteyiz.

C- ARAŞTIRMANIN METODU

Yaptığımız araştırmalar neticesinde gördük ki, tevbe konusu temelde bütün dinlerin özelde ise, İslâm dininin üzerinde çok fazla durduğu bir konudur. Tevbe ile istiğfar kavramı birbiriyle çok yakın ilişkisi olan iki kavramdır. Bununla beraber tevbe ile istiğfar kavramı, çoğu kez birbirinin yerine kullanılmış, asıl anlamları ise daha çok bu durumun gölgesinde kalmıştır. İşte bu noktada bu çalışmayı ele almamızın sebebi de gücümüz nisbetinde bu durumu bir nebze olsun ortadan kaldırmak ve tevbe ile istiğfarın çok yakın iki kavram olmakla beraber aslında farklı birer kavramlar olduğunu ortaya koymaktır.

Çalışmamızın konusu “Kur’an’da İbâdet açısından İstiğfar ve Tevbe İlişkisi” olduğu için tabii olarak ilk kaynağımızda yine Kur’an-ı Kerimdir. Bundan dolayı ibâdet, istiğfar, tevbe ve salih amelle alakalı hemen hemen bütün ayetleri incelemeyi hedefledik.

Bu sebeple tezimizde daha çok âyetlere yer verilmiş olup, konu ile ilgili değerlendirmeler yapılırken âyetlerin yorumlarının alınması için birçok tefsir ve hadis kitaplarına da müracaat edilmiştir. Bu müracaat etmede ilk kaynaklara inmeye özellikle özen gösterilmiştir.

Çalışmamız esnasında konumuzla ilgili yazılmış olan birçok eserden istifade etmeye çalıştık. Bu arada gerekli gördüğümüz yerlerde kendi fikirlerimizi de ifade etmeye gayret ettik.

Tezimiz, bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümü, konunun anlaşılmasına yardımcı olabilecek bir ön bilgi mahiyetindedir.

I. Bölümde, ibâdet, istiğfar ve tevbe kavramları ile alakalı daha çok kavramsal bir çalışma yapılmış, ayrıca başlıklar altında bu kavramlarla ilgili genel sayılabilecek bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

II. Bölümde ise, istiğfar ve tevbe kelimeleri’nin Kur’an-ı Kerim’de müstakil ve beraber olarak zikredildiği âyetler üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde tevbe ile

istiğfar kavramları'nın farklı iki kavram olduğu, âyetler ve müfessirlerin görüşleri ışığı altında ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın sonuç bölümünde ise, konumuz ve ulaştığımız sonuç hakkında genel bir değerlendirme yapılarak tezimiz bitirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBÂDET- TEVBE VE İSTİĞFAR KAVRAMLARI'NA GENEL BİR BAKIŞ

A- İBÂDET KAVRAMI

Yaratılışın gayesi Allah'ı tanımak ve O'na ibâdet etmektir. Bütün ilâhî dinlerde ibâdet kavramı ve anlayışı (inancı) vardır. İbâdeti olmayan bir din düşünülemez. İbâdet insanı Allah'a yaklaştıran ve kişiyi olgunlaştıran, insan-ı kâmil olma noktasına yönelten bir olgudur.

Günümüz din kültürü anlayışında "İslâmın şartı beştir" şeklinde yaygın bir kanaat mevcuttur. Bu kanaate göre bir Müslüman, İslâmın beş şartını yerine getirerek kulluğunu ortaya koymaya çalışır. İbâdetler, sadece Allah ile kul arasındaki sınırlı bir ilişkiymiş gibi algılanmış olur ve kulun, kalbinde yaşadığı dinî tecrübe olmaktan öteye geçmez. Oysa ibâdetler bir ışık tayfı gibi faaliyet gösterirler. Allah'tan gelen ilahî mesajı insanın bütün ilgi alanlarına yayarlar.¹

a- Kelime Anlamı ile İbâdet

Kur'an-ı Kerim'de ibâdet kelimesi; kölelik, itaat, kulluk ve ilâh tanıma anlamlarında kullanılmaktadır. İbâdet kelimesi bazı âyetlerde kölelik ve itaat anlamlarında kullanılırken örneğin; Şuara sûresinde "*Bana karşı lütuf-dediğin nimet de, İsrailoğullarını köle kılmandan dolaydır*"²; kimi ayetlerde sadece itaat, örneğin; Yasin Sûresinde, "*Ey Ademoğulları, ben size and vermedim mi ki: -Şeytana kulluk etmeyin, çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır;*"³; bazen ilâh tanıma, örneğin Mümin sûresinde, "*De ki: "Bana apaçık belgeler gelince, sizin Allah'tan başka taptıklarınıza kulluk etmekten kesin olarak men edildim ve Âlemlerin Rabbine teslim olmakla emrolundum"*"⁴; bazen de bu anlamların hepsinin bir arada kulluk, itaat ve ilâh

¹ Kasapoğlu, Abdurrahman, **Kur'an'da İbâdet Psikolojisi**, İzci Yayınları, İst-1997, s. 9

² Müminun, 23/ 45-47; Şuara, 26/ 22

³ Yasin, 36/ 60; Meryem, 19/ 42

⁴ Mümin, 40/ 66; Meryem, 19/ 48-49; Ahkaf, 46/ 5-6; Furkan, 25/ 17

tanıma, örneğin; Tâha sûresinde, "*Gerçekten Ben, Ben Allah'ım, Ben'den başka ilâh yoktur; şu halde Bana ibâdet et ve beni zikretmek için dosdoğru namaz kıl*" ⁵ şeklinde kullanıldığı görülmektedir.⁶

İbâdet kelimesi, “a-b-d” fiilinden mastar olup, boyun eğmekle beraber itaat etmek, kölelik etmek, alçalmak, tevazu göstermek, kulluk etmek, tapınmak, engellemek, hizmet etmek manalarına gelmektedir.⁷

İbn. Faris(ö.395/1004) ise, “a-b-d” maddesinde bu kökün asıl iki anlamı olduğunu, bunlardan birinin, “yumuşaklık ve tevazu”ya, diğerinin ise “şiddet ve kabalık” a delalet ettiğini söylemiştir.⁸

Yusuf Kerimoğlu'na göre ise, ‘a-b-d’ kelimesinin manası; “itaat etmek, boyun eğmek, tevazu göstermek, daha açık bir ifade ile kişinin; bir kimseye, ona isyan etmeden ve ondan yüz çevirmeksizin itaat etmesidir.”⁹

Bütün bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, “a-b-d” kökünün asıl anlamı, herhangi bir kimsenin üstünlüğünü kabul ederek; ona karşı kendi özgürlük ve bağımsızlığından vazgeçmek, isyan ve mukavemeti bırakıp itaate hazır olmaktadır. Gerçekte kulluk ve kölelik ancak budur. Bu nedenle “a-b-d” sözcüğü söz konusu olduğunda herhangi bir arabın kafasında şekillenen iki düşünce; kölelik ve kulluk düşüncesidir. Sonra, kölenin asıl vazifesi, efendisine itaat ve emrine uymak olduğu için kulluk ve kölelik manasıyla birlikte itaat düşüncesi de ister istemez akla gelmektedir. Ayrıca herhangi bir köle efendisine kulluk ve

⁵ Taha, 20/ 14; Enam, 6/ 102; Yunus, 10/ 104; Hud, 11/ 123; Yusuf, 12/ 40; Meryem, 19/ 65; Kehf, 18/ 110; Mümin, 40/ 60; Fetih, 48/ 8-9; Enam, 6/ 162; Bakara,2/ 197; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Azim Dağıtım- İstanbul, I/103-104; Zümer, 39/ 17

⁶ Mevdûdî, Ebu'l-Ala, **Kur'an'a Göre Dört Terim**, Beyan Yay, İst-1989, s.84

⁷ İbn Manzûr, Ebû'l Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mükrim el-İfrîkî el -Mısrî, **Lisânü'l Arab**, Beyrut. 1900, III/ 271-273, İbn. Faris, Ebu'l Hüseyin Ahmet b. Zekeriyya, Tahkik Abdüsselam Muhammed Harun, **Makayisul-Lüga**, Dâr-ı Kütübi'l Arabiyye, Kahire. 1266, IV/ 206, İbn Side, Ebu'l Hasan Ali b. İsmail, **el-Muhassis**, Bulak Baskısı, h.1321, XIII/ 96; Yazır, a.g.e., I/ 95

⁸ İbn Faris, a.g.e.,IV, 206

⁹ Kerimoğlu, Yusuf, **Emanet Ve Ehliyet**, Ölçü Yay. İst-1985, s. 121.

itaat etmekle kalmayıp, onun üstünlüğüne inanır, büyüklüğünü itiraf eder, kendisine yaptığı iyilik ve ihsanlara karşı şükran borcu içerisinde olduğunu da düşünürse, bu tavrıyla efendisine saygı ve ta'zimde gerekeni yapmış ve ona çeşit çeşit kulluklarda bulunmuş olur. O'nun bu eylemine tapınma denir. Köle sadece başıyla değil kalbiyle de efendisine boyun eğerse gerçek anlamda kulluk yapmış olur.¹⁰

b- Terim Anlamı ile İbadet

İbâdet: Her gücün üstünde ve her gücün gücünü kendisinden aldığı kutsal bir varlık için ona karşı herhangi bir isyan ve mukavemet göstermeksizin boyun eğip itaat etmektir. Ancak bu itaat hiçbir zaman zoraki bir boyun eğiş olmayıp, Yüce Yaratıcının verdiği sonsuz nimet ve ihsanları düşünerek ve sırf O'nun rızasını kazanmak için bir sevgi içerisinde O'nun emirlerini yerine getirmek ve kölelik etmektir.

Yine ibâdet, Allah'ı Teâlâ'ya saygı ve ta'zim göstermek, Allah'ı Teâlâ'ya karşı yalvarıp kulluğunu göstermenin son derecesi,¹¹ “Rabbe ta'zim için, nefsin arzularının hilafına mükellefin fiili”,¹² “O'na karşı kulluk ve bağlılığımızı sözler ve hareketlerle ifade etmek,”¹³ “Allah'ın sevdiği, razı olduğu söz, gizli ve aşikâr amellerin tamamını içerisine alan bir kelime,”¹⁴ “kalbin sonsuz bir kudret ve hakimiyete sahip olduğuna inanıp, fakat kaynağını ve mahiyetini bilemediği yaratıcının büyüklüğü ve yüceliği karşısında duyduğu sonsuz bir saygı ve teslimiyet ifadesi,”¹⁵ boyun eğmenin itaat etmenin, saygı göstermenin ve kulluğun en son

¹⁰ Mevdudi, **Kur'an'a Göre Dört Terim**, s. 83

¹¹ Akseki, Hamdi, **İslam Dini**, D.İ.B. Yay. Ank-1973, s.110

¹² Cürcani, Şerif, **Tarifat**, Mısır, 1300, s. 97

¹³ Pazarlı, Osman, **Din Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İst-1993, s. 189

¹⁴ İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed bin Abdülhalîm bin Mecdiddîn bin Abdüsselâm, **Kulluk**, İhya yay., çev., İ. Dal, İst-1985, s. 23

¹⁵ el-Kardavi, Yusuf, **İbâdet**, Çev., Hüsabettin Cemal, s. 40

noktası,¹⁶ insanın Allah'ın razı olduğu şeyi yapması yerine getirmekle yükümlü olduğu fiilleri emrolunduğu şekliyle hayata geçirmesi, Allah'a boyun eğmesi, insanlara şefkat ve merhamet etmesi¹⁷ hiçbir şey gözetmeden Allah'a kulluk etmesi, ve bunu sadece O'na boyun eğip, itaat etmek için yapmasıdır.¹⁸

Hazin(ö.516/1122) ise ibâdeti, Allah(c.c) için yapılan her fiil olarak tanımlamakta; kalp ve diğer azalarla yapılan ibâdetlerin hepsinin de buna dâhil olduğunu ifade etmektedir.¹⁹

Ömer Nasûhi Bilmen(ö.1391/1971)'e göre ise ibâdet: “Şeriat teriminde, yapılmasında sevap olup güzel niyete mukarin bulunan herhangi bir ameldir ki, Hak Teâla'ya ta'zim etmek için yapılır. Namaz kılmak, oruç tutmak gibi.²⁰ Ayrıca hevâsına muhalefet edip, Allah'u Teâla'ya teslim olan mükellefin fiillerine de ibadet denilir”²¹.

Hamdi Döndüren'e göre ise ibadet; “Cenabı Allah'a karşı gösterilen saygı ve hürmetin, en yüksek derecesini ifade eder. En geniş anlamda ibadet, Allah'ın hoşnut ve razı olduğu bütün fiil ve davranışları kapsamına alır. İslam'da ibadet, yalnız Allah(c.c) için yapılır. Peygamber veya diğer insanlar için ibâdet asla söz konusu olmaz.”²²

İbn. Side(ö.1321/1903) ise ibâdeti, “itaat ister Allah'a olsun ister başkasına, kendisinden daha fazla boyun eğilmesi mümkün olmayan her boyun eğiş bir ibâdettir. İbâdet

¹⁶Ez-Zemahşerî, Ebül Kasım Carullah Mahmud bin Ömer, **el-Keşşaf an Hakaiku't-Tenzil**, Matbaatu'l-Kübra, Bulak Baskı, 1318 I/ 49; el-Beydâvî, Abdullah bin Ömer bin Muhammed Nâsiruddin, **Envârü't-Tenzîl ve Esrâru't Te'vil**, Daru's-Sadr, Beyrut-Lübnan 1863, I/ 15

¹⁷ Vehbi, Mehmed, **Hulasatü'l Beyan fi Tefsiri'l Kur'an**, Ahmet Sait Matbaası, Üçdal Neşriyat, İst-1966, I/ 23

¹⁸ el-Alûsî, Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, **Rûhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve Sebi'l-Mesânî**, Daru'l Fikr Matbaası, Beyrut-Lübnan- 1997, I/ 144

¹⁹Hazin, Ali b. Muhammed, **Lubabu't Te'vil fi Meani't Tenzil**, el- Mektebetü'l Ticariyyetü'l- Kübra, Mısır 578, I/ 19

²⁰Bilmen, Ömer Nasuhi, **Büyük İslam İlmihali**, Gün Matbaası, İst-1959, s. 60

²¹ Bilmen. a.g.e., 60

²² Döndüren, Hamdi, **Şamil İslam Ansiklopedisi**, bkz. ibadet-kulluk mad.

ise, insana hayat, anlayış, işitme, görme gibi çeşit çeşit nimetleri bahşeden Allah'tan başkasına yapılması mümkün olmayan bir boyun eğiştir”²³ diye tanımlamıştır.

İbn. Teymiyye(ö.728/1328)'ye göre ise ibâdet; “Allah'ın sevdiği ve hoşnut olduğu bütün sözleri, gerek gizlice ve gerekse açıktan işlenen isimleri içine alan bir isimdir. Buna göre namaz, zekât, hac, doğru sözlülük, emaneti yerine ulaştırma, anne babaya iyilik, akraba haklarını gözetme, antlaşmalara bağlılık, iyiliği emredip kötülüklerden sakındırma, kâfirlere ve münafıklara karşı cihad, komşuya, yetime, düşküne, yolda kalmışa iyilik, gerek insanlardan ve gerekse hayvanlardan insan mülkiyeti altında bulunanlara iyi davranma, dua, zikir, Kur'an okuma ve buna benzer işlerin tamamı ibâdet kavramı içine girmektedir. Bunun gibi Allah'ı ve onun peygamberini sevmek, Allah'tan korkma ve O'na boyun eğme, dininde Allah'a karşı ihlâs üzere olma, Allah'ın hükmüne sabır, nimetlerine şükür, ilahi takdirine rıza, ona tevekkül, rahmetini umma, azabından korkma ve buna benzer şeylerin tümü de ibâdet kavramına girmektedir.”²⁴

Muhammed Hamdi Yazır(ö.1361/1942) ise İbâdeti, “niyete bağlı olarak yapılmasında sevap olan ve yüce Allah'a “kurbet”(yakınlık) ifade eden özel bir taat” olarak ifade etmiştir.²⁵

Başka bir bakış açısıyla ibâdet, “mahiyeti idrak olunamayan, bununla beraber varlığı sonsuz kudret ve yüceliği her yerde sezilen, zahirî sebeplerin üstünde dilediği tasarruf kudretine sahip olduğuna inanılan zâta karşı gösterilen tevazu, saygı, itaat ve ta'zimin en yükseğidir.”²⁶

²³ İbn Side, a.g.e., XIII/ 96

²⁴ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 23; İsmail, Şaban Muhammed, **el-İbade fi'l-İslam** s. 155-201.

²⁵ Yazır, a.g.e., I/ 95-102.

²⁶ Akyüz, Vecdi, **Mukayeseli İbâdetler İlmihali**, İz Yay-2000, I/ 6

Muhammed Abduh'a(ö.1323/1905) göre ise, “kalbin sonsuz bir kudret ve hâkimiyete sahip olduğuna inanıp, fakat menşeyini, künhünü ve mahiyetini bilmediği ma'bûdun büyüklüğü ve yüceliği karşısında duyduğu sonsuz bir ta'zim ve teslimiyet ifadesidir.”²⁷

Hayati Hökelekli'ye göre Allah inancını ve Allah'a bağlılığı simgeleyen bütün davranışlar ibâdet olarak isimlendirilmektedir. O'na göre İbâdet, “Allah(c.c) ile kurulan tabiatüstü ilişkinin görünür varlığı, belli sözler, jestler ve davranışlar sistemi şeklindeki tezahürüdür. Bu anlamda ibâdet kavramı; kutsal zaman ve mekânlara saygı, dünya düzeni ve tanrı iradesinin geniş bir yorumu sonucunda girilen bazı eylemler ve belli amaca ulaşmak için yapılan basit törenler(taharet, kurban, dua, vb.) olmak üzere çok geniş bir davranış ve uygulamalar sistemini dile getirir.”²⁸

Özet olarak ibâdet, Allah'a itaat mahiyeti taşıyan bütün fiillerin yapılması ve O'na karşı gelme mahiyeti taşıyan bütün fiillerden de kaçınılması ve bunların yapılmasıyla da sadece Allah'ın rızasının gözetilip, O'na karşı ihlâslı olunması anlamına gelmektedir. Bu söylenenler dikkate alındığında, Allah'ın rızası gözetilerek yapılan ve temelde mübah olan ve âdet olarak ortaya konan fiiller de ibâdet sıfatı kazanır. Buna göre kulun kendi iradesiyle Allahın rızasını gözeterek yaptığı her fiil ibâdet, buna ters olarak yapılan her iş ise isyan niteliği taşımaktadır. Demek ki ibâdet, insan ile Allah(c.c) arasındaki bir ilişkiden ve bir diyalogdan ibarettir. Bu ilişkiyi kelimciler, efendi-köle bağlamında ele alırken, tasavvufçular ise dostluk ilişkisiyle tanımlamaya çalışmışlardır.

Bazı âlimler, ibâdet ile ubûdiyet kavramları arasında bir fark olduğunu söyler. Rağıb el-İsfahâni(ö.502) , ubûdiyeti; “Alçalmayı açığa vurmak, ibâdeti de bunun daha kuvvetlisi olarak eğilip alçalmanın en son derecesi” şeklinde anlarken²⁹, Ubûdiyetin ibâdetten kuvvetli

²⁷ Abduh, Muhammed, **Tefsiru'l Fatiha**, s. 18

²⁸ Hökelekli, Hayati, **Din Psikolojisi**, T.D.V. Yay. Ank. 1996, s. 234

²⁹ el-İsfahani, Ebu Kasım el-Huseyin b. Muhammed el- Maruf Rağıb, **el-Müfredat fi Garibi'l- Kur'an**, Dar-ı Marife, Beyrut-Lübnan, s. 321; İbn Side, a.g.e., XIII/ 96.

olduğunu, çünkü ubûdiyet Rabbin yaptığına razı olmak, ibâdet ise Rabbin razı olduğunu yapmaktır diye anlayanlar da olmuştur.³⁰

Elmalılı(ö.1361/1942) da bu konuyu şu şekilde açıklamıştır: “ “a-b-d” kökünden gelen “ubûdet”, “ubûdiyet” ve “ibâdet” kelimelerinin hepsi, “itaat” anlamını ifade etmekle birlikte aralarında anlam farkı vardır. Bunların en özeli “ibâdet”, en geneli ise” ubûdet” tir. “ubûdet”, boyun eğmek, itaat etmek, tezellül, Allah’a ta’zim, korku ve saygıyla ondan hayâ ederek, onu severek, sevabını umarak, azabından korkarak yapılan kulluktur. “ibâdet”, kulluğu izhar etmek, Allah’ın yaptığına ve hükmüne razı olmak,³¹ ahitlere riâyet etmek, Allah’ın sınırlarını korumak, elde olana razı olmak, kaybedilene sabretmek³² ve ona ibâdeti şeref bilerek yapılan kulluğa denir.

Allah’a ibâdetin sevgi ve yüceltme ile alakalı olup, kulun Allah’ın yaratıcı olmasından O’na karşı devamlı sevgi duyduğu; ubûdiyette ise, zulümden korku olup her vesileyle kulun ondan kurtulmaya çalıştığı şeklinde bir farkın da olduğu görülmektedir.

b- İbâdetin Önemi

İbâdet kavramı, Kur’an’da en çok kullanılan kavramlardan biri olup “a-b-d” kökü ve türevleri isim, fiil ve mastar olarak 250 defa geçmektedir.³³

Yüce Allah kâinatta var olan her şeyi insan için insanı ise kendisine kulluk etmesi için yaratmıştır. Zîra insanoğlu salt dünya için yaratılmamıştır. Aslında O, ahiret için yaratılmıştır. O bu dünyada misafirdir. Bu âleme gelişinin ise bir amacı vardır. O da Yaratana bilmek,

³⁰ Aliyyu’l Kari, **Şerhu’l Emali**, (trc. Y. Vehbi Yavuz, İst-1981), s.4

³¹ Yazır, a.g.e., I/ 97.

³² Cürcani, a.g.e., s. 97; Nesefî, **Kenzu'd-Dekâik** , II/ 70

³³ Karagöz, İsmail, **Kur’an’da İbâdet Kavramı**, Şule Yay s. 52

tanımak ve O'na ibâdet etmektir. Yani insan Allah'a kulluk etmek için yaratılmıştır. Kulluğun tezahürü ise yalnızca Yaratanına ibadet etmekle olur.

Şunu ifade etmeliyiz ki, namaz, oruç, hac ve zekât gibi herkesçe bilinen İslami ibâdetler, İslam'dan önceki dinlerde-önceki kavim ve milletlerde-kendilerine has şekilleriyle var olan eski ibâdetlerdir.

Kur'an'da ibâdet kelimesi hiçbir zaman, salt namaz kılmak, oruç tutmak, haccetmek anlamında kullanılmaz. İbâdeti muayyen birtakım fiillerle ifade etmek onun anlamını daraltmak olduğu gibi, neticede İslam'ı da bu fiillerden ibaret görmeğe sebep olur. Çünkü Allah'a ibâdet(kulluk) etmek ve ondan başka hiçbir şeye kulluk etmemek Allah'ın dininin özüdür, temelidir, tamamıdır. Bu anlamda ibâdet yani kulluk, kişiyi ya mümin ya da müşrik yapan bir etkidir.

İnsanlık tarihine dikkatlice baktığımız zaman, onun her zaman ve devirde bir güce itaat ettiğini, boyun eğdiğini görmekteyiz. Bu boyun eğiş, bazen gerçek mabuda, bazen de sahte ilahlara olmuştur. Ama bir hakikat ki, ibâdet etme, kullukta bulunma duygusu hep var olmuştur. İnsanların fitrat üzere yaratıldığını, insanın insan olma yönüyle asıl fitratı yaratıcısına boyun eğmek olduğunu şu ayet açıkça ortaya koymaktadır. “*Ben cinleri ve insanları ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım*”³⁴ buyurulduğu üzere kulun görevi Allah'a kulluktur. Dinsizlik fitrata aykırı bir durum olduğu gibi, Allah'tan başkasına tapmak da öyledir.

Bir tek ilaha inanma, O'na kulluk etme insan fitratına yerleştirilmiş, kopmaz bir parçadır. İnsan, daha doğuştan dini bir kabiliyete sahip olarak dünyaya gelir.³⁵ O'nun dîni yaşayışının temelinde de doğuştan sahip olduğu bu istidat ve kabiliyet vardır. İnsanın inanç iklimiyle tanışmasına vesile olan dîni ilgi, istek ve arayışları yöneten kaynak da, ondaki bu

³⁴ Rum, 30/ 30.

³⁵ Kutup, Muhammed, **İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler**, (çev. Bekir Karlığa, İşaret Yay, İst-1987), s. 273

fitrî güç ve kapasitedir.³⁶ Ama insan birtakım sahte maskelerle bu gerçeği örter ve sapıtır. Ancak insanın şiddetli sarsıntı ve korkularda bu maskesi bir kenara düşer, fitrat bütün açıklığı ve çıplaklığıyla ortaya çıkar. Kur'an bunu çok net bir biçimde haber veriyor. *“Karada ve denizde sizi gezdiren O'dur. Öyle ki siz gemide bulunduğunuz zaman, onlar da güzel bir rüzgârla onu yüzdürürlerken ve (tam) bununla sevinmektelerken, ona çılgınca bir rüzgâr gelip çatar ve her yandan dalgalar onları kuşatıverir; onlar artık bu (dalgalarla) gerçekten kuşatıldıklarını sanmışlarken, dinde O'na gönülden katıksız bağlılar (muhlisler) olarak Allah'a dua etmeye başlarlar: "Andolsun eğer bundan bizi kurtaracak olursan, muhakkak sana şükredenlerden olacağız.*

*Ama (Allah) onları kurtarınca, onlar hemen haksız yere, yeryüzünde taşkınlığa koyulurlar. Ey insanlar, sizin taşkınlığınız, ancak kendi nefisleriniz aleyhinedir; (bu) dünya hayatının geçici metaidir. Sonra sizin dönüşünüz bizedir, biz de yapmakta olduklarınızı size haber vereceğiz.”*³⁷ Fitrat itibariyle insan, Kur'an-ı Kerim'de tavsif edildiği şekliyle; hırslı, *“Gerçek şu ki, insan, 'bencil ve haris' olarak yaratıldı”*³⁸; aceleci, *“İnsan hayra dua ettiği gibi, şerre de dua etmektedir. İnsan, pek acelecidir”*³⁹; zayıf, *“Allah (ağır yükleri) sizden hafifletmek ister: (Çünkü) insan zayıf olarak yaratılmıştır”*⁴⁰; cahil, *“Gerçek şu ki, biz emanetleri göklere, yere ve dağlara sunduk da onlar bunu yüklenmekten kaçındılar ve ondan korkuya kapıldılar; onu insan yükledi. Çünkü o, çok zalim, çok cahildir”*⁴¹; cimri, *“De ki: "Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine malik olsaydınız, bu durumda harcama endişesiyle gerçekten (cimrilik edip elinizde) tutardınız. İnsan pek cimridir”*⁴² ve nankör, *“Size denizde*

³⁶ Hökelekli, s. 123-129

³⁷ Yunus, 10/22-23; Kutup, Muhammed, a.g.e., s. 276-280.

³⁸ Mearic, 70/ 19

³⁹ İsrâ, 17/ 11

⁴⁰ Nisa, 4/ 28

⁴¹ Ahzab, 33/ 72

⁴² İsrâ, 17/ 100

*bir sıkıntı (tehlike) dokunduğu zaman, O'nun dışında taptıklarınız kaybolur-gider; fakat karaya (çıkarıp) sizi kurtarınca (yine) sırt çevirirsiniz. İnsan pek nankördür”*⁴³ dır. İşte tam burada Allah(c.c) insanlara kendilerine rehberlik etmesi için yine kendileri gibi insan olan peygamberler göndermiştir. Bunun için peygamberlerin vazîfesi, fitratı Allah’a yöneltmek, o asıl fitratı hedefinden saptırmamak, insanları Allah’tan başkasına kulluk etmekten, O’na eş ve ortak koştırmaktan ve Allah’ı bırakıp birtakım yaratıkları kendilerine “Rab” edinmekten korumaktır.

Gazali(ö. 505/1111) ibâdetin önemini şu güzel ifadelerle ortaya koymuştur. “İbâdetler insanın ruh sağlığı yönünden bedenini sağlığını koruyan ilaçlar gibidir. Beden sağlığı yönünden ilaçlar ne ise, kalp sağlığı yönünden ibâdetler aynıdır. Nitekim her insan ilaçların terkiibini ve özelliklerini bilemez. Bunu ancak doktorlar veyahut o sahada ihtisas yapmış âlimler bilir. Binâen aleyh nasıl her hasta doktorun tavsiye ettiği bütün ilaçları, üzerinde hiçbir münakaşa yapmadan olduğu gibi alıp kullanıyorsa, ibâdetlerde bence aynıdır. Onların hikmetini, insanın ruh ve maddesi üzerindeki tesirini akıl ile kavramak mümkün değildir. Bu itibarla onların özellikleri akılla değil peygamberlik nuruyla kavrayan peygamberleri taklit etmemiz gerekir. Zîra ilaçların ölçüsünün, ağırlık ve çeşidinin değişik oluşu nasıl sebepsiz değilse, ruh hastalıklarının ilacı olan ibâdetler de öyledir. Çeşitli eylem ve hareketlerden meydana gelmiş olması, rekâtların sayısının değişik oluşu, hatta secdenin rukûnun iki katı, sabah namazının ise ikindi namazının yarısı kadar oluşu, hiçbir zaman hikmetsiz değildir. Ancak biz aklımızla bu hikmeti kavrayamayız. Bunu ancak peygamberler bilir. Bunun için ibâdetlerin sırlarını çözmeye çalışan yahut onların ilahi bir sır olmaksızın üzerinde ittifak edilmiş birtakım fiil ve hareketlerden ibaret olduğunu sanan kimse çok aldanmıştır.”⁴⁴

“İbâdetler Allah’ın istediği gibi İslam ruhuna uygun olmalıdır. Örneğin “namaz” sadece kalkıp Kâbe’ye yönelmek, beden ve dil ile belli başlı birkaç hareketi yapmaktan ibaret

⁴³ İsra, 17/ 67

⁴⁴ Gazali, Hüccetü’l İslam Zeynuddin İmam, **Dalaletten Hidayete**, s. 82-85

değildir. Şüphesiz ki, namaz(ve namaz gibi diğer ibâdetler) bir müslümanın en başta gelen görevlerindendir. Fakat bir bütün olan İslam'dan soyutlaştırıldıkları zaman bir tiyatro oyunundan farksız hale gelirler.”⁴⁵

"a-b-d" kelimesinin mastarı olan ubûdiyet (kulluk etmek) insanın sıfatıdır." İnsanın varlık hikmetinin Allah'ı Teâla (c.c)'ya kulluk olduğu kat'î nass'larla sabittir. Kur'an-ı Kerîm'de: "*Cinleri ve insanları, bana ibâdet etmeleri için yarattım*" hükmü beyan buyurulmuştur. Bu âyet-i kerîme'de geçen "İllâ liya'bûdun" (yalnız ibadet etmek için) ibaresi, insanların ve cinlerin tamamını içine alır. Hiçbir istisnadan söz edilemez.⁴⁶

"Allah'ı Teâla (c.c)'nın kendilerine "Kulum" diye hitap etmesi ve kendilerinden razı olması için ihlâsla ibâdet edenler, gerçek manâda "Ubûdiyet" halindedirler. Bu kimseler "Ubûdiyet" halinde iken; Allah'ı Teâla (c.c)'ya aşk ile bağlanırlar ve "Ubûdet" haline geçerler.”⁴⁷

Allah'a kul olmak, hiçbir zaman insan hürriyetinin elinden alınması demek değildir. Yaratılışının gâyesi'nin kulluk olmasını birçok müfessir kulluk etmek zorunluluğu değil, onlara kulluğu emretmek için yarattı şeklinde anlamışlardır. Ancak insanın fitratına bazı kurallara uyma ya da uymama özelliği yerleştiren Yüce Rabbimiz, kendine itaati istemekte, diğer varlık ve eşyanın kulu kölesi olmayı ise yasaklamaktadır.

Kendi var oluş imkânlarıyla tam ve mükemmel olmayan insanın, her şeyini kendisine borçlu olduğu mükemmel ve yüce varlığa karşı itaat ve yakınlaşma isteği, ibâdetlerle anlam kazanmaktadır. Sonuç itibariyle ibâdet bir "itaât" davranışıdır. Allah(c.c) bağımlılığın şuuruna ulaşmış insanın, bunun sonucuna içtenlikle, şükran ve minnettarlık duyguları içerisinde katılmasını simgeler. İbâdet ve dini uygulamalar vasıtasıyla inançlı insan, kendi psikolojik

⁴⁵ Fazlurrahman, **Ana Konularıyla Kur'an**, (Çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yay. Ank-2005, s. 110

⁴⁶ Kerimoğlu, a.g.e., s. 121

⁴⁷ Kerimoğlu, a.g.e., s.124

tabiatının ve gündelik şuurunun normal işleyiş düzeninin dışına çıkarak, üstün bir varlık tarzına ve yaşama modeline yükselmektedir.⁴⁸

c- İbâdetlerin Kabul Olmasının Şartları

Biz bu başlık altında genel olarak ibâdetlerin kabul olmasının şartlarının neler olduğunu ortaya koyup, daha sonra bu şartlarla alakalı ayetleri ise dipnotta vereceğiz.

1. Allah’a şirk koşmamak(tevhid)⁴⁹

Alûsi(ö.1270/1854) tefsirinde, “İbâdetin aslı ve esası tevhiddir. Allah’a hiçbir şeyi ve hiçbir kimseyi ortak koşmamaktır” der.⁵⁰

2. Mümin olmak:⁵¹

3. İhlâslı olmak:⁵²

4. İslam’ın bir kısmını değil tamamını esas almak:⁵³

5. İbâdete ölünceye kadar devam etmek:⁵⁴

⁴⁸ Hökelekli, a.g.e., s. 234-235

⁴⁹ Nisa, 4/ 36; A’raf, 7/ 59,65,73,85; Hûd, 11/ 50,61,84; Kehf, 18/ 110

⁵⁰ el-Alûsî, a.g.e., I/ 190

⁵¹ Zümer, 39/ 11,65; Rad, 13/ 36; Ali İmran, 3/ 64; Nur, 24/ 55; Maide, 5/ 5; Enam, 6/ 88; Araf, 7/ 147

⁵² Zümer, 39/ 2,11,14; Beyyine, 98/ 5

⁵³ Hac, 22/ 11; Hucurat, 49/ 15; Bakara,2/ 85; Nisa, 4/ 51; Maide, 5/ 41,61; Ali İmran, 3/ 119

⁵⁴ Nisa, 4/ 137; Bakara,2/ 217; Hicr, 15/ 98-99; Meryem, 19/ 31

e- İbâdet Çeşitleri

İslâm'da ibâdet, kısa tanımı ile üç şekilde yapılır:

a) Sadece beden ile yapılan ibâdetler: Namaz ve oruç gibi ibâdetler bu çeşit bir ibâdetdir. Beden ile yapılan ibâdetlerde başka birini vekil tayin etmek câiz değildir. Yani bir kimse başka birinin yerine namaz kılamadığı gibi, oruç da tutamaz. Bunları herkes kendi yapmalıdır.

b) Sadece mal ile yapılan ibâdetler: İslâm'ın beş şartından biri olan zekât bu çeşit bir ibâdetdir. Mal ile yapılan ibâdetlerde başka birini vekil yapmak câizdir.

c) Hem beden hem de mal ile yapılan ibâdetler: Hac böyle bir ibâdetdir. Parası olduğu halde hacca gitmekten âciz olan veya herhangi bir özürden dolayı hac vazifesini yapamayan bir kimsenin başka birini yerine vekil göndermesi caizdir.⁵⁵

İbâdetler ya sırf malîdir: Zekât, öşür, keffaret... gibi. Ya da sırf bedenîdir: Namaz, oruç, itikâf, Kur'ân okumak, zikrullah gibi. Ya da hem malî, hem de bedenîdir: Hac gibi... Ve bu ibâdetler bizzat kişinin kendisi tarafından yapılması gerekmektedir. Bir başkası tarafından yapılıp yapılmayacağı konusu ise ihtilafıdır. Bu konu hakkında Hâfîzü'd-Dîn en-Nesefî şunları söylemektedir: “Niyâbet (başkası adına yapma), malî olan ibadetlerde acz halinde de, kudret halinde de câizdir. Bedenî ibadetlerde hiçbir halde câiz değildir. Hem bedenî, hem de malî (mürekkep) ibadetlerde ise, sadece acz halinde câizdir ve aczin ölüme dek uzanan devamlı bir acz olma şartı vardır.”⁵⁶

İmam Zeylâ-î(704/1304) bunu şöyle açıklar :“Zîra malî ibâdetlerden maksat, muhtacın ihtiyacını gidermektir. Bu ise bizzat mükellefin fiili ile hâsıl olabileceği gibi, nâibinin fiili ile de hâsıl olabilir. Böylece imtihanın özelliği yine tahakkuk etmiş olur. Dolayısı ile her ikisi de eşittir. Bedenî ibâdetlerde ise, niyabet hiç bir halde câiz değildir. Zîra bunlardan maksat,

⁵⁵ Döndüren, a.g.e, (bkz. Hac mad)

⁵⁶ Nesefî, **Kenzü'd-Dekaik (Teybin ile)**, II/ 85

Allah'ın rızasını talep amacıyla, nefsi-i emmâreyi güçsüz düşürmektir. Çünkü o Allah'a düşman olarak ortaya atılmıştır. Hadîs-i kudsîde, "Nefsine düşman ol! *Zîra o, Bana düşman olarak dikilmiştir*" buyurmaktadır. İşte bu gaye, nâibin fiili ile aslâ hâsıl olmaz. Dolayısı ile böyle ibâdetlerde bir fayda temin etmediğinden dolayı niyabet cereyan etmez."⁵⁷ Bu yüzdendir ki, müçtehit imamlar, ölmüş bir kimsenin kılmamış olduğu namazları ve tutmamış olduğu oruçları ölen kişinin yerine hiç kimsenin namaz kılamayacağında ve oruç tutamayacağında müttefiktirler. Bizim mezhebimizde, diri olması halinde de durum yine bu şekildedir. Binâenaleyh, bu durumda ücretle adam tutmanın câiz olmayacağı daha açıktır. Zîra niyabet isti'cardan kolaydır."⁵⁸ İmam Birgivî de "Ikâzu'n-Nâimîn" adlı risâlesinde: "Sadece bedenî bir ibâdet olup, bir vesile olmayan namaz, oruç, Kur'ân okumak, tehlil, tesbih, tekbir ve tasliye gibi bir ibâdete; bir mal almak amacıyla, sevabını da verdiği, sadece bu sevabın kendisine ulaşması için verene bağışlamak niyetiyle koyulmak ve başlamak, ne İslâm mezheplerinden bir mezhepte, ne de semâvî dinlerden birinde câizdir"⁵⁹ der.

Alûsî(ö.1270/1854), Rûhu'l-Meânî'de, ibadeti, yapanın niyet ve maksadına göre üçe ayırmaktadır. Bunlar:

“1- Allah'a, sevabını umarak ve azabından korkarak ibadet etmek. Yani cennet ümidi veya cehennem korkusu ile ibadet etmek.

2- Allah'a ibâdetle şereflenmek veya onun emirlerine uymak ve kabul etmiş olmak için ibadet etmek.

3- Allah'a, ibadet ve tâ'zime lâayık olduğu için ibadet etmek. Bu ibâdetin en yüksek derecesidir.”⁶⁰

⁵⁷ Zeylai, Cemalüddin Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf B. Muhammed, **Lissekafeti el-İslamiyye**, Beyrut-Lübnan-1997, Daru Kible, Nasburraye, s. 85

⁵⁸ Ibn Abidîn, **Sifa'ul-Alîl**, s.165

⁵⁹ Ibn Abidîn, a.g.e., s. 174

⁶⁰ el-Alûsî, a.g.e., I/ 144

Kur'an-ı Kerim'deki ibâdet kelimelerini kapsadığı muhatap açısından ele aldığımızda:

1- İbâdet-i Teshîri, 2- ibâdeti İhtiyârî olmak üzere iki anlamda kullanıldığını görmekteyiz.

1. İbâdet-i Teshîri: Bütün varlıklar, ister ihtiyari, ister gayri ihtiyari bir şekilde Allah'a itaat etmek, boyun eğmek zorundadırlar. Örneğin insan yaşamak için fitri olarak yiyip içmek zorundadır. Yaşamak istiyorsa mutlaka Allah'ın koyduğu yiyip içme yasasına boyun eğmek zorundadır. Yine aynı şekilde Allah tarafından kâinattaki gayri akıl varlıklar içinde uymaları gereken bazı zorunluluklar getirilmiştir. Örneğin, Güneş “ben doğmayacağım ya da batmayacağım” ya da Ay, “ben bazen hilal, bazen dolunay olmayacağım” diyemez.

2- İbâdet-i ihtiyari: İlim irade ve konuşma yeteneği verilmiş varlıkların itaat ve boyun eğmesi bu çeşit bir ibadete girer. Hiç şüphesiz böyle bir kullukla sadece insanlar ve cinler muhataptır. Cenabı Hakkın istediği kulluk da budur.⁶¹

⁶¹ Sad, 38/ 17,41,45; Kehf, 18/ 65; İsrâ,17/1; el-İsfahani, a.g.e., s. 321,322

B- TEVBE KAVRAMI

“Tevbe, Bir Devrimdir, Bir Başkaldırıdır.

Tevbe; İnsanın melek sıfatlı güçlerinin, şeytanî ve yırtıcı güçlerine karşı mukaddes inkılâbıdır. Bir çeşit kıyamdır; insanın kendisinin kendisine karşı yaptığı bir kıyam, bir iç inkılâptır tevbe. Kendi içinde kendine karşı bir ayaklanış. İsyankâr şeytana ve şeytanî özelliklere isyandır. Bir devrimdir tevbe; insan adındaki ülkede şeytanın iktidarına son verip Allah'ın hükmünü hâkim kılmanın adıdır. Nasılsa bir gaflete/dalgınlığa gelip şeytanın galebe çalmasına karşı hemen toparlanıp silkinmek, şeytanın sırtını yere getirmek, sonraki rauntları alarak kesin zafer elde etmenin adıdır tevbe.

Bulaşıcı, öldürücü bir hastalık olan isyan illetinden tevbe ilâcıyla kurtulup aslî hâl olan sağlıklı duruma/fitrata dönmektir tevbe. Yanılarak nasılsa girmiş bulunduğu günahların çıkmaz sokağını fark edip sırât-ı müstakime/dosdoğru yola dönüp cennete yönelmektir tevbe. Yanlış görebilmek, hatadan dönebilmek, önündeki uçurumu fark edebilmektir, insana has bir yön değiştirmedir. Allah'a yakınlaşmanın ilk durağıdır tevbe. Geçmiş onarmak/tamir etmek ve mükemmel bir gelecek hazırlamaktır. Eski, bozulmamış seviyeye yeniden yükseliştir. Kaybedişten sonra, yeniden kendini buluştur. Tevbe, gönle konan günahı pişmanlık ateşiyle yakmaktır. Tevbe, günahın cinsinden olduğu için yıktığını yapmaktır. Günahlar, vücutta oluşan zararlı organizmalardır, pis kandır; tevbe onların boşaltılması, vücuttan atılmasıdır. Bünyeye sızan mikropları öldüren ilâçtır tevbe. Ve hicrettir tevbe; Allah'ın yasakladıklarından Allah'ın emirlerine, isyandan itaate, şerden hayra doğru yapılan hicret. Günah gemilerini yakmaktır tevbe; eski yanlışlara döndürecek araçları ve ortamı ortadan kaldırmaktır. Geçmiş tasfiye etmek; hayata yeniden başlamaktır tevbe.”⁶²

⁶² www.ahmedkalkan.net; www.sadikturkmen.com; www.sefaat.com

a. Kelime Anlamı ile Tevbe

Tevbe, “t-v-b” sülasi fiilinin kökünden türemiş bir isimdir. Mastarı, “tevbeten” ve “tevben” dir.⁶³ Lügate “dönüş, geriye dönüş, pişman olmak, gûnahtan dönmek ve gûnahtan pişman olmak,”⁶⁴ “rûcû etmek, geri dönmek, nedamet duymak, yaptığı gûnahı bırakıp Allah’a yönelmek,”⁶⁵ “dönmek, vazgeçmek, terk etmek, ayrılmak” manalarına gelmektedir. Et-tevbetü, “te” harfî üstün, “vav” harfî ise sükûn olarak “te-ve-be” kökünden alınmıştır. “Te-ve-be”, tek kelime olup “dönüş” manasına delalet eder. “Tabe” ve “Enabe” denildiğinde “gûnahtan dönüldüğü vakit”, “gûnahtan dönmek” manasındadır.⁶⁶ “Et-tevbetü” ve “Et-tevbe” iki kelimenin de manası aynıdır. Bu kelimelerden murad edilen: “Gûnahı en güzel şekilde terk etmek” ki bu da, özrünü beyan etmenin en açık şeklidir.⁶⁷ Kısacası tevbe, “rûcû, yani dönme, dönüş demektir.”⁶⁸

Firuzâbadi(ö.808/1405) ve İbn Manzur, tevbenin gûnahtan dönüş olduğunu ve tevbe eden kişiye “Taib” veya “Tevvab” denildiğini zikretmişlerdir.⁶⁹ “Tabe” fiil kökünün ismi faili olan “taib” in mübalağa kalıbı olan “Tevvab” kelimesi ise insan için kullanıldığında tevbe eden pişmanlık duyan; Allah için kullanıldığında ise; tevbeleri çok kabul eden manasına gelir.⁷⁰

⁶³ İbn Manzur, a.g.e., I/ 233; Gazali, IV, s. 11; Doğan, Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, Birlik Yayınları, Ank-1982, s. 990

⁶⁴ İbn Manzur, a.g.e., I/ 336

⁶⁵ el-Akk, Halid Abdurrahman, **Mevsuat el-Fıkhu’l Maliki**, Şam, 1992, II/ 375

⁶⁶ İbn Faris, a.g.e., I/ 357; el-Müneccid, M. Salih, **Tövbe Etmek İstiyorum Ama Nasıl**, (trc Alim Yücer ve Muhlis Turan), Karınca Yay. İst-2005, s. 9

⁶⁷ el-Müneccid, a.g.e., s. 9

⁶⁸ Karaçam, İsmail, **İslamda Tevbe**, Özek Yayınevi, İst. t.y., s. 27

⁶⁹ el- Firuzabadi, Mecdüddin Muhammed bin.Yakub, **Kamusu’l Muhit**, Matbaatu’s Seadetü bi Mısri, ty ,s.40; İbn. Manzur, a.g.e., I/233

⁷⁰ Taftazani, Saidüddin Ömer, **Şerhu’l-Makasid**, Semerkand 783, s, 241

Tevbe kelimesinin Kur'an'da, tek başına, “ila” harfi ceri ile ve “ala” harfi ceri ile kullanıldığında farklı anlamlar ifade ettiğini Elmalı’lı şu şekilde ifade etmektedir:

“1- Tevbe kendi başına veya ‘ila’ harfi ceriyle “dönmek”, istenene ve beklenene doğru yönelmek anlamına gelir. Bu da kişinin içten gelen samimi bir duyguyla günahından pişman olup Allah’a yönelmesini ve ona dönmesini ifade eder.”⁷¹

2- Tevbe ‘ala’ harfi ceriyle kullanıldığında “affetmek” anlamı ortaya çıkar ki, bu günah işleyen insanın günahından kurtulmasını temin eden affetmenin harekete geçirilmesi ve buna ait duyguların günahkâr tarafından hissedilmesidir. Bu şekliyle tevbe, Allah’ın günahkârı affetmesi⁷² ve günahkârında affedilme duygusunu içinde, tazecik yaşaması hâdisesidir.⁷³

Kur'an'dan alınan bu iki mana grubunu biraz daha açacak olursak birincisinde tevbe; kişinin günahkâr halinden vazgeçip eski temiz haline dönüşünü ifade etmektedir. Görüldüğü üzere burada tevbe, bizzat insanın kendi kendisiyle ilgili olan bir durum olarak ele alınırken, ikincisinde; tevbe, Allah’a ait bir fiil olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ikinci anlamıyla tevbe, günahkârın affedilmesi hadisesidir. Burada Allah’ın azap etmesini bırakıp bunun yerine esirgemek ve bağışlamak üzere kuluna dönmesi ve onu affetmesi söz konusudur.”⁷⁴

⁷¹ Bakara, 2/ 54; Ali İmran, 3/ 90; Nisa, 4/ 16,18,27; Maide, 5/ 39,74; A’raf, 7/ 153; Tevbe, 9/ 3,73; Nahl,16/ 119; Tahrîm, 66/ 8

⁷² Bakara, 2/ 54,128,160; Nisa, 4/ 16; Maide, 5/ 39; Enfâl, 9/ 15,105,118; Ahzab, 33/ 24

⁷³ Yazır, a.g.e., I, s.279

⁷⁴ Yazır, a.g.e., I, s.279

b. Terim Anlamı ile Tевbe

Terim anlamı olarak Tевbe kavramı ise, “bütün yönleriyle günahları terk etmek”⁷⁵, “şer’an mazmum olandan dönüp iyiye gelmek”⁷⁶, “Allah’ın lütfuyla, keremiyle, şefkat ve merhametiyle, tevbekâr kullarına gerçek bir dönüşü”⁷⁷, “günah olan şeylerden rücû etmek”⁷⁸, “kişinin işlediği günahının manevi kirinden arınma vasıtası, yani, o ferdin rûhen arınması ve temizlenmesiyle beraber Allah’a yönelmesi”⁷⁹, “tevbeyi geciktirmeyi terk etmek”⁸⁰, “Allah’ın belirlediği kuralları çiğneyerek, günaha düşen kulların, yegâne af ve kurtuluş vasıtası”⁸¹, “bir daha o günahı işlememe noktasındaki azim ve kararlılık, ferdin iç sıkıntısından kurtulup Allah’ın istediği bir insan haline gelebilmenin mutluluğunu yakalamak”⁸², “geçmiş hataların verdiği iç sancısı, kötü huyları iyi huylarla değiştirmek”⁸³, “Allah’a muhalefetten dönmek, kişinin zimmetinde oluşmuş, başkalarının hakkından edaya güç yetirdiğini sahiplerine ödemek”⁸⁴, “Allah’ın gerekli kıldığı fiillere sarılmak ve kerih gördüklerinden kaçınmaktır.”⁸⁵

Tevbe, “Mümin varlığın inhılal ve çözülmesinden sonra, Yaraticının huzurunda, yeniden bir inşa ve bina olunma, günahattan sonra Allah(c.c) ile yeniden uzlaşma da diyebileceğimiz bu hareket, bir tazeleniş, bir filizleniş, insanın mânevi acziyetini bilmesi hatasıyla ve sevabıyla, Allah(c.c) karşısında kulluk görevine tekrar tekrar talip olmasıdır

⁷⁵ el-İsfahani, a.g.e., s. 75

⁷⁶ Kuşeyri, İmam Ebu’l- Kasım Abdul Kerim, **er-Risale** (Mütercim: Ali Arslan), Arslan Yayınları- 1978, s. 232

⁷⁷ Nisa, 4/17

⁷⁸ İbn Manzur, a.g.e.,I, s. 233; el-Firuzabadi, a.g.e., s. 40

⁷⁹ Kutup, Seyyid, **Fi Zilali’l-Kur’an**, Dünya Yayıncılık, İst-1991, V, s.404

⁸⁰ Kuşeyri, a.g.e., s. 238; Geylani, Seyyid Abdul Kadir-i, **İlim Ve Esrar Hazinesi Gunyetü’t-Talibin**(mütercim: A. Faruk Meyan), Bereket Yayınevi, Yaylacık Matbaası, İst-1979, s.213

⁸¹ Katar, Mehmet, **Yahudilikte Hristiyanlık Ve İslamda Tевbe**, Andaç Yayınları, Ankara 2003, s.12

⁸² Yapıcı, Asım, **İslamda Tевbe Ve Dini Yaşayıştaki Rolü**, Beyan Yayınları İstanbul 1997, s.87

⁸³ Gazali, Hüccetü’l İslam Zeynuddin İmam, **İhya-u Ulumi’d-Din**(Mütercim: Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İst-1975, IV/ 10

⁸⁴ İbn Arabi, **el-Fütuhâtü’l-Mekkiyye**, .Osman Yahya Kahire, XIII/ 298

⁸⁵ Kılıç, Sadık, **Kuranda Günah Kavramı**, Hibaş Yay. Konya- 1984, s. 376

tevbe, tüm acziyetlerin, pişmanlıkların sağduyulu insanlarca kendilerini Rabbine şikayeti, nefislerinden duydukları hoşnutsuzluk ve onu terbiye etme isteği,”⁸⁶ “Rabbimizin biz aciz kullarına, geçmişimizin ezici günah yüklerini sırtımızdan atarak gelecekte ümitle güzel şeylerden beklememiz için açtığı ihsan kapısı, kişinin hatalarından ve günahlarından vazgeçerek Allah’a yönelmesi hadisesi”⁸⁷ kişinin olumsuz yaşam tarzını olumlu yaşama dönüştürmesi ve kişiyi Rabbine karşı temizleyecek berrak ve saf tutacak, affına mazhar kılacak bir vesile gibi manalara gelmektedir.

İzutsu(ö.1414/1993) tevbe, Allah’ın uçsuz bucaksız merhametinin insandaki bir yansıması olarak değerlendirmektedir. Ona göre insan tarafından pişman olup özür dileme, Allah(c.c) tarafından da bağışlama anlamına gelen tevbe kelimesinin semantik yapısından, dönüşün Allah(c.c) ile insan arasında karşılıklı ve birbirine bağımlı bir şekilde meydana geldiği sonucunu çıkartmak mümkündür.⁸⁸

Asım Yapıcı da tevbe, “ferdin günahı sebebiyle yaratıcısıyla arasındaki ruhsal bağların gevşediğini veya zayıfladığını hatta kopma durumuna geldiğini fark etmesi, sonra bu fikrin zamanla onun içinde bilinçlenmesi ve bundan pişmanlık duyarak dinin beklediği istikamete dönüş yapması ve kendini düzeltmesi hadisesi”⁸⁹ olarak tanımlamaktadır.

Salih el- Müneccid ise tevbe, “kalpten, ısrar düğümünü çözüp, Allah’u Teâla’ya dönmek. Sonra da Rabbi’nin tüm haklarını yerine getirmek. Allah’tan korkarak, günahı terk etmek: Çirkinliğini hissetmek, günah olduğundan dolayı pişman olmak, günah işlemeye gücü yettiği halde ona dönmemeye azmetmek ve onu telafi etmek için yapabileceği kadar güzel-iyi amel işlemek”⁹⁰ olarak tanımlamaktadır.

⁸⁶ İlhan, **Tevbe Yeniden Başlamaktır**, s 36

⁸⁷ Yapıcı, a.g.e., s. 144

⁸⁸ İzutsu, Toshihiko, **Kur’an’da Dini Ve Ahlaki Kavramlar**(çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yay. s. 157-158

⁸⁹ Yapıcı, a.g.e., s. 49

⁹⁰ el-Müneccid, a.g.e., s. 9

Tevbe, kurtuluş umuduyla Allah'a yönelmek, kurtuluş ümîd etmektir. Tevbe etmemek ise zâlim olmak, nefse zulmetmektir. Tevbe etmemek, imandan sonra fisktır, Allah'ın yolundan ayrılmaktır. *"İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir. "Kim tevbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir."*⁹¹ Tevbe, insanın zulmetmesinden sonra, durumunu fark edip o durumundan vazgeçmesi, kurtulması, yani kendisini düzeltmesinin adıdır. *"Ancak kim işlediği zulümden sonra tevbe eder ve (davranışlarını) düzeltirse, şüphesiz Allah onun tevbesini kabul eder. Muhakkak ki Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir."*⁹²

"Tevbe, ahirete intikal etmeden, oradaki çok şiddetli ve çetin bir hesap gününü dünyada hatırlamaktır. Hesaba çekilmeden kendi kendini hesaba çekmektir. Dünyada yaptığı günahlardan dolayı, kendisine ceza uygulanmadan önce, kendi kendini sorgulamak, vicdanen huzursuz olmak, ciğerini parçalarcasına elem ve ızdırap duymaktır. Gerçek sevenlerin sevgililerine dönme sembolüdür."⁹³

Tevbe, yapılan kötülüğü, işlenen günahı veya kabahati Allah(c.c) yönünden, affedip bağışlamak; kul yönünden ise, yaptığının günah olduğunu bilmektir. Günahı terk ederek Allah'a dönmek, emirlerine uymak ve yasak ettiği şeylerden kaçınmak suretiyle ona sığınmaktır. Allah'ın kendisini affetmesini, bağışlamasını dilemek, yaptıklarından pişman olduğunu da belirterek ona yalvarmak demektir.⁹⁴

Nihat Dalgın'a göre ise tevbe, geçmiş gelecek ve yaşanan anla irtibatlı, üç boyutlu birtakım hakların sahiplerine iade edilmesini gerektiren bir pişmanlık eylemidir. Günahkâr insanın dünyada temizlenme yollarından birisidir.⁹⁵

⁹¹ Hucurât, 49/ 11

⁹² Mâide, 5/ 39

⁹³ Gazali, a.g.e., IV/ 4

⁹⁴ İbn Kayyım, **Medaricussalikin**, bi Matbaati'l Menari Bi Mısri Hicri 1331, I/ 95; Tunç, a.g.e., bkz. tevbe md. S. 5

⁹⁵ Dalgın, Nihat, **İslamda Tevbe Ve Cezalara Etkisi**, Etüt Yayınları, Samsın 1999, s.45

El-Buşenci'den(ö.348/960) tevbe soruldu cevap olarak: “Günahı hatırladıktan sonra onun tadını duymadığın var ya işte tevbe odur” yanıtını verdi.

Zunnun(ö.245/860) ise, “tevbenin hakikati, genişliğine rağmen dünya sana daralacak, onda sana karar edeceğin bir yer kalmayacaktır”⁹⁶ şeklinde tanımlamıştır.

Hz. Ali'den(ö.40/661) şöyle rivayet edilmiştir. “O bir arabinin Ey Allah'ım, senden beni bağışlamamı diliyorum ve sana günahlarımdan dolayı tevbe ediyorum” dediğini işitmişti de ona “Ey adam! Tevbe de dil çabukluğu yalancılardan tevbesidir.” demişti. Adam, O halde “tevbe nedir?” deyince de, Hz. Ali(ö.40/661) ona şöyle cevap vermişti: “Tevbenin altı özelliği vardır. Geçmiş günahlarına pişmanlık duymak, farzları eda etmek, mazlumun hakkını vermek, düşmanlarla helalleşmek, bir daha ona dönmemeye azmetmek ve nefsi günah içerisinde büyüttüğün gibi Allah'a itaatte eritmek ve ona günahların tadını tattırdığın gibi, itaatinde acısını tattırmaktır.”⁹⁷

Sehl b. Abdillan et-Tüsteri(ö.296/896)'ye göre tevbe;” kötü huyları iyi huylarla değiştirmek olarak ifade edilmiştir.”⁹⁸

İbn Teymiyye(ö.728/1328), tevbeyi şu şekilde tanımlamıştır: “Bazı insanlar tevbeyi tarif ederken sadece günahlardan rücû etme diyerek tarif etmiş ve gaflete düşmüşlerdir. Oysaki tevbe, hasenatları terk etmekten tevbe etmektir. Bu da makbul bir tevbenin en önemli mertebesidir.”⁹⁹

Hasan Basri(ö.110/728): “tevbe günaha buğz etmek, her hatıra geldikçe de istiğfar etmektir”¹⁰⁰ demiştir.

⁹⁶ Kuşeyri, a.g.e., s. 241

⁹⁷ Yazır, a.g.e VIII/ 165; Çantay, Hasan Basri, **Kur'an-ı Hakim Ve Meal-i Kerim**, Naşir- Mürşid Çantay, İst- 1980, III/ 1062; Ateş, Süleyman, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, trs, IX/ 514

⁹⁸ Gazali, a.g.e., IV/ 11

⁹⁹ İbn Teymiye, Takiyeddin Ahmed b.Muallim, **Kitabu't-Tevbe**, Beyrut, 1992, s.21

¹⁰⁰ Karaçam, a.g.e., s.40

Ebu Ali ed-Dekkak(ö.405/1014), tevbe'yi üç kısımda inceleyerek şu veciz tanımlamayı yapmıştır: “Evveli tevbe, ortası inabe, sonu evbe dir. Cezadan korkup tevbe eden tevbe sahibidir. Sevap umarak tevbe eden inabe sahibidir. Cezadan korkarak veya sevap umarak değil, sırf emre uymak için tevbe eden, evbe sahibidir.”¹⁰¹

İmam Gazali(ö.505/1111) ise tevbe'yi şöyle tanımlamıştır: “Bil ki tevbe, üç şeyin birleşmesinden meydana gelen bir manadan ibarettir. Bunlarda sırasıyla ilim, hâl ve fiildir. Önce ilim, sonra hâl, sonrada fiil gelir. Her biri diğerini gerektirir. İlim, günahın büyük zararlarını kul ile sevgilileri arasında bir perde olduğunu bilmektir. Eğer kalbinde bundan dolayı elem, ızdırap ve acı duyuyorsa buna nedamet denir ki, bu da hâldir. Fiil de; gelecekte hiçbir zaman kendisini sevgilisinden ayıran bu kötülüğe ebediyyen yapmamaya azmetmeye ve geçmişte yitirdiğini iyilik veya kaza etmekle telafiye çalışmaktır. İlim, nedamet ve hâl ile istikbâlin terki, geçmişi telafi maksadın husûlünde birbirini takip eden üç mefhumdur.”¹⁰²

İbn Kayyım(ö.751/1350) ise, “Tevbe kulun Allah’a dönüşüdür. Allah’ın kendisine gazap ettiği ve delaletle sürüklenenlerinde ayrıştığı noktadır. Tevbe ancak Allah’ın kendisine hidayet yolunu açıkladığı kimselere nasip olur”¹⁰³ diye açıklamalarda bulunduktan sonra tevbenin, “Allah’a asilikten taatına dönmek olduğunu, bununda ancak inanç, düşünce ve davranışlarla gerçekleşebileceğini söyleyerek maddeler halinde şöyle sıralamıştır:

İnanç bakımından “a- İnsan, Allah’ı isimleriyle ve kemal sıfatlarıyla bilmesi zorunludur. b- İnsan tevbeden önce Allah’tan uzaklaştığını, düşmanının elinde ise esir olduğunu bilmelidir. c- İnsan günahın esaretindeyken yaptığı tüm kötülükleri Rabbi’ne karşı cehaletinden olduğunu bilmelidir. d- İnsan cehaletin zararlarını ve onun kendisini nasıl esir düşürdüğünü bilmesi gerekir. e- Kul ile Allah arasında günahın bir perde olarak kaldığını ve günahın zararlarını bilmesi şarttır.

¹⁰¹ Ateş, Süleyman, **İslam Tasavvufu**, Yeni Ufuklar Neşriyat, trs, s. 161

¹⁰² Gazali, a.g.e., s. 9

¹⁰³ İbn Kayyım, a.g.e., s.6

Durum ve düşünceler bakımından, a- Kalbin elem ve ızdırap duyması b- Daha önce yaptıklarına pişman olması ve yaptıkları günahlara karşı kin ve nefret duyması c- Bugün ve yarınla ilgili salih ameller için irade ve gayret göstermesidir.

Davranışlar bakımından, a- Azmettiği günahı veya henüz yeni başladığı günahı hemen terk etmesi. b- Daha önce işlediği günahlara ömür boyunca tekrar dönmemeye azmetmesi. c- Daha önce kendisi üzerinde bulunan hakları iade etmesi ve geçirmiş bulunduğu ibadetleri ise kaza ederek yerine getirmesidir.”¹⁰⁴

Tevbeyi daha kapsamlı bir şekilde ise, şöyle tanımlayabiliriz: Tevbe: Yapılan kötülüğü, işlenen günahı ve kabahati, Allah(c.c) yönünden affedip bağışlamak, kul yönünden yaptığıнын kabahat veya günah olduğunu bilip, onu bırakıp terk ederek Allah’a dönmek, yani onun emirlerine uymak ve yasak ettiği şeylerden kaçınmak suretiyle, Allah’a sığınarak, O’ndan affetmesini, bağışlamasını dilemek yaptıklarından pişman olduğunu da belirterek yalnız O’na yalvarmak demektir.¹⁰⁵

Asım Yapıcı tevbenin ruhsal boyutunun önemine dikkat çekerek bu konuda şöyle bir tanımlama yoluna gitmiştir: “Netice itibariyle ferdin günahı sebebiyle Yaratıcısı ile arasındaki ruhsal bağların gevşediğini veya zayıfladığını hatta kopma noktasına geldiğini fark etmesi, sonra bu fikrin zamanla onun içinde bilinçlenmesi ve bundan pişmanlık duyarak dinin beklediği istikamete dönüş yapması ve kendini düzeltmesi hadisesini tevbe olarak nitelendirebiliriz.”¹⁰⁶

Kur’an tevbe hususundaki yaklaşımını sergilerken insanın hem günah işlemeye, hem de günahlarından vazgeçebilmeye eğilimli olduğu fikrinden hareket etmektedir ki bu durum insanın fitratından kaynaklanmaktadır. Kur’an-ı Kerim, bir yandan günahın menfî sonuçlarını belirtirken, bir yandan da insanlara günahlarından kurtuluş yollarını göstererek, günahkâr

¹⁰⁴ İbn Kayyım, a.g.e., s.6-9

¹⁰⁵ Kılıç, a.g.e., s.376; Dalgın, a.g.e., s. 34; Tunç, Cihad, **Tevbe Hakkında Bazı Meseleler**, İ.F.D., s. 394

¹⁰⁶ Yapıcı, a.g.e., s. 49

olmalarına rağmen onları günahlarından sıyrılmaya ve müspet bir yaşayış tarzına dönmeye davet etmektedir. İşte Kur'anî terminolojide insanların davet edildiği bu yeni yaşayış tarzına yönelmeye “tevbe” adı verilmektedir.¹⁰⁷

Kelamcılara göre tevbenin tanımına gelince: “İmkân ve kudret sahibi olduğu halde günahlardan, sırf Allah(c.c) rızası için bir daha yapmamayı arzu ederek, günah olduğu için pişmanlık duymaktır. Yani, kabahatten, kabahat olduğu için, nedamet duymak ve vazgeçmektir.” Fakat bu vazgeçişte, “Allah rızası olması” şarttır. Böyle bir dönüş, Allah rızası değil de, bedenine, malına veya şerefine bir zarar geldiğinden dolayı olursa buna tevbe denmez.¹⁰⁸ Mesela içki içen bir adamın içkiyi bedenine yapmış olduğu zarardan dolayı hiç Allah korkusu mevzu bahis olmadan bırakması tevbe olmaz. Tevbe bir ibâdet olması hassasiyetiyle bizzat Cenab-ı Hakk’a tahsis edilmelidir.¹⁰⁹

Günahlardan tevbe etmek, gerek geçmiş, gerekse içinde bulunduğu ve masiyet sayılan şeylerden vazgeçerek nedametle başlar. Salih amellerde bulunmayla da son bulur. Nasûh tevbe, insanın kalbini yumuşatır, günahların esaretinden kurtarır ve insanı ibadet etmeye sevk eder.

¹⁰⁷ Kılıç, a.g.e., s. 368

¹⁰⁸ Taftazani, a.g.e., s.241-242

¹⁰⁹ Karaçam, a.g.e., s. 37

c. Tevbenin Önemi

Hata ve günahın tarihi insanlık tarihi ile özdeşdir. İnsan ne melek ne de şeytandır. İnsanı meleklerden ayıran en önemli özellik onun günah işlemesidir. Şeytandan ayıran özelliği ise işlediği günahta ısrar etmeyip tevbe etmesidir.

Günah ve tevbe İnsanoğlunun babası Hz. Âdem ve annesi Hz. Havva ile başlamış, ilk hatayı yapan, sonra pişman olan ve ilk tevbe yi de yapanlar yine onlar olmuşlardır. Fıtratında iyilik ve kötülük bulunan insan hata yapmakta ve pişmanlık duyunca da yaratıcısından özür dileyip af ve mağfiret istemektedir. Kur'an müntesiplerinden kusursuz bir hayat değil, günahlarla dolu olsa bile tevbeli bir hayat istemektedir.

İfade edildiği gibi tevbe, Hz. Âdem ile başlar. "İlk insan Hz. Âdem (a.s.) ve eşi, işledikleri günahtan dolayı Allah'a tevbe ettiler ve tevbeleri kabul edildi. tevbenin zıddı ise inat, kibir ve hatada bile bile ısrardır; bunlar da şeytanın ve şeytan karakterindeki insanların özellikleridir. Âdem ile şeytanın farkı tevbede ortaya çıkmaktadır. O yüzden Âdem gibi olmak, yani adam olmak, şeytanlaşmamak için, bir hata yapmış olsak hemen tevbe çeşmesiyle arınmamız temel şarttır. Bilindiği gibi, Allah'ın secde emrini dinlemeyen İblis, yaptığı hatayı savundu, isyanından dolayı pişman olmadı, tevbe etmedi. Bu yüzden de ebediyyen kovulmuşlardan oldu. Günahta ısrar ve kibirlenmek tevbenin önünde engeldir."¹¹⁰

Kur'an tevbe kapısını açmasıyla ve Kur'an'ın birçok âyetinde ısrarla kullarının tevbe etmesi halinde onları bağışlayacağını ifade etmesiyle insana ne kadar çok önem verdiğini ve kullarının nasıl davranması gerektiğini göstermektedir. Çünkü Kur'an, insanları günahlarıyla ruhsal bunalımlar içinde yaşamaya değil, tevbe ve istiğfar yoluyla temizlenmeye, ferahlamaya çağırılmaktadır. Böylece insanlar, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyip hem yaratıcısına kulluk

¹¹⁰ Ece, Hüseyin K., **İslâm'ın Temel Kavramları**, 704

yapacak, toplumdan soyutlanmayacak hem de insanlığa faydalı hizmetlerde bulunmaya yönelecektir.

Cenab-ı Allah, hata etmeyen kulunu değil, hata edip de hatasından dolayı, O'na yönelen, aczini ifade edip yalvaran, affını dileyen kullarını sevdiğini beyan edip tevbe ve istiğfarı teşvik etmiştir.

Kur'an hangi âyette hatayı konu edinmişse mutlaka arkasından tevbe kapısının açık olduğunu zikretmiştir. Örneğin Nisa Sûresinde; “Sizlerden *fuhuş yapanlardan, her ikisine eziyet edin. Eğer tevbe ederler de ıslah olurlarsa artık onlardan vazgeçin. Şüphesiz, Allah, tevbeleri kabul edendir, esirgeyendir*”¹¹¹

İnsan her ne kadar Allah'ın mükemmel ve en donanımlı bir biçimde yarattığı varlık olsa da zaman zaman bilerek ya da bilmeyerek hata, kusur ve günah olarak nitelendirilebilecek türden davranışlar sergileyebilir. Günah işlemek, hata etmek, belki de insanı meleklerden ve şeytandan ayıran özelliklerin başında gelir. İnsanın günah işlemesi ve hata etmesi kendisini meleklerden ayıran bir özellik iken, hatasından dönüp tevbe etmesi ise şeytandan ayıran bir özelliğidir.

İnsanın günah işlemesi fitri bir durumdur. İnsanın fitratına aykırı hareket etmesi ise söz konusu değildir. Her şeyde olduğu gibi tevbe konusunda da başlangıç bilgiyle olur. Yani insan neyi, niçin ve nasıl yapması gerektiğini bilmelidir. İşte burada önemli olan, insanın fitratında günah işleme eğiliminin olduğunu bilmesi, bilmekle kalmayıp kalben de tereddütsüz kabul etmesidir. İşte, tevbeyle ilgili tüm güzellikler bu kabulle başlar. Ve tevbenin fazileti, günahların zulmetini kat kat geride bırakır.

Hiz. Peygamberimiz (s.a.s.), *كُلُّ بَنِي آدَمَ خَطَّاءٌ. وَخَيْرُ الْخَطَّائِينَ التَّوَّابُونَ*, “Bütün insanlar hata yapar, hata yapanların en hayırlısı ise hatasından dönendir”¹¹² hadisiyle bu hususa dikkat çekmiştir. Gazâlî(ö. 505/1111) de, insan için tevbenin gerekliliğini ve kaçınılmaz olduğunu

¹¹¹ Nisa 4/16. ayrıca bkz. Nisa, 4/26, 64... Bakara 2/37,54,128; Ali İmran 3/90,128;

¹¹² Tirmizî, **Kıyâmet** 50, (2501); İbnu Mâce, **Zühd** 30, (4251).

Hız. Âdem'i örnek vermek suretiyle şöyle açıklamaktadır: “İnsanoğlunun babası bile tevbeden müstağni kalamamıştır. Baba'nın yaratılışına uymayan ve babanın güç yetiremeyeceği şeye, çocukları hiç güç yetiremez.”¹¹³

Akif Akay tevbenin önemi hakkında şunları söylemektedir: “Tevbe, imanın kemâle ermesi için bir başlangıç noktası, içinde hazineler bulunan iman sarayının ilk kapısıdır. Mümin Allah'a vuslat yolculuğuna tevbe ile başlar, iman ile kanatlanır ve nihayet bu iman, aksiyon(amel) yaptırabilecek seviyeye yükseldiğinde onun hayatının bütün karelerine aksederek şekilde güzel amellerin fıskırmasına sebep olur. Böyle bir mertebeye erişen müminin bugünü dününden, yarını ise bugününden daha müstakim ve daha bereketlidir. Zîra o, ciddi bir muhasebe duygu ve düşüncesi içerisinde, geçmişte yaptıklarını kritiğe tabi tutacak, işlediği hata ve günahlarından dolayı pişmanlık duyacaktır. Ancak bununla da kalmayıp o anda hala yapmaya devam ettiği hatalar veya günah fiiller varsa onları hemen terk edecek ve gelecekte de bir daha işlememeye hem kendine hem de Rabbine söz verip ondan af ve mağfiret dileyecektir. O andan itibaren bu tevbe kahramanının hayatında kötülüklerin yerini iyilikler, malayaniyatın yerini ibâdetü tâât ve evradü ezkar alacaktır.”¹¹⁴

Tabbara ise tevbenin ne kadar önemli olduğunu şu veciz ifadelerle ortaya koymuştur: “Kur'an'da Peygambere hitapla; “*Oysa sen onların içinde bulundukça Allah, onlara azap edecek değildi ve onlar istiğfar ederlerken de Allah, onlara azap edecek değildi*”¹¹⁵ buyurularak tevbeyle insanın dünyevî azaplardan kurtuluşuna işaret edilmektedir. Bu ayetten dolayı Hız. Muhammed vefat ettiğinde sahabe şöyle demiştir. “ bizim için dünyada iki eman vasıtası vardı; bunlardan biri peygamber idi ki artık o, aramızda değildir. Diğer i ise halen bizimle bulunan tevbe(imkanı) dır. Şayet oda giderse biz mahvolduk demektir.”¹¹⁶

¹¹³ Gazali, a.g.e., IV/ 8

¹¹⁴ Akay, Akif, **İslam İtikadında Tevbe Anlayışı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya-1998), s. 88

¹¹⁵ Enfal, 8/ 33

¹¹⁶ Afif Abdulfettah Tabbara, **İslam'ın Ruhı**, Hilal yayınları, İst-1965, s. 138; Katar, a.g.e., s. 12

Günah işlemek suretiyle toplumdan kopma noktasına gelen ve kendi iç dünyasında fırtınalar kopan kişi, topluma yeniden tevbe ile uyum sağladığından onun için önemli bir unsur olur. Dini hayatın yeniden düzene girmesi ve devamlılığın sağlanması açısından tevbenin önemi büyüktür. Günahlara dalarak Allah'ı unutan insan, tevbe etmekle Cenab-ı Hak'ı yeniden hatırlar, emir ve yasaklarına riayet etmeyi kendine vazife bilir. Allah'a olan inancı yeniden kuvvetlenip iman gereğini yaşamaya başlamasına vesile olur.

Seyyid Şenel İlhan günahkâr insanın ruh halini şöyle dile getirmiştir: “Günah işlemiş insan, zehirlenmiş fert gibidir. Bir an önce bu günahından kurtulmak isteyecektir. Müslüman, işlediği günah karşısında huzursuzluk duyacak, rahatsız olacak ve bir an önce tevbeye koşacaktır. Nitekim hadiste günah sonrasındaki huzursuzluğun iman belirtisi olduğu anlatılmıştır. “Kişi kötülük yapar da, bu ona rahatsızlık verirse, işte o mümindir”¹¹⁷. Bir diğer hadiste “*mümin günahlarını sanki dibinde oturupta, sanki üzerine düşecek bir dağ gibi görür*”¹¹⁸

Allah Resulü bir hadislerinde, “*âdemoğullarının hepsi de hatalıdır. Hata edenlerin hayırlıları da tövbe edenlerdir*”¹¹⁹ buyurarak, ilmi birikimi, kavmi veya soyu ne olursa olsun, bütün insanların ancak tevbeyle temizlenebileceğine dikkat çekilmiştir. “Bu anlamda inançsızlıktan imana, isyandan itaate, gafletten uyanıklığa giden yolda tevbe öyle bir köprüdür ki geçmişin kötülüklerinden, yanlışlarından kurtularak geleceğin güzelliklerine gitmek isteyen insanlar hep bu köprüden geçmek zorunda kalırlar.”¹²⁰ Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında pek çok peygamberin yaptıkları hata neticesinde Allahtan af diledikleri görülecektir.¹²¹ Sadece o değil, Cenab-ı Hak tarafından geçmiş ve gelecek bütün hata ve günahlarının bağışlandığı bildirilen nebiler serveri bile her gün bir rivayette yetmiş, diğer rivayette ise yüz

¹¹⁷ Hanbel, Ahmet b., **Müsned**, IV/ 12

¹¹⁸ Buhari, **Da'avat**, 4; Tirmizi, **Kıyame**, 50; Müslim 3, (2744); Dalgın, a.g.e., s. 44; İlhan, a.g.e., 35

¹¹⁹ .Tirmizi, **Kıyamet**, 50, İbn Mace, **Zühd**, 30

¹²⁰ İlhan, a.g.e., s. 21

¹²¹ Â'raf, 7/ 23; Kasas, 28/ 16; Enbiya, 21/ 87

defa tevbe ve istiğfarda bulunduğunu söylemiştir.¹²² Efendimizin bu kadar tevbe ve istiğfarda bulunmasının sebebi bazılarına göre ümmetine tevbe ve istiğfarı öğretmek için, bazılarına göre ise bize örnek olmak içindir.¹²³

Hatasını anlayarak ondan pişmanlık duyan kişi için suçluluk duygularından kurtulmanın en güzel yollarından biri de suçlunun suçunu itiraf etmesi, yaratıcısıyla olan ilişkilerini düzeltmesi ve günahını affettirmesi gerekir. Bu da ancak ve ancak tevbe yoluna girmekle mümkün olmaktadır.

Asım Yapıcı, tevbenin başlangıcı sayılabilecek olan suçun itirafı noktasında şunları söylemektedir: “Suçluluk duygusunu ruhunda tazecik yaşayan bir kişi tevbe etmeyi geciktirdikçe, bu durum onun bu duygusunun zayıflamasına neden olabilir. Bu ise bir yandan onun tevbe etme sürecine girmesini güçleştirirken öte yandan da tekrar günah işlemekle tevbesini bozabilmesine yol açabilir. Çünkü günahattan sonra kişide oluşan pişmanlık, nefret, huzursuzluk gibi duyguların tevbenin geciktirilmesiyle yoğunluğunu kaybedebilmesi söz konusudur. Bununla beraber günah ile tevbenin zamansal olarak arasının açılması kişinin, günah fiilleri alışkanlık haline getirmesine de neden olabilir.”¹²⁴

Tevbe ilk planda kişinin iç dünyasını ıslah etmesidir. Çünkü işlediği günahla önceki düzgün hali bozulan ferdin bu durumdan kurtulması ve ruhen arınması tevbe ile gerçekleşmektedir. Nitekim “*Yaratıcınıza tevbe edin ve nefislerinizi öldürün*”¹²⁵ ayeti bunu açıkça ortaya koymaktadır.

¹²² Buhari, Da’avat, 3; Müslim, **Zikr**, 41,42, (2702); Ebü Dâvud, **Salât** 361, (1515).

¹²³ el-Ayni, **Umdetul Kari li Şerhi Sahihil Buhari** , Dar-ı et-Tebağ el- Amire-1308, X/ 521

¹²⁴Yapıcı, a.g.e., s. 198

¹²⁵ Bakara, 2/ 54; Yapıcı, a.g.e., s. 70

Bir başka anlatımla tevbe, “kişinin işlediği günahının manevi kirinden arınma vasıtasıdır. Yani o, ferdin rûhen arınması ve temizlenmesiyle beraber Allah’a yönelmesidir.”¹²⁶

Bir ayeti kerimede “...*Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir.*”¹²⁷ buyurulmuştur.¹²⁸ Bu ve benzeri ayetler tevbenin önem derecesini ortaya koyması açısından oldukça dikkat çekicidir.

Hiz. Ömer(ö.23/643) der ki: "Tevbe edenlerle oturup kalkın, çünkü onlar çok yumuşak kalplidirler."¹²⁹ Hiz. Ali(ö.40/661) de şöyle der: "Kötüyle arkadaş olma; Sana yaptığı şeyin güzel olduğunu göstermeye çalışır ve senin onun gibi olmanı arzular." "Kötülerle beraber olmaktan sakın. Senin haberin olmadan tabiatın onlardan bir şeyler çalar. Arkadaşın arkadaşına zararı sadece sözle değildir; o, bakmakla da olur. Yüzlere bakmak, nefislerde bakılana uygun bir ahlâk bırakır."¹³⁰

Tevbe ile ilgili ayetleri Kur'an'ın bütünlüğü çerçevesinde incelediğimiz zaman, tevbenin insanların hedeflenen istikamete hem yönelmesinde, hem de yönlendirilmesinde bir eğitim vasıtası olarak değerlendirildiğini görmekteyiz.

Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette tevbe ifadesinden hemen sonra müjde içerikli ifadeler gelmektedir. Örneğin: Allah (c.c): “Ey müminler, hepiniz Allah’a tevbe edin. Tâki korktuğunuzdan emin, umduğunuza nail olasınız”¹³¹ buyuruyor. Şenel İlhan bu duruma şu şekilde dikkat çekmiştir: “Ne mutlu ki tevbe, müjdeyle anılıyor. Allah’ın vaadi bu olduğu ve ne kadar merhametli olduğu açık olduğuna göre, “ümitsizlik ameliyesinin” de ne kadar nefsâni olduğu bir kez daha anlaşılmış oluyor. Allah’tan (hâşâ) korkmamak, nasıl ki (hâşâ)

¹²⁶Kutup, a.g.e., V/ 404

¹²⁷ Hucurat, 49/ 11

¹²⁸ Â’raf, 7/ 23; Kasas, 28/ 16

¹²⁹Gazali, a.g.e., IV/ 63

¹³⁰ Feyzü'l-Kadir, **Münavi**, Matbaatu Mustafa Muhammed, Mısır-1938, 5/ 507

¹³¹ Nur, 24/ 31

Allah'ın azametini, kudretini bilmemekse, ümitsizlik de Allah'ın rahman ve rahim sıfatlarını tanıyamamanın bir işaretidir.”¹³²

*De ki: "Ey kendi aleyhlerinde olmak üzere ölçüyü taşıran kullarım.*¹³³

Elmalılı(ö.1361/1942) bu ayet hakkında şunları söylemektedir. “Bu ayetin Kur'an'da en ümit verici ayet olduğu söylenir. Bununla beraber dikkat edilmesi gerekir ki, bu ümit günaha teşvik için değil, en günahkâr kimseleri bile, bir an önce tevbe edip Allah'a yönelmeye teşvik için olduğu, hemen peşinden gelen iki ayetten açıkça anlaşılmaktadır.”¹³⁴

Günahlara dalarak günah içerisinde boğulmuş ve Yaratıcısını unutmuş olan kul, tevbe etmekle Yaratıcısını hatırlar ve O'nun emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınmayı zorunlu bir vazife bilerek, inanç dünyasını Rabbi'nin nuruyla aydınlatan insan bu şuur içerisinde Allah'a olan inancını yeniden kuvvetlendirmek suretiyle, bu inancının gereği olan iş ve davranışları da yerine getirmeye başlar. İkinci olarak, kul, işlemiş olduğu günahlarına bakarak, 'ben Allah'ın kötü kulu oldum' düşüncesiyle ümitsizliğe kapılarak daha fazla günah işlemekten kurtulur, bu yeni ümit ve inançla Rabbine daha fazla bağlanıp yaklaşarak emirlerini yerine getirmeye ve yasaklarından kaçınmaya son derece gayret gösterir. Çünkü insanoğlu, geleceğe dönük olan ümit ve hayalleriyle yaşar. Ümit ve hayali olmayan insan okyanusta rotası olmadığı için bir türlü kıyıya ulaşamayan gemiye benzer. Bu ümit ve hayalleri yıkılmış bir insanın, dünyanın çeşitli dertleri ve zorlukları altında hayatını sürdürmesi gittikçe zorlaştığı için, ya devamlı olarak başkalarına zararlı olmakta veya kendi canına kıymaktadır. Pekâlâ, bilinir ki, insanları hayata bağlayan unsurların başında inanç ve ümit gelmektedir. Bu inanç ise çok güçlü bir varlığa olmalı ki her şeyden etkilenip sarsılmasın. Görüldüğü gibi tevbe etmenin insan hayatındaki rolü pek büyüktür. O'nu yeniden hayata bağlayan, günah karanlığından kurtarıp Kur'an aydınlığına çıkaran, o'na ümit

¹³² İlhan, a.g.e., s. 25

¹³³ Zümer, 39/ 53

¹³⁴ Yazır, a.g.e.,

ve yaşama isteği veren, o'nu Allah'ına yöneltip inanç ve imanını kuvvetlendiren, o'nu toplum içinde, Allah'tan korkup Peygamberi'ni seven ve onların istediği gibi hareket eden kullarıyla birlikte mutlu olarak güven içinde yaşamaya sevk eden, doğru dürüst bir insan olarak herkesin hakkını gözeten ve kendi hakettiğine razı olan, haksızlık yaptığı kişilere haklarını iade edip onlarla helâlleşerek onların dostluğunu kazanan bir kişi haline gelmesi, ancak tevbe etmesiyle mümkün olmaktadır. Ve bu kapı her zaman açıktır.

Bu konuyu Yaşar Yiğit şöyle dile getirmektedir: “Tevbe kapısının açık olması doğası gereği hayır ve şer işlemeye yatkın ve elverişli olan insan için bir fırsattır. Her insan, nitelik ve niceliği değişse de günah işler ve hata eder. Ama erdem ve gerçekten iman sahibi mümin, işlediği günah veya yaptığı hatadan, pişmanlık duyarak hemen Yüce Rabbi'ne sığınır ve Ondan af dileyerek tevbe eder. O, günah ve hatada, bile bile ısrar etmez. Tevbeleri kabul merciinin sadece Allah(c.c) olduğunu bilir ve O'na yönelir. Allah Teâla Hazretleri, kendisine samimiyetle açılan elleri, yönelen gönülleri asla boş çevirmez. Tevbe, her nasılsa günah işlemiş veya günaha bulaşmış insanların temiz bir hayata başlangıçları için tanınan bir kredi olarak nitelendirilebilir. Günahları sebebiyle umutsuzluğa saplanmış, hayata, topluma küsmüş insanları hayata bağlamanın önemli manevî etkenlerindendir tevbe. Tevbe ile affedileceği umudunu yakalayan insan, topluma yeni bir güç olarak döner. İşlediği günahlarla hem nefesine hem de topluma zarar veren kimseler, tevbe ile bu konumundan uzaklaşma gayreti içerisine girmiş olurlar.”¹³⁵

Tevbenin önemi hakkında Elmalılı(ö.1361/1942) şöyle der: “Tevbe, iman makamlarının birincisi, hak yolunun başlangıcı ve kavuşma kapısının anahtarıdır.”¹³⁶

Yüce Allah(c.c), insanı şerefli bir varlık olarak yaratmış,¹³⁷ onu yeryüzüne halife tayin etmiş¹³⁸ ve verdiği nimetlerle diğer yaratılanlara onu üstün kılmıştır.¹³⁹ Hz. Ali'ye(ö.40/661)

¹³⁵ Yiğit, **İslami Kimliğin Kazanılmasında Tevbenin Rolü ve Önemi**, Diyanet Aylık Dergi, s. 131

¹³⁶ Yazır, a.g.e., VIII/ 164

¹³⁷ Tîn, 95/ 4

isnad edilen, “ Sen kendini küçük bir varlık sanırsın. Oysa sende en büyük âlem dürülmüş halde mevcuttur”¹⁴⁰ mısraları, bu gerçeği gayet güzel ve veciz bir şekilde dile getirmiştir.

Allah(c.c) kullarının tevbe etmesini birçok ayette emretmiş ve neticede de tevbe edenlerin affedileceğini buyurmuştur. Kulun tevbesi karşısında Allah’ın çok sevindiğini peygamberimiz şu şekilde ifade etmiştir:

“Allah(c.c) mümin kulunun tevbesinden, tıpkı şu kimsenin sevindiği gibi sevinir: “Bir adam hiç bitki bulunmayan, ıssız ve tehlikeli bir çölde, yiyeceğini ve içeceğini üzerine yüklemiş olduğu bineği ile birlikte seyahat etmektedir. Bir ara(yorgunluktan) başını yere koyup uyur. Uyandığı zaman görür ki hayvanı başını alıp gitmiştir. Her tarafta arar, fakat bulamaz. Sonunda aç, susuz, yorgun ve bitap düşüp, “Hayvanımın kaybolduğu yere dönüp orada ölünceye kadar uyuyayım” der. Gelip ölüm uykusuna yatmak üzere kolunun üzerine başını koyup uzanır. Derken bir ara uyanır. Birde ne görsün! Baş ucunda(üzerinde de yiyecek ve içecekleri) olduğu halde hayvanı durmaktadır. İşte Allah’ın mümin kulunun tevbesinden duyduğu sevinç, kaybolan bineğine azığıyla birlikte kavuşan bu adamın sevincinden fazladır. Müslim’in rivayetinde ise şu fazlalık vardır: “Sonra adam sevincinin şiddetinden şaşırarak şöyle dedi: “Ey Allahım sen benim kulumsun bende senin rabbinim”.¹⁴¹

İslâm'a göre ‘tevbe’ başlı başına bir ibâdettir. Bu ibâdetde hem günah ve hatalardan vazgeçme, hem kulluk görevini yeniden yerine getirmeye dönüş, hem de Allah’a yaklaşma ve zikir vardır. Tevbe yalnızca müminlerin yaptığı bir ibâdet değildir. Bir inkârcı, müslüman olduğu zaman; bir şirk koşan müşrik, şirki terk edip İslâmın iman ilkelerini kabul ettiği zaman tevbe etmiş sayılır. Demek ki tevbe ya inkârdan, ya gûnahtan, ya da Allah’ın emrini yerine getirememekten dolayı yapılır. Müslüman, günahından ihlâslı bir şekilde tevbe ederse bu

¹³⁸ Bakara, 2 /30

¹³⁹ İsrâ, 17/ 70

¹⁴⁰ Yazır, a.g.e., IX/ 312

¹⁴¹ Buhârî, **Da'avât** 4; Müslim 3, (2744); Tirmizî, **Kıyâmet** 50, (2499, 2500).

tevbesi kabul edilebilir. Bu kabul edilmenin anlamı, günahın verdiği zarardan kurtulmaktır. Kişi işlediği eski günaha tekrar dönmezse, o günahın dünyadaki ve âhiretteki zararından kurtulması ümit edilir. Kişi tevbe ettiğinde bunu önemsemeli, samimi ve sebatkâr olmalı, tevbeyle muhtaç tevbeden uzak durmalıdır. Kısacası Allah(c.c) nasıl tevbe yapılmasını istiyorsa o şekilde tevbe yapılmalı, gereken özen gösterilmelidir.

Muhammed el-Behiy, tevbe anlayışının günümüzdeki yozlaşmasını şöyle dile getirmektedir:

“Günümüzde birçok insanın, bizzat veya başkalarıyla birlikte işlediği suç ve hatadan dolayı Allah'a tevbe ettiklerini görürüz. Böyleleri Allah'a tevbe bildiriminde bulunmakla, suç ve hatalarının ortadan kalkacağına ve Allah yanında makbul kişiler olacaklarına inanırlar. Sonra yeniden, içinde günah ve hata bulunan davranışa başlarlar veya öncekinden daha ağır suçları işlerler, ardından da Allah'a tevbeyi ilân ederler. Aynı şekilde geçmişin günah ve hatalarından temizlendiklerine inanırlar. İşte böylece hayatları, işlenen suç ve günahlarla, Allah'a bildirilen tevbeler arasında geçer. Sanki tevbe bildirimi, (dille tevbe, estağfirullah deyivermek) kendine veya başkalarına yaptığı kötülükleri, suç ve günahları yok edecek bir silgi imiş gibi. Tevbe ve günaha dönüş, isyankârın hayatında yazboz tahtasıdır. Bu yönüyle tevbe, günahkârın oynadığı bir oyuna benzemektedir. Günahkâr bu oyunu oynarken; kullarının tevbesini kabul edenin, göklerin ve yerin sahibi, kullarının üstünde kahredici, Cebbar ve Yüce Allah olduğunu bilmemekte veya düşünmemektedir. Bu tür tevbe, tevbe edenin hayatında gerçeği aksettirmeyen, tekrarlanıp duran bir görüntüye dönüşmüştür. İmanı zayıflayan, inancını şehâdet cümlesiyle belirtip gerçek dâvet'e, tutum ve davranışıyla fiilen yönelmeyen müslüman, tevbeyi bu hale getirmiştir.”¹⁴²

Tevbe ulaşılması, elde edilmesi ve hayata geçirilmesi çok zor olan, âdeta ulaşılamaz olan bir makam değildir. Aksine kişinin samimi olması gibi küçük bir istekle elde edilebilen

¹⁴² el-Behiy, a.g.e., s. 178

bir kurtuluş mertebesidir. Bunu Salih el-Müneccid şöyle ifade etmiştir: “Tevbe, İslam dininde isteyen ancak meşakkat ve yorgunluk sonucu ya da Allah’ın dışında birinin önünde itiraf etmesi gereken ve ulaşılması güç olan engebeli bir yol değildir. Bilakis, kolay ve basittir. Kapısı her zaman açık, isteyen tevbe etmek ve temizlenmek için her an o kapıyı çalabilir. Hiç kimse onu Allah’ın rahmetinden kovamaz. Haddi ne kadar aşmış olsa bile, Rabbiyle onun arasına kimse giremez. Tevbe kapısı açıktır. Tevbe kapısının kanatları üzerinde nimet, lütûf ve rahmet esintileri eser. Hemen tevbe etmek vaciptir. Eğer insanların çoğu tevbeye muhtaç iseler o zaman her an ve her fırsatta onunla meşgul olmaları kaçınılmazdır. Günahtan hemen tevbe etmek gerektiği ve geciktirilmemesi gerektiği, Kur’an ve sünnetten anlaşılıyor ve aynı zamanda geciktirilmesi de caiz değildir. Tevbe(son anda) ölüm esnasında fayda vermez. Zîra böyle bir tevbe, bir tercih değil, bir mecburiyettir. Hemencecik ümitler tükenmeden ve ecel gelip çatmadan, ruhlar sürülüp savrulmadan kişi nefesine galip gelip bilmeden işlediği kötülüklerden tevbe ederse, tevbesinin kabul edilmesi Allah’ın üzerinde kulun bir hakkı olur.”¹⁴³

Tevbe edildikten sonra tevbeyi korumak, onu bozmamak esastır. Zaten tevbe bozmak için değil, kendisini düzeltmek isteyen kişi için Allah’a verilmiş ve tutulması gereken bir sözdür. Tevbesini sık sık bozan insanın münafık olmasından korkulur. Münafıklığın alâmetlerinden biri yalan söylemek, diğeri de sözünde durmamaktır. Tevbesini bozan kimsede de bu iki özellik vardır; hem de Allah'a karşı.

“Tevbe ve istiğfarla alakalı olarak Katâde(ö.54/674), “Size hastalığınızı teşhis ettirip tedavi çarelerini bulduran Kur’an-ı Kerim’dir. Hastalığınız günah irtikâbı, tedavi ise, tevbe ve istiğfardır.”, Hz. Ali(ö.40/661) ise, “Allah’u Teâla azap etmeyi murad ettiği bir kimseye istiğfarı ta’lim etmez. Kime istiğfarı talim buyurdu ise, ona da azap etmez” buyurmuştur. Yine bir seferinde Hz. Ali(ö.40/661), “Kurtuluş çareleri elinde iken helak olan kimseye

¹⁴³el-Müneccid, a.g.e., s. 8,14

şaşarım” dediğinde “O çare nedir?” diye sorulmuş, o da; “Tevbe ve istiğfardır.”cevabını vermiştir.”¹⁴⁴

Kurtûbi(ö.633/1235) tefsirinde tevbenin önemini şöyle ortaya koymaya çalışmıştır: “Felaket olan şey, günah işlemek değildir. Bilakis asıl felaket olan şey, işlediği günahı küçük görmek ve günahlarda ısrar etmek, tevbe etmeye ise yanaşmamaktır. Tevbeyi devamlı bir şekilde erteleme veya tevbe etmeye yanaşmama şeytani bir haslet olup ve Allah’tan gafil olma halidir.”¹⁴⁵

¹⁴⁴Gazali, a.g.e., I/ 904

¹⁴⁵el- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed Ibn Ahmed Ibn Ebî Bekr Ibn Farh, **el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an**, Daru'l Hadis, Kahire-2002, IV/ 212

c. Tevbenin Zamanı

Tevbenin vaktiyle alakalı olarak bir âyette, *إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا* <<Allah'ın (kabulünü) üzerine aldığı tevbe, ancak cehalet nedeniyle kötülük yapanların, sonra hemencecik tevbe edenlerin(kidir). İşte Allah, böylelerinin tevbelerini kabul eder. Allah, bilendir, hüküm ve hikmet sahibi olandır.>>

¹⁴⁶ Bu ayette geçen “Sonra hemen tevbe ederler” ifadesi, Zemahşeri’nin Keşşaf’ ında, “Ölümle karşı karşıya gelmeden önce” şeklinde tefsir edilmiş ve şu rivayetler zikredilmiştir: İbn. Abbas(ö.68/687) “Ölüm meleği ona inmeden önce” ,Dehhak(ö.102/720) “Ölümünden önceki tevbelerin hepsi yakın zamandır” demişlerdir.¹⁴⁷ Aynı yerde, tevbenin, ruh teslim edilinceye kadar Allah(c.c) tarafından kabul edileceğinin ispatı için şu rivayetler zikredilmiştir: “Allah Teâla hazretleri, kulun tevbesini, can boğaza gelmedikçe kabul eder. İblis yeryüzüne indirildiği zaman, (Allah’a) “Senin izzetine yemin ederim ki, Ademoğlunun ruhu cesedinde olduğu müddetçe ondan ayrılmam” deyince Allah’u Teâla da (ona şu halde ben de) “İzzetime yemin ederim ki (kulumun) canı boğazına gelinceye kadar tevbe kapısını kapamayacağım.”¹⁴⁸

“Pişman olup tevbe edecekleri zamana kadar(herkes için) tevbe kapısı her zaman açıktır; ancak yanlış davranmaya kararlı olanlar bunun dışındadır.”¹⁴⁹

Tevbe, zaman geçirilmeksizin hemencecik yapılmalı ve bir an önce tevbenin özünü teşkil eden fiiliyata dönüştürülmelidir. Tevbeyi acaba yapsam mı diye düşünmek veya “Zamanı gelince yaparım” veya “Yaşlanınca yaparım henüz erken” diyerek geciktirmek caiz değildir. Kul tevbeye günahattan emekli olunca müracaat etmemeli, “min karibin” ifadesi

¹⁴⁶ Nisa, 4/ 17

¹⁴⁷ Zemahşeri, I/ 356

¹⁴⁸ Zemahşeri, I/ 356

¹⁴⁹ Fazlurrahman, a.g.e., s. 69

gereği zaman geçirmeksizin tevbe yoluna girmelidir. Yukarıda zikrettiğimiz âyette buna işaret edilmiştir.¹⁵⁰

Nisâ sûresi 17. âyetten hareketle âlimler, tevbenin fevrî (günaha düşülür düşülmez) yapılmasının vâcib olduğu görüşündedirler. Onun için, bir günaha düşüldüğü anda tevbe edilmemesine de ayrıca tevbe etmek gerekir. Öldürücü bir zehir içen veya yiyen, onu hemen kusmak suretiyle çıkarmağa çalışacağı, yanlış yola giren kişinin hemen doğru yola girme çabası olacağı gibi; imanı öldürebilecek isyanı da hemen tevbe ile içimizden atmak ve Allah'ın göstermiş olduğu yola bir an önce girmek lazımdır. Günah işler işlemez hemen tevbenin gerekli olduğunda şüphe yoktur; çünkü Allah'ın emir ve yasaklarına karşı itaatsizlik ederek isyan etmenin az veya çok imanı sarsacağı açıktır. O yüzden tevbenin de günah işledikten hemen sonra yapılması gerekir. Çünkü bu suretle yüce Allah'ı hemen hatırlayan kimse, bu vesileyle imanına dönmüş ve onu kuvvetlendirme gayreti içerisine girmiş olur.

Mutezile'ye göre tevbenin gûnahtan hemen sonra olması vaciptir. Bir an bile geciktirilmesi, ikinci bir tevbeyi gerektirir. Birinci tevbe gûnahtan dolayı, ikinci tevbe ise tevbe etmede gecikmekten dolayıdır. Mesela, Taftazani(ö.792/1390), bir kişinin tevbe etmede bir saat gecikmesi ile iki günah; iki saat gecikmesi ile dört günah, üç saat gecikmesi sekiz günah işlemiş sayıldığını söyleyerek tevbenin geciktirilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁵¹

Muhammed el-Behiy samimi bir şekilde tevbe etme yoluna giren kişinin durumunu şu şekilde anlatmıştır. “İnsan, nasûh bir tevbeye bağlı kalma çabasına girerken büyük bir güçlük hisseder. Her bağlı kalma çabasında mazisini özler ve ona döner. İçinde bulunduğu sağlık ve ümit onu aldatır. Vicdanını günden güne geleceğe yönelik temennilerle ikna eder. Bu, ne zaman başa geleceğini hiç kimsenin bilmediği ölümü unutmasındandır. Ölüm, gâfil iken ona

¹⁵⁰ Nisa, 4/ 17

¹⁵¹ Taftazani, a.g.e., s.244-245

âniden gelir ve kötü bir sonla ömrünü noktalar.”¹⁵² Muhammed El-Behiy’in ifadelerinden de anlaşıldığı gibi, ölüm vakti gelip çatmadan Allah’a tevbe etmek gerekmektedir. Ölümün vakti de bizce malum olmadığına göre “min karibin” ifadesi gereği kul, hemencecik Rabbine yönelmelidir. Böyle yapılmadığı zaman hiçbir işe yaramayan "keşke" ler, fayda etmeyen pişmanlıklar ardı ardına gelecektir. Allah(c.c) insanların içine düşeceği bu durumu şöyle ifade buyurmaktadır: *حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ()* لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا *Onlardan birine ölüm gelip çattığında, 'Rabbim! Der, lütfen beni geri gönder; tâ ki boşa geçirdiğim dünyada iyi iş (ve hareketler) yapayım.' Hayır! Onun söylediği bu söz (boş) lâftan ibarettir.*¹⁵³

Burada önemli olan hususlardan biri de tevbenin, belli gün ve gecelerde yapılan bir ritüel, yapıldığında da o geceye kadar yapılmış olan olumsuzlukların silineceği gibi yanlış bir algılamanın varlığıdır. Belli gün ve gecelerde yapılan pişmanlık gösterileri ve gözyaşları ile geçmişî temizlemeye çalışırken, bir sonraki mübarek günde de, bundan sonra işlenecek günahlara tevbe etmeyi düşünerek günah işlemeye devam etmek doğru değildir. Pişmanlığı geçmişe şamil kılıp, gelecekle ilgili olarak, günaha dönmemeye kesin kararın bulunmadığı pişmanlık, tevbe olarak gerçeklik kazanamayacaktır.¹⁵⁴

¹⁵² el-Behiy, a.g.e., s. 175-177

¹⁵³ Mü'minûn, 23/ 99-100

¹⁵⁴ Sıddîki, **Delailü'l-Falihin**, I,79; Dalgın, a.g.e., s. 48

e. Tevbenin Çeşitleri

Hükümlerine göre, vacip ve müstehab olmak üzere iki çeşit tevbe vardır:

a- Vacip tevbe: Dinin yap dediği şeyleri tereketme, yasakladığı ve yapma dediği şeyleri yapmak sebebiyle gereken tevbedir. Bu tevbe bütün mükelleflere vaciptir.

b- Müstehab tevbe: Dinde müstehab olan fiilleri terketmek, mekruh olan fiilleri ise yapma sebebiyle yapılması gereken tevbedir.

Vacip ve Müstehab olan tevbeyi yapanların mertebeleri hakkında Şenel İlhan; “dinin emrettiklerini yaparak ve yasakladığı fiillerden kaçınarak, birinci tevbeyi az yapmak mecburiyetinde olanlar, ebrâr’dandır (iyilerdendir). Her iki tevbeyi de yerli yerinde yapanlar ise, derece bakımından öne geçmiş Allah’a yakın kimselerdir.

Kafirin tevbesi imana gelmesidir. Müminin tevbesi ise; isyanı terk, ibadete devam etmektir.”¹⁵⁵

Tasavvufi özellikleri ağır basan bilginler genel olarak üç çeşit tevbeden bahsetmektedirler. Tevbe, inabe ve evbe.

1. Tevbe; cehennem korkusuyla yapılan tevbeler bu gruba girmektedir.
2. İnabe; cennete ve Allah’ın nimetlerine kavuşma ümidiyle yapılan tevbelerdir.
3. Evbe; sadece Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak maksadıyla yapılan tevbedir.¹⁵⁶

Aliyyü’l Kari(ö.405/1014) de bu hususta şöyle der: “Tevbenin birkaç mertebesi vardır. Biri kötülükten tevbe, diğeri halkın tevbesi, üçüncüsü ise gafletten tevbedir. Gafletten tevbe etmekse, Allah’ın has kullarına aittir. Bu türlü tevbeye evbe adı da verilmektedir.”¹⁵⁷

¹⁵⁵ İlhan, a.g.e., s. 28

¹⁵⁶ Kuşeyri, a.g.e., s. 237; Eraydın, a.g.e., s. 178; Geylani, **Gunye**, s.212; Gümüşhanevi, Ahmed Ziyaeddin, **Camii’l Usul**, Mısır 1328, s. 183; Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf Ve Tarikatlar**, Marifet Yay., İst., 1981, s.76-78; Yapıcı, a.g.e., s. 1165

¹⁵⁷ Aliyyü’l Kari, **Şerhu Fıkhu’l Ekber**, el-Matbaatu’l- Osmaniye, İst-1303, s. 287

Burada akla şöyle bir soru gelebilir: “Cennet arzusu ve cehennem korkusuyla duyulan günahlardan pişmanlık tevbe sayılır mı?” Bu konuda şerhu’l makasid sahibi Taftazani şöyle bir açıklama getirmektedir: “Cennet arzusu ve cehennem korkusu, masiyetin çirkinliği ve diğer nedenlerden dolayı, getirilen pişmanlığın tevbe sayılması hususunda ihtilaf vardır. Gerçek şu ki, pişmanlık, çirkinlikten dolayı ise tevbe sayılır, yoksa sayılamaz, yani pişmanlık günahın çirkinliğinden değil, diğer sebeplerden ise sayılmaz.”¹⁵⁸

İbnu Ata(ö.319/931), tevbeyi; inabet tevbesi ve icabet tevbesi olarak ikiye ayırmaktadır. Ona göre, inabet tevbesi, “kişinin işlediği günahından dolayı ahirette ceza göreceği korku ve endişesiyle yaptığı tevbedir. İcabet tevbesi ise, günahkârın Allah’tan utanması sebebiyle tevbe etmesidir.”¹⁵⁹

Tasavvufta insanların makamlarına göre ise tevbe şu şekilde farklılık arz etmektedir:

a. Avamın tevbesi; günahlardan dolayı yapılan tevbedir.

b. Evsatın tevbesi; günahlardan kurtulmuş olma inancından dolayı yapılan tevbedir. Çünkü insanın günahlardan kurtulup, hiç günahsız olduğuna inanması günahdır. Arif, gözünde iyiliklerini küçük görüp günahını büyük bulandır.

c. Havassın tevbesi; gaflet içerisinde geçirilen zamandan dolayı yapılan tevbedir. Bu halde sofî, günahla meşgul olmamışsa da, bir iyilikle iştigal etmeyip, gaflet içinde bulunmasından dolayı tevbe etmektedir.¹⁶⁰

d.Ehassu’l havasın tevbesi; iyiliği bir an terk etmekten dolayı yapılması gereken tevbedir.¹⁶¹

Muhammed Konevi(ö.618/1221) ise insanların makamlarına göre tevbeyi üç kısımda mütalaa etmektedir:

¹⁵⁸ Taftazani, a.g.e., s. 244

¹⁵⁹ Kuşeyri, a.g.e., s.241; Geylani **Gunye**. 214; Yapıcı, s.166

¹⁶⁰ Beyhaki, **Şuabu’l İman**, V, s. 440

¹⁶¹ İbn Kayyım, a.g.e., I/ 281; Dalgın, a.g.e., s. 37

“1- Avamın tevbesi; Bunlar Allah-u Zülcelâl’e karşı yapmış oldukları günahlardan dolayı tevbe ederler.

2 - Havasların tevbesi; Bunlar Allah-u Zülcelâl'den bir an dahi gâfil kalmalarından dolayı tevbe ederler.

3- Havas'ül Havasların tevbesi; Bunlarda yapmış oldukları taat ve ibadetlerin Allah-u Zülcelâl'in şanına layık olmadığı düşüncesi ile taat ve ibâdetlerinden dolayı tevbe ederler.”¹⁶²

El- Mekki(ö.578/1182), günahkâr bir insan için muhtemel tevbe şekillerini on kısımda mütalaa etmektedir. Bunlar:

- “1. Günah fiili işlemekten,
2. Günahla beraber bulunmuş olmaktan,
3. İşlenilen günahı konuşmaktan ve anlatmaktan,
4. Bakılması yasak olana bakmaktan
5. Yaptıkları günahı anlatanları dinlemekten,
6. İçte günaha karşı oluşan hevesten,
7. Günah işlemeyi fikri olarak tasarlamaktan,
8. Tevbeyi içte ve samimi bir şekilde yapamamaktan,
9. Tevbeyi Allah’ın istediği bir fiil olarak değerlendirmeyerek, farklı gayelerle tevbe etmiş olmaktan,

10. Tevbeye güvenmekten dolayı tevbedir.”¹⁶³ Tevbeyi bu şekilde ortaya koyan Mekki(ö.578/1182), böyle bir dönüşle tevbe eden kişinin ruhen huzur bulacağını söyler. Şu halde ona göre kişinin ruhen ve bedenen tevbeye katılması gerekmektedir.

¹⁶² Seyda Muhammed Konyevi (K.S.) <http://www.tevbekapisi.com>

¹⁶³ el-Mekki, Ebu Talib, **Kutu’l-Kulub**, ty. I/ 190

f- Nasûh Tevbe

Nasûh sözlükte (ne-sa-ha)n-s-h den gelen halis, samimi ve saf anlamlarında kullanılmıştır.¹⁶⁴

Nasûh kelimesinin bazı anlamları:

1- Saflık ve halislik. Yani bir şeyin içinde onun saflığını bozacak, herhangi bir şeyin bulunmamasıdır.

2- Bir söküğü, bir yırtığı onarıp düzeltmek, buradaki nasuhun anlamı, ıslah edip düzeltmektir.

3- Diğer bir anlam ise nasihat eden ve öğüt veren anlamındadır.¹⁶⁵

Şartlarına haiz bulunan ve bir daha tevbe ettiği duruma ve günaha dönmeme azmiyle en halis, en safi ve en ciddi şekilde yapılan tevbeye Tevbe-i Nasûh denir.

Ubey b. Kâb(ö.22/643), Hz. Peygambere “Nasûh tevbe nedir?” diye sorduğunda, Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: “Kulun yapmış olduğu gûnahtan dolayı öyle nedamet duyması lazımdır ki, sütün memeye tekrar dönme ihtimali olmadığı gibi onun da tekrar aynı günaha dönmemesidir. Başka bir hadiste ise , “Geçmiş günahlardan pişmanlık duyarak günahları terk etmen, istiğfarda bulunman ve ebediyyen aynı günahlara tekrar dönmemendir.” buyurmuştur¹⁶⁶ diye tanımladığını müşahede etmekteyiz.

Abdullah ibn. Abbas(ö.68/687) ise Tevbe-i nasûhu “Kalp ile pişmanlık, dil ile istiğfar, bedenle vazgeçmek ve günaha bir daha dönmemeye azmetmektir”¹⁶⁷ diye tanımlamaktadır.

¹⁶⁴ İbn Manzur, a.g.e., II/ 615

¹⁶⁵ İbn Manzur, a.g.e., II/ 215

¹⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, I/ 446; Kurtubi a.g.e XVIII/ 197; İbn Kesir, İsmail b. Ömer, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm**, (Çeviri: Bekir Karlığa- Bedrettin Çetiner), Çağrı Yayınları, İst-1991, XIV/7968; Hanbel, Ahmed b. I/ 446

¹⁶⁷ Abdullah İbn Abbas, **Tefsiru Abdullah İbni Abbas**, s. 1280; el-Cürcani a.g.e. Tevbe mad. s.95; Semerkandi a.g.e., s.113

Başka bir tanıma göre ise nasûh tevbe; Allah'ın yasakladıklarını çirkin görüp, azabından korkmaktır. Kalbin hüzn, pişmanlık duyması ve günahı terk edip aynı günaha asla dönmemesidir.¹⁶⁸

Said b.Cübeyr(ö.95/713) ise,“Nasûh tevbe, kabul olunan tevbedir.” demiştir.¹⁶⁹

Hasan Basri(ö.110/728) de: “Nasûh tevbe, günahı sevdiğin şekilde ondan nefret etmen, hatırladıkça ondan istiğfar etmendir.” diye ifade etmiştir.

Zunnun(ö.245/860) Nasûh tevbeyi, “Tevbenin hakikati genişliğine rağmen dünya sana daralacak onda sana karar edeceğin bir yer kalmayacaktır”¹⁷⁰ şeklinde tanımlamıştır.

Kurtûbi(ö.633/1235) ise nasûh tevbeyi; hazırda olan günahı terk etmek, geçmişte olanlara pişman olmak, gelecekte günah işlememeye karar vermek, eğer üzerinde insanoğlunun hakkı varsa aynı yolla o hakkı sahibine ödemektir”¹⁷¹ şeklinde açıklamıştır.

Kurtûbi(ö.633/1235) tevbenin zahiri lafzî üzerindeki görüşleri dört maddede toplayarak şu şekilde sıralamıştır:

“1-Nasûh tevbe, dil ile istiğfar etmek

2-Beden ile günahlardan uzaklaşmak

3-Aynı günahlara tekrar dönmemeye azmetmek

4-Kötü arkadaş ve çevreden uzak durmaktır.”¹⁷²

Tevbe-i nasûhu Seyyid Kutup(ö.1386/1966) ise şöyle tanımlar: “Yürekten tevbe etmek. Kalbe öğüt veren ve temizleyen bir tevbe. Bir daha hîle ve oyuna yer bırakmayan tevbe. Günahlardan tevbe önce olanlara pişmanlıkla başlar ve salih amelle son bulur. Ve o zaman tevbe onu yapan gönül sahibine öğüt verir, günahların kirinden temizler ve bundan

¹⁶⁸ Ceffal, Muhammed, et-Tevbe ve Eseruha fi İskatı'l Hudud fil Fıkhil İslami, Beyrut 1989, s. 64

¹⁶⁹İbn-i Humam, **Fethul Kadir**, Kahire, 1929, V/247

¹⁷⁰ Kuşeyri, a.g.e., s. 241

¹⁷¹ Kurtubi a.g.e XVIII, s. 197

¹⁷² Kurtubi a.g.e XVIII/ 421

sonra salih amel işlemeğe teşvik eder. İşte “Nasûh” adı verilen yürekten tevbe etmek budur. Gönle öğüt veren ve nasihat eden bir daha günahlara döndürmeyen tevbedir.¹⁷³

Nasuh bir tevbenin gerçekleşmesi, ancak Allah’ın emirlerini yerine getirerek ve nehiylerinden uzak kalmakla mümkündür. Yani Yüce Allah’ın istediği bir kul olmakla mümkündür.

Yazır(ö.1361/1942), tevbe-i nasûhu üç şekilde açıklamaktadır. Bunlar:

- “1.Hataları düzeltmek suretiyle samimi, iyi niyet ve temiz kalp ile yapılan tevbe,
- 2.Kişinin dinini ve ahlakını ıslah edecek tesirli bir tevbe,
- 3.Çok iyi nasihatçının tevbesi veya çok nasihat edici bir tevbedir.”¹⁷⁴

Tevbe sûresinin 118. ayetinde Allah(c.c), asrı sââdet döneminde vukû bulan olayın muhataplarının ruh hallerini anlatmıştır. Bu kişilerin ruh halleri, tevbe edenlerin nasıl bir haleti ruhiye içinde olmaları noktasında bir örnek niteliği taşımaktadır. Bu ayette Allah(c.c):

وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ (Savaştan) Geri bırakılan üç (kişiyi) de (bağışladı).

Öyle ki, bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmişti, nefisleri de kendilerine dar (sıkıntılı) gelmişti ve O'nun dışında (yine) Allah'tan başka bir sığınacak olmadığını iyice anladılar. Sonra tevbe etsinler diye onların tevbesini kabul etti. Şüphesiz Allah, (yalnızca) O, tevbeleri kabul edendir, esirgeyendir.”¹⁷⁵ Ayette de açıklandığı üzere kişi, tevbe ederken,

yaptığı günaha duyduğu vicdan azabından dolayı dünya başına dar gelmeli, iç dünyası kendisini sıktıkça ve her şeyden kesilip, Allah’a sadakat ve samimiyetle yalvarıp, sığınmalı, bir an önce içinde bulunduğu girdaptan kurtulup Rabbine yönelmelidir.¹⁷⁶

¹⁷³ Tevbe, 9/ 118; Kutup, a.g.e.,

¹⁷⁴ Yazır, a.g.e., VIII/ 164

¹⁷⁵ Tevbe, 9/ 118

¹⁷⁶ Yazır, a.g.e., IV/ 425

Seyyid Şenel İlhan nasûh tevbenin altı alameti olduğunu söylemiş ve şu şekilde sıralamıştır:

“a- Geçmiş günahlardan pişmanlık

b- Bir daha günaha dönmemek

c- Günahlardan buğz etmek

d- Kul hakkını iade etmek

e- Hısımlarla helalleşmek

f- Günah işlemekle nefsini isyana alıştırdığı gibi, ibadet işleyerek de terbiye etmek.”¹⁷⁷

İbn Kayyım(ö.751/1350) ise, nasûh tevbesinin şu şartları haiz olması gerektiğini bildirmiştir:

“1-Fert, işlediği bir günahı istisna etmeksizin günahlarının tamamı için tevbe etmelidir.

2-Yapılan tevbede en ufak bir tereddüt bulunmamalı ve kişi bütün iradesi, samimiyeti ve kararlılığı ile tevbe etmeye çalışmalıdır.

3-Tevbe şahsın ihlas ve samimiyetini zedeleyen bütün şaibelerden ve illetlerden korunmuş olmalıdır. Tevbe eden fert, malını, makamını korumak için değil, sadece Allah korkusu ve onun rızası için tevbe etmelidir.

İlk şık tevbe eden kişinin tevbe ettiği günahla, ikinci şık kendisiyle, son şık ise tevbe ettiği zatla alakalıdır. Şüphesiz nasûh tevbesi, istiğfarı da gerektirir ve ihtiva eder. Böyle bir tevbe suyun kirleri temizleyip yok ettiği gibi tevbe eden kişinin bütün günahlarını temizleyip yok eder.”¹⁷⁸

Hız. Ali'nin(ö.40/661) şu tavrı da nasûh tevbenin nasıl olması gerektiği noktasında çok manidardır. Hız. Ali(ö.40/661) bir gün, namazını bitirdikten sonra acele acele Allah'a tevbe eden ve istiğfarda bulunan bir adam görür ve o adama seslenerek, “Ey filan! Yalnızca

¹⁷⁷ İlhan, a.g.e., s. 43

¹⁷⁸ İbn Kayyım, **Medaricü's-Salikin** , Daru Kuteybe, 2. baskı Kahire-1990 s. 178-179

dil ile hızlı bir şekilde istiğfar etmek, yalancıların tevbesidir. Senin tevben ayrı bir tevbeye muhtaçtır.” der. Bunun üzerine adam, o halde tevbe nedir? Diye sorduğunda ise Hz. Ali(ö.40/661) şu cevabı verir. Tevbe şu altı şeyi kapsar:

- “1-Geçmişte yapmış olduğun günahlardan pişmanlık duymak
- 2-(Vaktinde) edâ etmediğin farz ibadetlerin kaza etmen
- 3- Üzerinde hakkı bulunan hak sahiplerine haklarını geri vermen
- 4-Nefsini, günah işlemek suretiyle isyana alıştırdığın gibi, ibadet işlemek suretiyle de itaate alıştırman.

5-Nefse, günahın lezzetini tattırdığın gibi, taatın çilesini de tattırman

6-Ve güldüğün her gülmeye karşılık ağlamandır.”¹⁷⁹

Ehl-i sünnet üsulcileri ise, doğru bir tevbenin üç şartı olduğunu söylemişlerdir. Bunlar:

- “a) İşlediği muhaleflerden ötürü pişmanlık
- b) Derhal kayışı terk etmek
- c) İşlediği günahın benzerine dönmemeye azmetmektir.

Tevbesi doğru olsun diye bu rükunlar gereklidirler. Bu şartları ileri sürenler , “*Pişmanlık bir tevbedir*” hadisi ancak tevbenin en büyük rüknuna parmak basmıştır. Nitekim Cenab-ı Peygamber “*Hac arefedir*” buyurmuştur. Yani haccın en büyük rüknü arefedir. Yani arefe günü Arafat’ta durmaktır. Yoksa manası: Arafat’ta durmaktan başka haccın hiçbir rüknü yoktur değildir. Belki manası “*Haccın en büyük rüknü Arafat’ta vakfeye durmaktır*” demektir. “*Pişmanlık tevbedir*” in manası da böylece onun en büyük rüknü pişmanlıktır demektir.”¹⁸⁰

Abdulhamid Bilali, Arınma Yolu adlı eserinde nasûh bir tevbe yapmak isteyeninin nasıl

¹⁷⁹ er-Razi, Fahrudin, **Mefatihü'l-Ğayb**, Akçağ Yayınları, Ank-1995, XIX/453; Kurtubi, **Tezkire**, s. 47;

Yazır, a.g.e., VIII/165

¹⁸⁰ Kuşeyri, a.g.e., s. 233

olması gerektiğini, peygamberimiz zamanındaki durumlara dikkat çekerek ortaya koymaya çalışmıştır: O’na göre“Nasûh bir tevbe isteyenin mutlaka günahkâr geçmişle kendini bağlayan her şeyi yıkması gerekmektedir. Bu nedenledir ki bazı tevbekârların kendilerini günahkârlığa bağlayan bazı şeyleri (haram mallar, kadın dostlukları, içki şişeleri, uyuşturucular vb.) bırakmamış, haramlarla kendi aralarında fizikî olarak da kolay ulaşamayacakları büyük mesafe koyamamış olmaları nedeniyle, tevbe ettikleri günahlara tekrar döndükleri çok görülmüştür. Gerçek tevbekârların kendilerini Allah'ın gazabına sebep olacak her şeyi tevbelerinin başlangıcında yok ettiklerini görmekteyiz. İçki yasağı gelince, Medine sokaklarına içkilerini hemen boşalttıkları için ortalık bir anda şarap deresine dönmüştü. Putları yasaklayan din mensupları, gücü ele geçirdikleri ilk anda tüm putları yerle bir etmişti.”¹⁸¹ Bu meyanda Ebû Said(ö.47/677) radiyallahu anh'dan rivayet edildiğine göre, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle bir olay anlatıyor:

“Sizden önce geçen ümmetler arasında bir adam doksan dokuz kişiyi öldürmüştü. Bu yaptıklarından dolayı tevbesinin mümkün olup olmadığını öğrenmek üzere, yeryüzünün en âliminin kim olduğunu sordu. Kendisine bir Rahibin en çok bilgili olduğunu söylediler. O Rahibin yanına gelip kendisinin doksan dokuz kişiyi öldürdüğünü ve kendisi için tevbe imkânı olup...olmadığını...sordu.

Rahip:

— Hayır, yoktur, diye cevap verdi. Bu defa, adam o Rahibi de öldürdü. Böylece öldürdüklerinin sayısı yüze çıktı. Sonra yine yeryüzünün en âliminin kim olduğunu sordu. Kendisine âlim olan bir kimseyi haber verdiler. Buradan âlimin yanına geldi ve yüz kişiyi öldürdüğünü, kendisi için tevbe imkânı bulunup bulunmadığını sordu.

Âlim...adam:

— Evet, vardır. Seninle tevben arasına bir şey giremez, tevben daima makbuldür.

¹⁸¹ Abdülhamid Bilâlî, **Arınma Yolu**, Buruc Yayınları İst, 2/141-142

Ancak filan beldeye git, orada Allah'a ibadetle meşgul olan bir kısım insanlar vardır. Sen de onlarla beraber Allah'a ibadet etmeye başla ve tekrar kendi memleketine dönme. Zira orası kötü bir yerdir, dedi. Adam gitti. Yolun yarısına gelince ölüm, karşısına çıktı ve orada ruhunu teslim etti. Bunun üzerine rahmet melekleri ile azap melekleri kendisini almak hususunda münakaşaya...başladılar.

Rahmet...melekleri:

— *Bu adam, tevbe etmiş ve Allah'a yönelmiş olarak geldi, dediler. Azap melekleri ise:*

— *Bu kimse, ömründe hayır işlememiş birisidir, diye ısrar ettiler. Bu münakaşa devam ederken insan suretinde bir melek (Cebrail aleyhisselâm) geldi. Onu aralarında hakem olarak seçtiler.*

Hakem...olan...melek:

— *Adamın kendi memleketi ile gitmekte olduğu belde arasındaki mesafeyi ölçün. Şu anda bulunduğu yer, bu ikisinin hangisine daha yakın ise, bu o tarafa aittir, dedi. Melekler ölçtüler ve gitmekte olduğu kasabaya daha yakın olduğu tespit edildi. Bunun üzerine kendisini rahmet melekleri teslim aldılar.*¹⁸²

Hz. Ömer “Nasûh tevbe, bir kimsenin kötü şeylerden dolayı tevbe etmesi ve bir daha o kötü şeye dönmemesidir” demiştir.¹⁸³

Kur'an'da *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا* ... “Ey iman edenler Allah’a Nasûh tevbe ile tevbe edin”¹⁸⁴ buyurulmaktadır. Elmalılı(ö.1361/1942) burada şu izahatları yapmaktadır. “Nasihat sözcüğüyle ilgili olan “Nasûh” halislik ve saflık anlamı taşıdığı gibi, söküğü dikmek yırtığı yamamak suretiyle onarmak anlamına gelir. Yani mübalağa sığasında olan “Nasûh” çok ıslah edici, hiçbir kir bırakmayıcı ve hiçbir gedik-yırtık bırakmayacak

¹⁸² Buharî, **Enbiya** 50; Müslim, **Tevbe** 46, (2766); İbnu Mâce, **Diyyât** 2, (2621).

¹⁸³ İbn. Kesir, a.g.e.,X IV/7968

¹⁸⁴ Tahrim, 66/8

şekilde onarıcı demektir. Tevbe-i Nasûh da, gûnahtan kalpte bir karaltı bırakmayacak şekilde hem kalbi temizleme, hem de gûnahın kalpte açtığı yarayı tedavi etme, iman ve marifette meydan getirdiği açığı kapama olmaktadır.”¹⁸⁵

Gazali(ö.505/1111), tevbe eden kişinin durumunu şu çarpıcı sözlerle anlatmıştır: “Pişmanlık acısı ne kadar şiddetli olursa, gûnahlarında o nispette bağışlanması umulur. Pişmanlığın doğruluğuna delil, kalp yumuşaklığı ve gözyaşlarının damlasıdır. Diğer bir alameti, gûnahı işlerken aldığı zevkin yerine, kalbine onun acısını yerleştirmek, hevesle işlediği gûnaha nefret etmek ve onu kerih görmektir. Nedamet, sevgilisini kaybettiğini anladığı anda içinde acı duymaktır. Bunun alameti, uzun hasret, hüzün, gözyaşı dökmek ve çok ağlayıp düşünmektir.”¹⁸⁶

Yine tevbenin önemi ile ilgili İmam Gazali(ö.505/1111) şöyle diyor: “Şer, Âdem’in toprağında hayırla birlikte yoğrulmuş, kuvvetli bir hamurdur. Âdemoğlunu şerden iki ateşin biri kurtarır. Bunlardan birisi nedamet, diğeri de cehennem ateşidir. İnsan cevherini, şeytanın kötülüklerinden temizlemek için ateşle yakmak zarurîdir. Bu durumda insana düşen görev, bu iki ateşten kolayını seçmektir.”¹⁸⁷

Şartlarına riayet edilerek yapılmış olan bir tevbe, aynı zamanda Allah için yapılmış bir ibâdet niteliği taşımaktadır. Böyle olduğu için de kabul edilmesi umulur. Nasıl ki şartlarına uygun olarak kılınan namaz gibi bir ibâdetin kabulü hususunda tereddüde düşmüyorsak, şartlarına uygun bir tevbenin kabulü için de şüpheye düşülmemesi gerekir. Allah'a iman etmiş kişiler, bilerek veya bilmeyerek, isteyerek veya istemeyerek gûnah işledikleri zaman, hemen Allah'a yönelip tevbe etmekten çekinmemelidir. Çünkü Allah'ın merhameti çok geniştir. Ayrıca, gûnahları bırakıp kendisine yönelenleri Allah sever; zaten gûnahkârlar için Yüce Allah'ın rahmet, mağfiret ve kereminden başka bir sığınak yoktur. O yüzden müminlerin

¹⁸⁵ Yazır, a.g.e., VIII/164

¹⁸⁶ Gazali, a.g.e., IV/63

¹⁸⁷ Gazali, a.g.e., IV/8

büyük veya küçük günahları için geciktirmeden hemen Rab'lerine yalvarmaları ve salih amelî tevbeleri süslemeleri Allah'a olan inançlarının gereği olmalıdır.¹⁸⁸

Yukarıda yapılan tanımlardan da anlaşıldığı gibi nasûh tevbe: “Kişinin kendi kendini sorgulamasıdır. Yani kendi aleyhine dava açıp, heba ettiği ömrünü niçin Allah’a tam anlamıyla adamadığını, niçin Allah’ın bak dediği yerden bakmadığını, Allah’ın hükmünün her yerde hâkim olması için neden çalışmadığını sormasıdır. Kalbinin pişmanlık duygusuyla elem duymasıdır. Niçin Allah’a karşı isyankar bir tavır sergilediğini sormalı ve kendi kendini sorgulamalıdır.

¹⁸⁸Tunç, VI, s. 206

g- Tevbenin Şartları

Kur'an-ı Kerim'de tevbe kavramını incelediğimizde tevbenin iki konuyla ilişkili olduğunu tespit etmemiz mümkündür.

1-Geçmişini tümüyle tasfiye etmek ve ona hiçbir zaman dönmeme azim ve kararlılığında olmak

2-Tutum ve davranışta, insanlar arası ilişkilerde, İslam kanunlarına uygun bir sistemi metod olarak kabul etmek, yani birinci maddede zikredilen teoriyi, fiiliyata dökmek.

İstiğfar bir nevi tevbeye yöneliş ve hazırlanış sürecidir. Kişi Allah'a yönelmeden evvel psikolojik olarak bu yönelişe hazır olmalı, içinde onu en yüce ve yönelmeye en layık bir varlık olarak kabul etmelidir. Bu duygu ve düşüncelerini istiğfar ile ortaya koyan insan ruhen tevbeye de hazırlanmış olmaktadır.¹⁸⁹

Tevbenin en önemli olmazsa olmazı, tevbe sahibinin, tevbenin ne demek olduğunu bilmesi ve bunu isteyerek yapmasıdır.

Tevbenin sıhhat bulması için, şahsın tevbe ettiği günaha tekrar dönmeyeceğine dair Allah'a söz vermesi gerekmektedir.¹⁹⁰ Gazali(ö.505/1111) bu durumu şöyle örneklendirmektedir. “Bu söz veriş, hasta bir insanın, kendisine zarar verdiğini bildiği için, bazı meyveleri, iyileşinceye kadar yememeye azmedip, söz vermesi gibidir. Bu azim o an için kuvvetlidir. Belki ilerde kişi heveslenerek kararını bozabilir. Ancak tevbe ettiğinde günahından uzaklaşıp, tekrar yapmamaya karar vermedikçe kişi tevbe etmiş sayılmaz.”¹⁹¹

Gazali(ö.505/1111), “Tevbenin kalbe olan nispeti sabunun elbiseye olan nispeti gibidir. Sabun usulünce kullanıldığı zaman mutlaka elbisenin kirini giderdiği gibi şartlarına

¹⁸⁹ Yapıcı, a.g.e., s. 59

¹⁹⁰ el-Alûsî, a.g.e., XV/ 237

¹⁹¹ Gazali, a.g.e., IV, s. 71; Dalgın, a.g.e., s. 48

riayet edilerek yapılan tevbe de kalpteki günah kirlerini giderir”¹⁹² diyerek tevbede kalbin önemine dikkat çekmiştir.

Tevbe etmek, ister müslüman ister gayri müslim, ister günahkâr ister salih olsun, bütün insanlara farz ve gereklidir. Gayri müslimin tevbesi İslama girmekle olurken, günahkârın tevbesi ise, ancak kişinin işlemiş olduğu günahlardan pişman olarak Allah’a yönelmesiyle olur.

Kurtûbi(ö.633/1235), mürted olan bir kişinin nasıl tevbe edeceğini şu şekilde anlatmıştır: “Mürted olup, tekrar İslama dönen ve zahiren şeriatı yaşayan kimse, isyan ehli olmaktan çıkar. Salih amel işler ve daha önce bulunduğu şer ve fesat toplumunu terk edip putçuluktan uzaklaşıp ve ehli İslam’a karışır o kişi tevbe etmiş sayılır.”¹⁹³

Bazı âlimler tevbenin şartlarını zikrederken üç şart üzerinde durmuşlardır. Bunlar:

- a- Kişinin yaptığı günden dolayı pişman olması
- b- Hemen günahı terk etmesi
- c- Tekrar aynı günaha dönmek için azim ve kararlılık içinde olmasıdır.

Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi(ö.1311/1893) tevbenin şartlarının sekiz tane olduğunu söyler ve zikredilen üç şarta ilaveten; insanların haklarını korumak, yapılan haksızlığı önlemek, geçmiş farzları kaza etmek, nefis mücadelesine devam ederek haram olan şeylerden kaçınmak, rızkını helal yollardan kazanmak ve kalbi su-i emelden, haset ve hileden temizlemek, diye sekiz şart saymaktadır.¹⁹⁴

Râzi(ö.606/1209) ise, tevbenin şartlarını şöyle sıralamıştır:

- a-İman.¹⁹⁵
- b-Geçmiş günahlardan dolayı pişmanlık ve ızdırap duymak.

¹⁹² Gazali, **Dinde Kırk Esas**, Trc. Hüseyin Erdoğan, Hisar Yayınevi s. 281-282

¹⁹³ Kurtubi, a.g.e., II/586; Zuhayli, Vehbe, **Tefsiru’l Münir**, Daru’l Fikr, Beyrut Lüban, İst-2005, IX/345

¹⁹⁴ Gümüşhanevi, a.g.e., 183; Eraydın , a.g.e., s, 74-77

¹⁹⁵ Ali İmran, 3/ 86-90

- c- Tevbe esnasında bütün günahları terk etmek.
 - d- Gelecekte bir daha aynı günahı işlememeye azimli ve kararlı olmak
 - e- İşlenmiş olan günah kul hakkıyla alakalı ise, her şeyden önce o hakkı sahibine vererek onunla helalleşmek.
 - f- Tevbe edilen günahla tevbe arasında ikinci bir günah işlemeye vakit bırakmadan hemen tevbe etmek.
 - g- Geçmiş farzları kaza etmek
 - h- Nefisle mücadeleye devam ederek, haramlardan kaçınmak; yiyecek, giyecek vb... gibi ihtiyaçları helal yollardan temin etmek.
 - i- Kalbi tul-i emel, haset ve hile gibi kötü duygulardan temizlemek.
 - k- Sünnete riayet etmek
 - l- Azimeti benimseyip, ruhsatı terk etmek.
 - m- Bidatlerden kaçınmak
 - n- Fasit akidelerden korunmak
 - o- Tevbeyi sadece Allah'tan korkarak ve hayâ ederek yapmak¹⁹⁶
- Hiz. Ali(ö.40/661), tevbede şu altı hususun olması gerektiği vurgulamıştır:
- 1- Geçmişte yapmış olduğun günahlardan pişmanlık duymak
 - 2- (Vaktinde) eda etmediğin farz ibadetlerin kaza etmen
 - 3- Üzerinde hakkı bulunan hak sahiplerine haklarını geri vermen
 - 4- Nefsini, günah işlemek suretiyle isyana alıştırdığın gibi, ibâdet işlemek suretiyle de itaate alıştırman.
 - 5- Nefse, günahın lezzetini tattırdığın gibi, teatin çilesini de tattırman
 - 6- Ve güldüğün her gülmeye karşılık ağlamandır.¹⁹⁷

¹⁹⁶ er-Razi, a.g.e., XIX, s.453; Kuşeyri, a.g.e., s.49; Şerif, a.g.e., Tevbe md s.48

¹⁹⁷ er-Razi, a.g.e., XIX/453; Yazır, a.g.e., VIII/165

Hız. Ali'ye(ö.40/661) göre, tevbe eden kişi işlediğı günahın zevkine vardığı gibi, Allah'a itaatin da zevkine varmalı ve günahkâr iken haramla beslediğı vücudunu ibâdete devam etmekle ıslah etmelidir. Hız. Ali'ye, sık sık tevbe edip her defasında tekrar günah işleyen bir kimsenin durumu sorulduğunda O, "kişi tevbede istikrarı yakalayana kadar tevbeyle devam etmeli" der.¹⁹⁸

Salih el-Müneccid ise bu konu hakkında şunları zikretmiştir:

"Tevbe eden, tevbesinde sadık olduğunun şartlarını yerine getirdiğı kadar, tevbesi sadık ve makbul tevbe olur. Bu şartlar şunlardır:

a- Tevbe sadece Allah'ın rızası için olmalıdır.

b- Günahı terk etmek.

c- Geçmişte olanlardan dolayı pişmanlık

d- Günaha bir daha dönmeyeceğine kesin kararlı olmak

e- Günahla ısrarcı olmamak

f- Tevbe kalp ve lisanla olduğu gibi, salih amelle de olur. Salih amel kalbin fiili tercümanıdır. Eğer sadece günahdan vazgeçip tevbe ederse, salih amelle de telafiye çalışmazsa onun kurtuluşu ümid edilemez.

g- Tevbesinde devam etmek

h- Tevbenin zamanında olması. Tevbenin zamanı, ecel gelmeden ve güneş batıdan doğmadan önce olmalıdır."¹⁹⁹

Tevbenin sahih olmasıyla alakalı ise bazı âlimler, şu dört husus yerine getirilmedikçe tevbe sahih olmaz diyerek bu hususları şöyle açıklamışlardır:

a- Kalbin tekrar günaha dönme arzusunu yok etmek

b- Pişmanlık duyarak istiğfar etmek, mağfiret dilemek

¹⁹⁸ er-Razi, a.g.e., II/453

¹⁹⁹ el-Müneccid, a.g.e., s. 18

c- Kul haklarını iade etmek

d- Şu yedi azayı ve onların işlevlerini günahlardan korumak: kulak, göz, dil, burun, eller, ayaklar ve kalp. Bu âzaların en önemlisi kalptir. Bedenin sağlam ve hasta olması kalbe bağlıdır.²⁰⁰

İmam Gazali'ye(ö.505/1111) göre tevbe, sıra ile üç şeyin birleşme ve intizamından meydana gelen bir manadan ibarettir. Bunlarda ilim, hâl ve fiildir. Önce ilim, sonra hâl, sonrada fiil gelir. Birinci ikinciye, ikinci de üçüncüyü gerektirir ki bu, değişmeyen ilahi bir sünnettir.²⁰¹

Gazali(ö.505/1111), günah işlendikten sonra kalpte meydana gelen dört psikolojik hâlin günahları sileceğini vurgulamıştır. Bunlar:

a- Tevbeye niyet ve azmetmek

b- Günahtan vazgeçmenin verdiği rahatlama

c- Günahtan ötürü azap çekme korkusu ve

d- Günahtan sıyrılmak üzere bağışlanma talep edilmesidir.²⁰²

Mutezile'ye göre ise tevbenin şartları şunlardır: “Kendisine tevbe gerekli olan kişi iki şeyden dolayı tevbe etmek durumundadır. Birincisi; Allah ile kendi arasında olan şeydendir. İkincisi de kul hakkına müteallık şeylerden dolayıdır. Allah ile ilgili olan ya iman ya da amelle alakalıdır. Bunlardan hangisiyle olursa olsun, o şeyin çirkinliğinden veya yaptığıyla bir vacibi ihlal ettiğinden dolayı pişmanlık duymalı ve bir daha yapmamaya azmetmelidir. Mesela kılınmamış namazı varsa kaza etmeli, verilmemiş zekâtı varsa vermelidir. Kulla ilgili olanda ise, yaptığından pişmanlık duyup ihlal ettiği şeyi telafi etmek için azmetmelidir. Mesela, kul hakkı öldürme ise, kan sahibine kendisini teslim etmelidir.

²⁰⁰ el-Muhasibi, Haris, **Hakikati Arayanlara Kılavuz**, Trc. Mehmet Talha Odabaşı, Mavi Yayıncılık, İst-2002 s.126

²⁰¹ Gazali, a.g.e., IV, s. 9

²⁰² Gazali, a.g.e., IV, s. 82

Gasp ise, gasbettiği şeyleri sahibine iade etmelidir. Mümkünse aynısını veya kıymetini, sahibi hayatta değilse varislerine, varisi de yoksa devlete vermelidir.”²⁰³

Tasavvuf ehli de tevbenin kabulünün şartlarını şu iki noktada toplamaktadır:

1-Ömründe ibâdetsiz ve taatsiz geçirmiş olduğu günlere, şehvetine uyduğu anlara nedamet duymaktır. İbâdetsizlik ve şehvetlere uymak Allah Teâla’ya takdir manidir. Bunları derhal söküp atmak bir daha isyan ve ibadetsizlik, vesaire gibi gafletlere düşmemeğe çalışmak lazımdır. Tevbeyle beraber insanın Allah’u Teâla’nın sevgi ve rızasına mani olan bütün günahlarında bırakılması şarttır. Çünkü günahlar insanları Cenab-ı Hakk’a hiçbir zaman yaklaştırmazlar ve sevdirmezler. Zîra günahların hepsi manevi pisliklerdir. Hâlik ise, tevbekâr ve her bakımdan temiz olanları sever.

2-Hak sahipleri ile helalleşerek, günahlardan kaçmaya muvaffak olduktan sonra, mühim bir nokta daha vardır ki; o da vurduğu, dövdüğü, sövüp sayarak şerefini kırdığı, ırz ve namusunu halelder ettiği kimselerle helalleşmektir. Bu helallik ile beraber gasbettiği, üzerine geçirmiş olduğu şeyleri iade ve reddetmekte şarttır. Şayet, aldığı şeyler kaybolmuş veya yenilmiş ise, bedellerini ödemek lazımdır.²⁰⁴

Muhammed. B. Sirin(ö.110/728) ise, ferdin tevbede azimli ve kararlı olmasının, tevbe etmesinden daha önemli ve daha zor olduğunu söyleyerek, tevbede devamlılığın ve kararlılığın temel nitelikler olduğuna işaret etmektedir.²⁰⁵

Kişi, tevbe ettikten sonra her ne sebeple olursa olsun tevbesini bozmuş olsa bile, ümitsizliğe kapılmadan tekrar tekrar tevbe etmesi, o kişiyi tevbesinde kararlı ve devamlı olmaya götürmektedir. Öyleyse insan sık sık tevbesini bozmuş olsa da yine tevbeyle Allah’a yönelmelidir.

²⁰³ Abdalcabbar, s. 798-799

²⁰⁴ Kotku, M. Zaid, **Tevbe**, Seha Neşriyat 1986, s.30-32

²⁰⁵ es- Semerkandi, Ebu’l-Leys, **Tenbih**,(trc. Abdulkadir Çiçek), Bedir Yay. Ank-1977, s.114; Yapıcı, a.g.e., s.

Tevbenin şartlarını genel olarak şu üç başlık altında toplamak mümkündür:

a- Pişman olmak: Bu tevbe edenin yaptığı günahlardan dolayı devamlı olarak elem ve ızdırıp duyması, pişman olması ve Allah’a karşı aczini ortaya koymasıdır. Böyle bir durumda yapılan tevbe ise, gerçek bir ibadete dönüşür.

b-Günahtan uzaklaşmak: Tevbe etmek sadece dil ile değil, bilakis günahları terk ederek nefsi, kirlilik ve kötülüklerden temizlemektir. Bunun da ancak günahtan kaçınmayla mümkün olacağı mutlaka bilinmelidir.

c- Günahlara kesin bir şekilde dönmek için azim ve kararlılık içinde olmaktır. Bu ise Cenab-ı Hakk’ın bizden istediği nasûh bir tevbeyle mümkündür.²⁰⁶

Tevbenin bir de “ibâdet” boyutu vardır. El-İci’ye(ö.1393/1976) göre şartlarına uygun olarak yapılan bir tevbenin, aynı zamanda Allah için yapılmış bir ibâdet olduğu ve neticesinde sevap kazandıracağı ifade edilmiştir.²⁰⁷

²⁰⁶ Ebu Zehra , Muhammed, **Livaul İslam**, Mısır, ty, s. 144

²⁰⁷ el-İci, Muhammed b. Abdurrahman b. El- İci eş-Şirazi, **Camiu’l Beyan fî Tefsîri’l-Kur’ân**, Daru’l Kütübi’l İlmiye, Beyrut Lübnan-2004, IV/332

h- Tевbenin Hükümü

Tevbe etmek bütün müminler üzerine farzdır. Tевbenin farz oluşu kitap, sünnet ve icma-i ümmet ile sabittir.²⁰⁸

Vehbe Zuhayli'ye göre tevbe, genelde bütün müminlere vacip, özelde ise günahkâr müminlere farzdır. Günah her hatırlandığında tevbe etmek gerekir.²⁰⁹

İbn. Teymiyye(ö.728/1328) ise, tevbenin hükmünü vacip ve müstehap diye ikiye ayırarak, vacip tevbe'yi şöyle tanımlamıştır: “Emredileni yapmamaktan, yasaklanana ise, yapmaktan tevbe etmektir. Müstehap tevbe ise, mendup olan şeylerin terkinden, mekruh olan şeylerin ise, yapılmasından tevbe etmektir.”²¹⁰

Tevbe, ehl-i sünnet mezheplerine göre dinen, Mutezilelere göre ise aklen farzdır.²¹¹

Gazali(ö.505/1111) ise bu konuyu şu şekilde ortaya koymuştur: “Kâfir veya cahil olduğu halde ergenlik çağına gelen herkes için cehlinden ve küfürden tevbe etmesi vaciptir. Anne ve babasına uymakla müslüman olarak baliğ olan ve fakat İslami gerçeklerden gafil bulunan kimse de İslâmın manasını anlamak suretiyle gafletinden tevbe etmesi lazımdır.”²¹²

Hak Teâla, günah işleyenleri büyük bir azapla tehdit etmiştir. Bir günahla tehdit varsa, o günahı işleyene tevbe etmek kesinlikle gereklidir. O halde diyebiliriz ki tevbe ister dinen, ister aklen olsun her Müslüman için bir gerekliliktir. Öyle ki tevbe, insanı bulunduğu ruh halinden kurtaran, onu topluma yeniden kazandıran yegâne kurumdur.

²⁰⁸ Gazali, a.g.e., IV, s. 4; Riyazussalihin, ts, s.12; Kurtubi, a.g.e., XVIII, s. 197; Zuhayli, a.g.e., IX, s. 740; Cuveyni, İmamu'l Haremeyn, **Kitabu'l İrşad ila Kavadi-il Edilleti fi Usuli İtikad**, Mektebetü'l Hancı Yay. Matbaatu's-Saadeh Mısır-1950, s. 404; Karaçam, a.g.e., s.72; Muhiddin Nevevi, **Riyazu-Salihin**, I,17, İbn.Teymiyye, **Mecmuu Fetava**, X/ 309; el-Muhasibi, s.123

²⁰⁹ Zuhayli, a.g.e., XVIII, s. 226-227

²¹⁰ İbn.teymiye, Takiyeddin Ahmed b.Muallim, **Kitabu't-Tevbe**, Beyrut, 1992, s.20

²¹¹ Karaçam, a.g.e., s.73

²¹² Gazali, a.g.e., IV, s.20

1- Kur'an-ı Kerim'de Tevbe

Tevbe kelimesi, mekkî ve medenî surelerde olmak üzere Kur'an-ı Kerim'de iştikak olarak 25 defa ayrı şekillerde ve toplam 87 defa kullanılmıştır.²¹³

Kur'an-ı Kerim'e ve hadislere baktığımızda “ideal mümin modeli” olarak hata ve günahlardan tamamen uzak, hiç günah işlemeyen, melekvarî bir model yerine zaman zaman hata yapan ve günah işleyen, fakat en önemlisi neticede pişman olup tevbe ederek, Rabbinden af ve mağfiret dileyen bir mümin modeli çizilmiş olduğunu görmekteyiz.

Kur'an-ı Kerim'de tevbeyle ilişkili birçok kavram vardır. Bunların bazıları; inabe, evbe, ihtida, hidayet, ıslah olma, günahları itiraf etme ve dua gibi kavramlardır.

Kur'an-ı Kerim'de tevbe, bir insanın hem inkarcı halinden islama yönelişini, hem de günahkar durumundan uzaklaşarak dini inanca dönüşünü ifade eder.

Kur'an-ı Kerim tevbe hususundaki yaklaşımını sergilerken insanın fitri olarak hem günah işlemeye, hem de günahlardan vazgeçip Allah'ın istediği bir kul olmaya eğilimli olduğu fikrinden hareket etmektedir. Kur'an, bir yandan günahın ne olduğunu ve olumsuz sonuçlarını ortaya koyarken, bir yandan da insanlara günahlarından kurtuluş yollarını göstererek, günahkâr olmalarına rağmen onları günahlarından sıyrılmaya ve müspet bir yaşayış tarzına dönmeye davet etmektedir. Bunun ise, ancak tevbe ile mümkün olacağını bildirmektedir.²¹⁴

Kur'an-ı Kerim'de “tabe” fiili “ila ve ala” harficeri ile kullanılmaktadır. “Tabe” fiilinin ila ve ala harficeri ile kullanılması durumunda farklı anlamlara gelmektedir:

²¹³ Cuma, A. Halil, **et-Tevbe**, s. 13

²¹⁴ Kılıç, a.g.e., s. 368

1-Taba ilallah “kulun günahlardan dönmesi veya İslam’a girmesi” anlamındadır. Bunlarda, tevbe eden erkekler ve kadınlardır. İlallah kelimesi inabeye, yani pişmanlık duygusuna kapılmaya delalet eder.²¹⁵

2-Taba ala ise, “Allah’ın kulunu affetmesi veyahut lütfu keremiyle tevbesini kabul buyurması anlamına gelir. ”Bu anlamda ise Allah “tevvab” tır, tevbeleri kulundan çokça kabul edendir.²¹⁶

Kur’an-ı Kerim, Allah’ın kulunu bağışlamasını ve ondan tevbeyi kabul etmesini, kişinin bir kastı olmaksızın yaptığı kötülükten tevbe etmesine; tevbe ederken de kulun azimli olması ve sağlam bir irade ile Rabbine yönelmesine bağlamıştır.²¹⁷ Böylece kulun davranışlarının şekli ve niteliği değişecek ve yeni kazandığı olumlu davranışları, geçmiş hatalarının bir karşılığı olacaktır. Ama tevbeyi bildirir de bundan sonra tevbeden önceki durumuna devam ederse, onun tevbesi o zaman sadece yaftadan ibaret kalacak ve tevbesi de tevbeye ihtiyaç duyacaktır ki, fayda sağlamayacaktır.²¹⁸

²¹⁵ Ceffer, a.g.e., s.32

²¹⁶ el-İsfahani, a.g.e., s. 169

²¹⁷ Nahl, 16/ 119

²¹⁸ el-Behiy, a.g.e., s. 177

i- Hadislerde Tevbe

İslam dini, tevbeye çok önem vermiştir. Tevbe hakkında Peygamberimizin çok sayıda hadisi mevcuttur. Biz burada bunların birkaçına temas etmekle yetineceğiz.

Peygamber efendimiz, tevbenin önemini şu hadisiyle ortaya koymuştur: “Nefsım kudret elinde olan zata yemin ederim ki, eğer siz hiç günah işlemesiniz, Allah sizi toptan helak eder; günah işleyen arkadan da istiğfar eden bir kavim yaratır ve onları mağfiret ederdi.”²¹⁹

والله إني لأستغفر الله وأتوب إليه في اليوم أكثر من سبعين مرة

*“Vallahi ben, günde yetmiş defadan fazla Allah’tan beni bağışlamasını dilerim ve tevbe ederim.”*²²⁰

عن النبي صلى الله عليه وسلم قال "إن الله عز وجل يبسط يده بالليل، ليتوب مسيء النهار ويبسط يده بالنهار، ليتوب مسيء الليل. حتى تطلع الشمس من مغربها".

*“Allah Teâla gündüz günah işleyenin tevbesini kabul etmek için geceleyin elini açar. Geceleyin günah işleyenin tevbesini kabul etmek için de gündüzün elini açar. Güneş battığı yerden doğuncaya kadar böyle devam edip gider.”*²²¹

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: (الله أفرح بتوبة عبده من أحدكم، سقط على بعيره، وقد أضله في أرض فلاة

*“Kulunun tevbe etmesinden dolayı Allah Teâla’nın duyduğu memnuniyet, sizden birinin ıssız çölde kaybettiği devesini bulduğu zaman ki sevincinden çok daha fazladır.”*²²²

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَيَقْبِلُ تَوْبَةَ الْعَبْدِ مَا لَمْ يُعْرِغْ

*“Bir kul can çekişmeye başlamadığı sürece, Allah Teâla onun tevbesini kabul eder.”*²²³

²¹⁹ Müslim, **Tevbe**, 9 (2748); Tirmizi, **Da’avat**, 25 (3533)

²²⁰ Buhârî, **Da’avat**, 3,(VII, 145).

²²¹ Müslim, **Tevbe**, 32, (2760).

²²² Buhârî, **Da’avât**, 4, (VII, 146).

²²³ İbn Mace, **Zühed**, 30, (5243); Tirmizî, **Da’avât** 103, (3531); Yiğit, Yaşar, **İslamî Kimliğin Kazanılmasında Tevbenin Rolü ve Önemi**, Diyanet Aylık Dergi, s. 131

*“Her insan hata işler. Hata işleyenlerin en hayırlısı ise, tevbekâr olanlardır”*²²⁴ hadisi ferdin hatadan kendisini uzak tutamayacağını, ancak kişinin hatasından dönebilmesinin de beklenen bir davranış olduğunu ortaya koymaktadır.²²⁵

*“Bir kul günah işler ve “yarabbi günahımı affet” der. Bunun üzerine Allah “kulum bir günah işledi ve bildi ki, günahları affeden ve günah sebebiyle cezalandıran bir Rabbi vardır. Bu durum üç defa tekrar eder. Dördüncü de kul tekrar günah işleyip “Allahım affet” diyince, Allah da “kulum günah işledi ve günahlarını affeden veya günahı sebebiyle kendisini sorguya çeken bir Rabbi olduğunu bildi. Dilediğini yap. Ben seni affettim” buyurur.”*²²⁶

*“Kul bir günah işlediği zaman kalbinde siyah bir leke oluşur. Allah’tan af dileyip tevbe ederse, o leke gider ve kalbi temizlenir. Şayet insan günah işlemeye devam ederse, kalbinde oluşan siyah leke daha da artar ve onun bütün ruhunu sarmaya başlar. Kur’an’da Allah’ın “hayır! Doğrusu onların yaptıkları şeyler kalplerini paslandırıp körletmiştir” dediği pas işte budur.”*²²⁷

*“Benim de kalbim dumanlanır ve Allah’a günde yüz defa tevbe ve istiğfar ederim”*²²⁸

*“Allah’a yemin ederim ki, ben günde yetmiş defadan fazla tevbe ve istiğfar etmekteyim.”*²²⁹

Kutsi hadiste *“ Ey insan! Sen bana tevbe edip, benim affetmemi ümit ettikçe, ne kadar günah işlemiş olsan da aldırmam. Seni affederim. Ey insan! Senin günahın gökyüzünün bulutları kadar olsa bile sen benden af dilediğin müddetçe, günahının çokluğuna bakmam*

²²⁴ Tirmizî, **Kıyâmet** 50, (2501); İbnu Mâce, Zühd 30, (4251).

²²⁵ Yapıcı, a.g.e., s. 113

²²⁶ Buhari, **Tevhid** 35; tevhid, 35; Müslim, **Tevbe**, 29

²²⁷ İbn Mace, Züht 29; Tirmizi, Tefsir, Mutaaffin, (3331)

²²⁸ Müslim, **Zikr**, 41; Ebü Dâvud, **Salât** 361

²²⁹ Buhari, **Da’avat**, 3

seni affederim. Ey insan! Bana yeryüzü dolusu hata ile gelsen, sonunda hiçbir şirk koşmaksızın bana kavuşsan seni arz dolusu mağfiretimle karşılarım.”²³⁰

İbn. Mes’ud (ö.32/653), Nebiler Serveri Hz. Muhammed’den şöyle rivayet eder:
“Mümin günahlarını, sanki o bir dağın altına oturmuş da dağ üstüne düşecekmiş gibi görür.
Fâcir ise günahlarını, sanki burnunun üstüne konmuş bir sineği eliyle kovuyormuş gibi görür.”²³¹

Tevbe ile ilgili hadislerde dikkatimizi çeken bir başka husus da şudur: Kur’an’da tevbe kavramı hem inanmayan bir kişinin Allah’a inanır hale gelmesini, yani inkarcılıktan Allah’a imana dönüşünü ve bütün batıl inançlardan vazgeçip İslam’a dönüşünü (ihtidayı), hem de bir müminin günahından vazgeçerek Allah’a yeniden bağlanışını ihtiva ettiği halde, hadislerde genellikle tevbenin muhtevası müminin günahlarından tevbe etmesi şeklinde daralmaktadır. Böylece tevbenin kavram olarak, yavaş yavaş küfürden dönüş anlamını kaybettiğini ve giderek onun gûnahtan dönüş anlamında yoğunlaştığını görmekteyiz.²³²

²³⁰ Tirmizi, Da’avat, 106

²³¹ Buhari, **Da’avat**, 4; Tirmizi, **Kıyamet**, 50; el Müneccid, a.g.e., s. 47

²³² Yapıcı, a.g.e., s. 120

I. Tevbenin Kabulü

Günahkâr mümin veya İslama yeni giren kişi, Allah ile arasındaki ruhi irtibatını tevbe vasıtasıyla tesis etmekte, bu suretle inandığı varlığa itaate doğru açılmakta ve ona yönelmektedir.

Allah, biz kullarını cehennem azabından önce, tevbelerimizle, günahlarımızın kirlerinden temizlemek istemektedir. İnsanlar yaptıkları tevbelerle hem günahlarından temizlenmiş olacaklar hem de Allah'ın sevgisini kazanacaklardır. Allah ise sevdiği kulunu en güzel şekilde mükâfatlandıracaktır²³³

Tevbenin kabul edilmesi noktasında kul ile Allah arasındaki durumu İzutsu(ö.1413/1993) şu şekilde anlatmıştır: “Günahkârın affedilme ümidiyle Allah’a yönelmesi, Allah’ın da onun dönüşünü rahmet ve merhameti ile kabul etmesi hadisesinden oluşan tevbenin bir ucunda onu yaşayan insan, diğer ucunda ise tevbeleri kabul etmesi beklenen Allah vardır. Şu halde tevbe her iki tarafı da yakından ilgilendirmektedir, yani tevbe hadisesi günah işleyen fert ile günahları affedici olan Allah(c.c) arasında cereyan etmektedir. Bu da tevbe de Allah ile insan arasında bir dönüşümlülüğün olduğunu gösterir. Dolayısıyla her ikisinden herhangi birisinin diğerine tek taraflı dönüşü tevbe kapsamına girmemektedir.”

234

Günümüzde yaşayan pek çok insanın kafasındaki pek çok yanlış ölçü nedeniyle tevbeyi dahi istismar eden nefsimiz, bize tevbe kapılarını da kapalı göstermektedir. Bu çok enteresandır. Aslında tevbe kapıları sonuna kadar açık olmasına rağmen, bu kurtuluş kapılarını kendimiz kapatmaktayız. Çünkü nefsanî bir aldanişla günümüz insanı, tevbe edenin bir daha hiç günah işlemeyeceğini ve işlememesi gerektiğini düşünmekte ve bu düşünceden hareketle de tevbesini tutamayacağını ve bu nedenle de tevbe etmemesi gerektiğini

²³³ Dalgın, a.g.e., s. 40

²³⁴ İzutsu, a.g.e., s. 157-158

düşünmektedir. Ümitle korku arasında olması gereken insanın bu tavrı, temelinde nefsanîyet kokan bir “ümitsizlik” ameliyesidir. Hâlbuki Allah kullarının sürekli kendisine yönelmelerini²³⁵ ve kendisinden af dilemelerini, bundan dolayı da çok sevindiğini²³⁶ ifade etmektedir.²³⁷

Kur'an-ı Kerim, Nahl sûresinde olduğu gibi, “*Sonra gerçekten Rabbin, cehalet sonucu kötülük işleyen, sonra bunun ardından tevbe eden ve ıslah olanlar (la beraberdir). Şüphesiz, senin Rabbin bundan sonra bağışlayandır, esirgeyendir.*” Allah’ın kulunu bağışlamasını ve ondan tevbe kabul etmesini, kişinin bir kastı olmaksızın yaptığı kötülükten tevbe etmesine; tevbe ederken de kulun azimli olması ve sağlam bir irade ile Rabbine yönelmesine bağlamıştır.²³⁸ Böylece kulun davranışlarının şekli ve niteliği değişecek ve yeni kazandığı olumlu davranışları, geçmiş hatalarının bir karşılığı olacaktır. Ama tevbe bildirir de bundan sonra tevbeden önceki durumuna devam ederse, onun tevbesi o zaman sadece yaftadan ibaret kalacak ve tevbesi de tevbeye ihtiyaç duyacaktır ki, fayda sağlamayacaktır. “*Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da nihayet ölüm gelince 'ben şimdi tevbe ettim.' diyenlerin... tevbesi kabul edilmez.*”²³⁹

Kur'an-ı Kerim’de her günahın telafi edilmesi için iki şartın ortaya konulduğu dikkat çekmektedir. Biri tevbe, diğeri ise, birçok yerde hemen tevbe ifadesinden sonra gelen, salih amel işlemek ve yararlı iş yapmaktır. Bu yararlı iş yapma çok önemlidir. Bu önem, yararlı işin insanları ve toplumu ilgilendirmesinden kaynaklanır. Salih amel, çok kimsenin ilk anda aklına gelebileceği gibi, sadece namaz ve oruç değildir. Bunların yanında, yararlı iş, insanların yararlanacakları, istifade edecekleri bütün maddi ve manevi sosyal işlerdir. Namaz ve oruç

²³⁵ Tirmizi, Da’avat, 99

²³⁶ Buhârî, Daavât, 4 (146).

²³⁷ İlhan, a.g.e., s. 23

²³⁸ Nahl, 16/ 119

²³⁹ Nisâ, 4/18; En’âm, 6/54; el-Behiy, a.g.e., s. 178

gibi zamanı ve mekânı belli olan ibâdetlerin de insanı yararlı iş yapma noktasına getirecek eğitici yönü bulunan önemli şeyler olduğunu da unutmamak gerekir.²⁴⁰

Tevbenin kabulü için zaman mefhumu çok önemlidir. “Tevbe için zaman, günahın peşinden başlamakta, ileriki günlerde herhangi bir vakte bağlı kalmadan devam etmekte ve ölüm emareleri belirince son bulmaktadır. Yani tevbenin son sınırı olarak; yaşama ümidinin bitmesi, ölüm alametlerinin belirmesi ve şahsın son anlarını yaşamasıdır, denebilir.”²⁴¹

Kur’an-ı Kerim’in bildirdiğine göre tevbenin kabul olunmadığı durum ve hususlar ise şunlardır:

1. Ölüm anında tevbe etmek, kâfir olarak ölmek: وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ > الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (١٨) > أَحَدُهُمْ *“Tevbe, ne kötülükleri yapıp-edip de onlardan birine ölüm çatınca: "Ben şimdi gerçekten tevbe ettim" diyenler, ne de kendileri kâfirler olarak ölenler için değil. Böyleleri için acıklı bir azab hazırlamışsınızdır.”*²⁴² Bu ayeti kerimeden de anlaşılacağı gibi ölüm kapıyı çalmadan ve can boğaza gelmeden henüz hayattan ümidin kesilmediği, Allah’a ibâdet edebilecek derecede belli bir müddet daha yaşama ümidi durumunda küfürden tevbe edip iman etmek geçerlidir. Fakat can çekişme haline gelindiği ve hayattan ümidin kesildiği bir durumda küfürden tevbe etmek ve iman etmek geçerli değildir. Çünkü iman ettikten sonra iyi amel yapılabilecek kadar bir zaman kalmalıdır. Kâfirin yapacağı tevbe için durum bu iken günahkâr müminin son nefesinde yapacağı tevbenin kabul olunması Allah’ın engin rahmetinden ümit edilir. Çünkü Cenab-ı Hak, müminlere hitaben “Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin...” buyurmaktadır. Yine de hayatın son döneminde yapılacak olan bu tevbenin kabul edileceği de

²⁴⁰ Atay, Hüseyin, **Kur’an’a Göre Tevbe Ya da Bilinci Yenilemenin İmkânı**, İslamiyat, I.sy. 3, s.97 ?

²⁴¹ Dalgın, a.g.e., s. 45

²⁴² Nisa, 4/18

kesin olarak vaad edilmiş olmadığı²⁴³ için ihtiyatlı olunmalı ve tevbe bu âna kadar geciktirilmemelidir.

2. İman ettikten sonra küfre dönmek ve ölünceye kadar tevbe etmeden bu hal üzere devam etmek.²⁴⁴

3. Kötülük edip ondan dönmemek²⁴⁵

*"Bizim âyetlerimize iman edenler sana geldiklerinde, onlara de ki: "Selam olsun size. Rabbiniz rahmeti kendi üzerine yazdı ki, iğinizden kim bir cehalet sonucu bir kötülük işler sonra tevbe eder ve (kendini) ıslah ederse kuşku yok, O, bağışlayandır, esirgeyendir."*²⁴⁶ Allah'a iman eden herkes bu âyeti kerimedeki şereflendirmenin hükmüne dâhil olur.²⁴⁷

Son nefeste tevbenin kabul edilmeyişinin sebeplerini Alûsi şu şekilde ortaya koymuştur: "İnsan o anda ümitsizlik halindedir. Hâlbuki tevbe, kişinin yaşamdan ümidini kesmediği bir ortamda olmalıdır. Son nefeste fertlerden teklif kalkar. O anda yapılan işler için iyi veya kötü denmez. Hâlbuki tevbe, dünya işlerindendir ve teklif kalkmadan yerine getirilmelidir. Ahirette herkes pişman olacaktır, ancak bu halleri tevbe olarak nitelendirilmeyecektir."²⁴⁸

Şartlarına riayet edilerek yapılmış olan bir tevbe, aynı zamanda Allah için yapılmış bir ibâdet niteliği taşımaktadır. Böyle olduğu için de kabul edilmesi umulur. Nasıl ki şartlarına uygun olarak kılınan namaz gibi bir ibâdetin kabulü hususunda tereddüde düşmüyorsak, şartlarına uygun bir tevbenin kabulü için de şüpheye düşülmemesi gerekir. Allah'a iman etmiş kişiler, bilerek veya bilmeyerek, isteyerek veya istemeyerek günah işledikleri zaman, hemen

²⁴³ Yazır, a.g.e., II, s. 531

²⁴⁴ Ali İmran, 3/86-91

²⁴⁵ Buruc, 85/10; Tevbe, 9/5,9,11,27,74,102; Nisa, 4/45,64,146; Bakara, 2/54,189,160; A'raf, 7/153; Ali İmran, 3/86-89

²⁴⁶ Enam, 6/54

²⁴⁷ er-Razi, a.g.e., IX, s. 454; Kutup, a.g.e., IV.s. 31; Akay, a.g.e., s. 31

²⁴⁸ el-Alûsî, a.g.e., III/374

Allah'a yönelip tevbe etmekten çekinmemelidir. Çünkü Allah'ın merhameti çok geniştir. Ayrıca, günahları bırakıp kendisine yönelenleri Allah sever; zaten günahkârlar için yüce Allah'ın rahmet, mağfiret ve kereminden başka bir sığınak yoktur. O yüzden müminlerin büyük veya küçük günahları için geciktirmeden hemen Rab'lerine yalvarmaları ve salih amelle tevbelerini süslemeleri Allah'a olan inançlarının gereği olmalıdır.²⁴⁹

Hamdi Yazır(ö.1361/1942), Tahrim sûresi sekizinci ayeti açıklarken tevbenin kabulü noktasında şunları ifade etmiştir. “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُكَفِّرَ عَنْكُمُ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتِمِّمْ لَنَا نُورَنَا وَاعْفُ رَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ”) *Ey iman edenler! Samimi bir tevbe ile Allah'a dönün. Umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter, Peygamberi ve Onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Çünkü onların, nurları, önlerinden ve yanlarından koşar da "Ey Rabbimiz! Nurumuzu tamamla, bizi bağışla, çünkü sen her şeye kadirsin" derler.*” Bu âyeti kerimedeki “*Umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter*” ifadesini gereği gibi yapılan tevbenin kabul edileceğinin vaad edilmiş olduğuna dair bir delil olarak zikrettikten sonra âyetteki, “asa” kelimesinin “tehdit ve tamaha düşürmek” manasını ifade ettiğini bildirerek burada dikkat edilmesi gereken şu üç noktaya parmak basmaktadır: 1.Yapılan tevbeleri kabul etmek Allah Teâla üzerine aklen vacip olmayıp, ilahi bir va'din gereğidir. Tevbe-i Nasûh hakkında böyle olunca, onun dışında olan tevbeler “إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ” (innemettevbetü alallahi)²⁵⁰ daki “ala” dan anlaşılacak olan vücubunda nihayet düşünmeden yapılan tevbe-i nasûh manasında bir tehdit ve taahhüdün gereğinden başka bir vücup ifade etmemesidir. 2. Bağış ve sevap ile güzel bir şekilde kabul edilme ümidini besleyerek tevbe etmek, tevbenin hâlis ve nasûh olmasına mani değil bilakis şiddetli bir arzu ve istek verir. Kabahati ve kötülükleri kötü ve çirkin oldukları için pişmanlık duyup terk etmek, yalnız kendi nazarında değil, esasen Hak Teâla'nın katında çirkin olduğu

²⁴⁹ Tunç, a.g.e., VI, s. 206

²⁵⁰ Nisa, 4/17

için vazgeçmek, O'nun rızasına uygun hareketle, geçmişte olan kötülüklerin yapılmamış gibi örtölmelerini ve tam bir günahsız gibi rızaya ermesini istemekten başka bir şey değildir. 3. Az çok ihtimal manası ifade etmekten de uzak olmayan “asa” ayrıca burada şu anlama da gelmektedir: Tevbe ile günahın örtölmesi, hiç işlenmemiş gibi Allah'ın ilminden silinmesi demek değildir. Onun içindir ki tevbeden, her hususta tam bir masuma eşit olması lazım gelecek derecede örtölmesi manasına, genel bir tehdit ve taahhüt anlaşılmasın.”²⁵¹

Tevbenin Allah(c.c) tarafından kabulü noktasında ehl-i sünnet ile mütezile arsında ihtilaf vardır. Yani Allah(c.c), tevbeyi kabul etmeye mecbur mudur, yoksa dilerse mi kabul eder? Bu hususta mütezile, “Allah'ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden kötölük edip de sonra tez elden tevbe edenlerin tevbesidir “ demiş ve delil olarak ta: *إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا* “*İşte Allah bunların tevbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir*” ayetini getirmişlerdir.

İslam bilginleri şartlarına göre yapılan tevbenin makbul olduğunda ittifak etmişlerdir. Mütezile ise, tevbeyi kabul etmek Allah'a vaciptir, demiştir.²⁵² Hatta, Mütezile'ye göre tevbeden sonra azap etmek, zulümdür. Mütezile'nin Bağdat ekolüne göre lütuf ve cömertliğin muktezası olarak, cumhuruna göre ise, hikmet ve adaletin gereği olarak, Allah'ın tevbekâra azap etmesi zulümdür²⁵³ demişlerdir. Ehl-i sünnete göre ise; Allah'ın mutlak meşietini hiçbir şekilde kayıt altına alınamaz.²⁵⁴ O tevbenin kabulünde muhayyer olup dilediği şekilde dilediği kimsenin tevbesini kabul edip etmeme yetkisine sahiptir.²⁵⁵

Tevbenin, Allah(c.c) tarafından kabulünü İmam Maturidi(ö. 333/944) ise şöyle izah etmektedir: “Tevbeyi kabul etmek, günahlardan dolayı gelecek azabı kaldırmaktır ki, bu aklen Allah'u Teâla üzerine gerekli değildir. Belki tevbeleri kabul etmek Allah'ın bir ihsanıdır.

²⁵¹ Yazır, a.g.e., VIII. s. 165-166

²⁵² Cuveyni, a.g.e., s. 403

²⁵³ Taftazani, a.g.e., V, s. 244

²⁵⁴ Kari, a.g.e., s.293-295

²⁵⁵ er-Razi, a.g.e., XIX, s. 454; Taftazani, a.g.e., V, s. 165-166; Cüveyni, a.g.e., s, 403

Mûtezile ise bu görüşe de muhaliftir. Tevbe edenin tevbesinin kabul edilmesine gelince bir görüşe göre ümit edilir, fakat kesin değildir. Allah Teâla'nın: < وَيَذْهَبُ غَيِّطُ قُلُوبِهِمْ وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ > < يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ > *Allah dilediğinin tevbesini kabul eder*²⁵⁶ sözü de buna delil olmaktadır. Allah Teâla tevbenin kabul edilmesini kendi dilemesine bağlamıştır. Bu sebeple Allah ve Resûlü'nün tevbeleri halis olmasına rağmen, savaşta Hz. Peygamberle birlikte savaşmaktan geri kalan, harbe katılmayanların tevbelerinin kabulünü tehir etmişlerdir.²⁵⁷

Tevbenin kabulü noktasında Gazali(ö.505/1111) de şu görüşü ortaya koymaktadır: “Allah’u Teâla, susuzluğu gidermek için suyu yarattığı gibi; taati isyanın; sevapları da günahların kefareti olarak yaratmıştır. Dileseydi bunların aksini de yapardı. Allah üzerine hiçbir şey vacip değildir. Fakat ezeli iradesine sebakat ettiği için böyle olması vaciptir, yani kendi icabıyla vaciptir. Yoksa bize vaciptir dendiği gibi, Allah’a hiçbir şey vacip olamaz, çünkü O’nu mecbur edecek bir kuvvet yoktur.²⁵⁸ Gazali’nin ifadesinden anlaşılıyor ki tevbe eden kişi tevbesinin kabul olup olmadığından değil, yaptığı tevbenin sıhhati için aranan şartları taşıyıp taşımadığını sorgulamalıdır.

Günahkâr kullarını tevbeye çağıran Yüce Allah herkesin tevbesini kabul edecek midir? Yalnız bilmeyerek, sehven günah işleyenlerin tevbesi mi kabul edilecektir? Yoksa yaptığı şeyin günah olduğunu bilerek, kasdi olarak zevk duyarak günah işleyenlerin tevbeleri de kabul edilecek midir? Yani, insanın günah öncesinde, o şeyin günah olduğunu bilip bilmemesinin, günah işlemesinde kasdi olup olmamasının, tevbenin kabul edilmesinde bir etkisi var mıdır?

Bu problemi çözmede bir âyet ve onun yorumu bize ışık tutacaktır. Yüce Allah buyuruyor ki: < إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ > < عَلِيمًا حَكِيمًا > *“Allah’ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden kötülük edip de, sonra yakın bir*

²⁵⁶ Tevbe, 9/15

²⁵⁷ Kari, a.g.e., s. 331

²⁵⁸ Gazali, a.g.e., IV,s. 31

zamanda tevbe edenlerin tevbesidir. İşte Allah bunların tevbesini kabul eder”²⁵⁹ lafzı kullanılmıştır. Burada cehalet kavramından neyin anlaşıldığı yukarıdaki sorulara cevap teşkil edecektir. Âyetteki cehalet kavramı hakkında; Allah’a isyan eden her asi²⁶⁰ günah işleyen, fani lezzeti bâkiye tercih eden kişi,²⁶¹ cahillerin yaptığı gibi amel ortaya koyan fert,²⁶² şeklinde görüşler mevcuttur. Bursevî cehalet ifadesinin; gaflet, cehalet göstermek ve olayın nereye götüreceğini düşünmemek anlamına geldiğini belirtmektedir.²⁶³ Alûsi ise; bu kelimeyi, isyanda nefisleri tehlikeye atmak şeklinde anlamıştır.²⁶⁴ Bir başka görüşe göre; ayetteki cehalet kasıt anlamındadır.²⁶⁵ Şatibi ayette zikredilen cehaleti; bilgisizlik sebebiyle işlenen günah” şeklinde anlayan görüşü tercih etmektedir.²⁶⁶ Taberi âyetteki cehalete bilgisizlik manasının verilmesinin doğru olmadığını ifade ederek şu şekilde temellendirmiştir: “Zîra bilmeden yapılan bir işten sahibi özürdür, tevbeye muhtaç değildir. Buradaki cehalete, bilgisizlik değil de, cehalet göstermek, ne olacağını, nereye götüreceğini düşünmemek anlamının verilmesi uygun olacaktır. Bazı Araplar buradaki cehaleti, azabın künhünü bilmekten cahil anlamında kullanmışlar ve günahı işleyen kişi, âlimin bilmesi gibi, gûnahtan oluşacak azabı takdir edemedi demişlerdir. Bu görüş de makul değildir. Zîra durum böyle olsaydı, işin iç yüzünü çok iyi bilen âlimlerin tevbesinin kabul edilmemesi gerekirdi ki böyle bir şey doğru değildir. Yani tevbe kapısı herkes için, her zaman açıktır.”²⁶⁷ Nihat Dalgın ise

²⁵⁹ Nisa, 4/17

²⁶⁰ Kurtubi a.g.e III/85

²⁶¹ Kurtubi, a.g.e., III/85

²⁶² Zemahşeri, I/356

²⁶³ Bursevî, İsmail Hakkı, **Ruhu’l Beyan**, Daru’l Tebaatı Amire 1285, I/322

²⁶⁴ el-Alûsî, a.g.e., III/372

²⁶⁵ Maverdî, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, **Tefsiru’l Maverdî**, Daru’l Kütüb el ilmiye, Beyrut Lübnan-1992, I/ 464

²⁶⁶ Şatibi, Ebu İshak, **el- Muvafakat fi Usuli’s-Şeri-a**, el Matbaatu er-Rahmaniyye bi Mısriyye, ty, IV,205

²⁶⁷ Taberi, a.g.e., II/470

bu konuda, “Allah bilerek, bilmeyerek, gafletle veya kasdi olarak günah işleyen günahkârın tevbesini kabul edecektir” demiştir.²⁶⁸

Zemahşeri(ö.538/1144), “Cehaletle günah işledikten sonra tevbe eden kişinin tevbesinin kabulü Allah’a vaciptir. Çünkü günah işleme hikmet ve akıl sahibi kişilerin yapacağı bir iş değildir”²⁶⁹ tarzında bir görüş beyan etmiştir.

Yazır(ö.1361/1942) Nisa sûresinin 17 ve 18. ayeti kerimleri hakkında şu izahatı yaparak meseleye açıklık kazandırmaktadır. “Şu halde bu ikisi arasında bulunan, yani bilerek günah işleyen, çok geçmeden tevbe etmeyip günah işlemeyi alışkanlık haline getiren ve böyle iken can çekişme haline gelip hayattan ümidini kesmeden önce tevbe edenlerin tevbelerinin kabul edilmesi kesin değildir. Allah’ın iradesine kalmıştır. Bu konudaki araştırmanın sonucu şudur: Can çekişme durumundan önce henüz hayattan ümitsiz olmadığı halde küfürden tevbe ile iman etmek geçerlidir. Fakat can çekişme halinde hayattan ümit kesme durumunda küfürden tevbe etmek ve iman etmek geçerli değildir. İman ettikten sonra iyi amel yapabilecek zaman bulunmalıdır. Fakat günah işlemiş müminin son nefesindeki tevbesi de geçerli olabilir. *قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ*”.²⁷⁰ Bu ve benzeri âyetlere baktığımızda tevbenin kabul edileceğinin de kesin olarak va’d edilmiş olmadığını görmekteyiz. Bu âyetler işte bunu anlatmıştır.

Günümüzde birçok insanın, bizzat veya başkalarıyla birlikte işledikleri suç ve hatadan dolayı Allah’a tevbe ettiklerini görürüz. Böyleleri Allah’a tevbe bildiriminde bulunmakla, suç ve hatalarının ortadan kalkacağına ve Allah yanında makbul kişiler olacaklarına inanırlar. Sonra yeniden, içinde günah ve hata bulunan davranışa başlarlar veya öncekinden daha ağır suçları işlerler, ardından da Allah’a tevbeyi ilan ederler. Aynı şekilde geçmişin günah ve

²⁶⁸ Dalgın, a.g.e., s. 43

²⁶⁹ Zemahşeri, a.g.e., I/356

²⁷⁰ Zümer, 39/53; Akay, a.g.e., s.15

hatalarından da temizlendiklerine inanırlar. İşte böylece hayatları, işlenen suç ve günahlarla, Allah’a bildirilen tevbelere arasında geçer. Sanki tevbe bildirimi, kendine veya başkalarına yaptığı kötülükleri, suç ve günahları yok edecek bir silgi imiş gibi. Bu yönüyle tevbe, günahkârın oynadığı bir oyuna benzemektedir. Günahkâr bu oyunu oynarken; kulların tevbesini kabul edenin, göklerin ve yerin sahibi, kullarının üstünde kahredici, Cebbar ve Yüce Allah(c.c) olduğunu bilmemektedir. Bu tür tevbe, tevbe edenin hayatında gerçeği aksettirmeyen, tekrarlanıp duran bir görüntüye dönüşmüştür. İmanı zayıflayan, inancını şهادet cümlesiyle belirtip gerçek davete, tutum ve davranışıyla fiilen yönelmeyen müslüman, tevbeyi bu hale getirmiştir.

Kur’an’ın, “Allah’a tevbe” anlamını belirleyişine baktığımızda, tevbenin iki konuya bitişik olduğunu tespit ederiz:

Birincisi, geçmişi bütünüyle tasfiye etme ve ona hiçbir zaman dönmeme azim ve kararlılığında olma.

İkincisi, tutum ve davranışta, insanlar arası işlem ve ilişkilerde, İslam inanç ve kanunlarına uygun bir sistemi metoda olarak kabul etme, dille söyleneni fiiliyata dökme.²⁷¹

Yazır(ö.1361/1942), tevbenin kabulünden sonra günahın silinip silinmeyeceği noktasında ise şunları söylemektedir: “Kabahat mademki yapılmıştır o halde yazılı kalmalıdır. Allah’ın ilminden silinmesine imkân ve ihtimal yoktur. Ancak nasûh tevbe, iyilikler ve kefaretle örtülür, bağışlanır ve cezası affolunur. Geçmiş hesap defterinden silinir, hatta ondan sonra hale göre tam bir günahsız gibi muamele edilir. Fakat esasen masum olmadığından, o dereceye yükseltilmesi hususunda teminat verilmez. Bununla beraber ümit de kestirilmez, çünkü Allah her şeye kadirdir.”²⁷²

Günah işleyip, sonra tevbe eden kişinin, günah işlemekten önceki derecesine ulaşarak ulaşamayacağı konusunda ise üç görüş mevcuttur:

²⁷¹ el-Behiy, a.g.e., s. 176

²⁷² Yazır, a.g.e., VIII/166

a- Tevbe eden insan, bu tevbesi sayesinde önceki derecesine ulaşır. Bu konuda kuyuya düşmüş insan örnek olarak verilmektedir. Birisi yardım ederek bu adamı kuyudan çıkarınca, o önceki konumuna gelecektir. Tevbe eden de, sahih olarak yaptığı tevbesi sayesinde, Allah'ın yardımı ile günah öncesindeki derecesine çıkacaktır.

b- Günahından sonra tevbe eden şahıs, önceki derecesine ulaşamaz. Bu görüş sahipleri, beraber yürüyüşe çıkan iki arkadaşı örnek olarak vermektedir. Bu iki insandan biri, herhangi bir sebeple, yürüyüşten geri kalıp, bir müddet sonra kalkıp yürüyüşe devam etse, beraber yürüyüşe başlamış ve hiç kesinti yapmamış olan arkadaşının konumuna gelemeyecektir. Bunun gibi kulluk yürüyüşünü, günah engeliyle kesintiye uğratan ve sonra hatasını anlayıp tevbe eden insan da, günahattan önceki derecesine ulaşamayacaktır.²⁷³

c- İbn. Teymiyye(ö.728/1328) ise, bazı tür tevbenin, kişiyi günahattan önceki dereceye döndüreceğini, bazısının döndüremeyeceğini ve bazı tevbenin ise, sahibini daha yüce makamlara çıkarabileceğini savunmaktadır. Bu durum, ferdin tevbesindeki azmine, samimiyetine, vefasına ve pişmanlığının dercesine göre değişebilecektir.²⁷⁴

Bir de tevbeden önce yapılması gereken birtakım ritüeller vardır. Bunlar yapılan tevbenin kabulü için, şart olmamakla birlikte, yapılması uygun görülmüştür. Örneğin, kişinin iki rekât nâfile namaz kılarak işlediği günahattan dolayı mağfiret olunmayı dilemesi menduptur. Tevbe namazı ile ilgili bir hadis rivayeti şöyledir:

Ali bin Ebî Tâlib(ö.40/661) (r.a.), Hz. Ebu Bekir (ö. 13/634) (r.a.)'den rivayet ederek Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu bildirmiştir: "*Günah işleyen bir adam, günah işledikten sonra abdest alır, abdestini (sünnet ve adabına dikkat ederek) güzelce alır, sonra iki rekât namaz kılar ve günahının mağfiretini Allah'tan dilerse, Allah ona mağfiret eder.*"

²⁷³ İbn kayyım, a.g.e., I/318

²⁷⁴ Dalgın, a.g.e., s. 50

Allah Resûlü devamla şu mealdeki âyeti sonuna kadar okudu: "*Onlar, fena bir şey yaptıklarında veya kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp anarlar ve günahlarından dolayı hemen tevbe-istiğfar ederler, günahlarının bağışlanmasını dilerler...*" ²⁷⁵

Özetle söyleyebiliriz ki Allah(c.c), kulun samimiyeti, azmi ve kararlılığı ölçüsünde kula cevap verecek ve inşallah tevbesini kabul edecektir.

²⁷⁵ Âl-i İmran, 3/135; İbnü Mâce, **İkametü's-Salât** 193; Ebû Dâvud, **Salat** 36

C- İSTİĞFAR KAVRAMI

İstiğfar kavramına geçmeden önce, konumuzun daha iyi anlaşılabilmesi için kısaca günah kavramı üzerinde duracağız.

Kelime anlamı olarak günah, Farsça bir kelime olup sözlükte, Allah'ın emirlerine aykırı olarak görülen iş, vicdanı rahatsız eden kabahat ve dîni suç, cürüm, masiyet, mesuliyet, sorumluluk, vebal, ilahi emirlere aykırı olan davranış ve vicdanı rahatsız eden kabahat,²⁷⁶ yasak olanı yapmak, emredileni yapmamak ve hakkında azap veya itabı gerektiren her fiil için kullanılır. Günah işleyene ise günahkâr denir.²⁷⁷

Terim anlamı olarak ise günah, bir kişinin Allah'ın emir ve yasaklarına aykırı hareket ederek onun taleplerine uygun olmayan fiillerde bulunmasına, meşruiyetini Allah'ın varlığından alan her şeye saldırı ve gayri meşru olma keyfiyetini yine Allah'tan alan her şeyi yapma, irtikâp etme²⁷⁸ veya ferdin kendi dînî değerleriyle bağdaşmayan davranışlar sergilemesine günah adı verilir.²⁷⁹

Gazali(ö.505/1111), günahı, “Yaratıcı ile yaratılan veya Allah(c.c) ile insan arasında meydana gelen bir perdelenme şeklinde tarif etmiştir.”²⁸⁰

Asım Yapıcı ise, “İnsanın Allah(c.c) ile arasını açan, onu ruhen bağlandığı ve bağlılığıyla huzur bulduğu yaratıcısından koparan veya koparma noktasına getiren her türlü fiil günahdır” diye tanımlamıştır.²⁸¹

²⁷⁶ Kadri, a.g.e., IV, s. 122; Doğan, a.g.e., s.117

²⁷⁷ Doğan, a.g.e., 372

²⁷⁸ Kılıç, a.g.e., s. 33; Kutluay, Yaşar, **Günah, Türk Ansiklopedisi**, s.173; Hancerlioğlu, **İnançlar Sözlüğü**, s. 117

²⁷⁹ Fırat, **Tevbenin Fonksiyonu**, s.89

²⁸⁰ Gazali, a.g.e., IV, s.11

²⁸¹ Yapıcı, a.g.e., s. 27

İslami açıdan günah, Allah'ın emirlerine aykırı olan²⁸² ve toplumun menfaatine ters düşen, dinen yasaklanmış her türlü iş ve davranıştır.²⁸³

Şah Veliyullah(ö.1176/1764) ise, “Günah, insanın şeytana uyarak yaptığı ve arzusunda fani olduğu, dünyada ve ahirette cezasını çektiği, bütün mükemmellikleri fesada uğratan, Allah’a boyun eğmeye(inkıyad) muhalif olan ve Allah(c.c) ile kul arasındaki engel perdesini kuvvetlendiren her fiildir” diye tarif etmektedir.²⁸⁴

Sadık Kılıç, günahı; “beşerin beşeri arzusunun ilahi arzuya katlanmasını, ona uymasını reddediştir” şeklinde ifade etmiştir.²⁸⁵

Genel anlamda Allah'ın emirlerine yapılan her isyan, her itaatsizlik günah olarak kabul edilmektedir. Aslen Farsça olan “günah” kelimesi dini eserlerde de bu anlamında yer alır. Yani Allah'ın emirlerine aykırı olan her iş ve her davranış günah kapsamı içerisine girmektedir.²⁸⁶

Günahın ne olduğu konusunda Hz. Peygamber'in şu hadisleri önemli iki örnektir: Sahabeden Nevvas b. Sem'an, Hz. Peygamber'in yanına gelir ve ona iyilik ve günah tan sorar. O da ona, “iyilik ahlakın güzelliğidir. Günah ise, kalbini rahatsız eden (seni tereddüde düşüren) ve insanların bilmesinden hoşlanmadığın şeylerdir”²⁸⁷ diye cevap verir. Diğer bir hadiste ise, Vabisa'nın aynı tarzdaki bir sorusuna karşılık Hz. Peygamber: “ iyilik nefsinin kendisine ısındığı ve huzur duyduğu, günahsa içinde huzursuzluk oluşturan ve göğsünde tereddüde sebep olan şeylerdir” buyurmuştur.²⁸⁸

²⁸² Gazali, a.g.e., IV, s. 31

²⁸³ Kutluay, Yaşar, XVIII s. 173; Katar, a.g.e., s. 6

²⁸⁴ Dihlevi, Şah Veliyullah , **Huccetullahil Baliğa**, I/174

²⁸⁵ Kılıç, a.g.e., s..27

²⁸⁶ Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**. s.357

²⁸⁷ Müslim, **Birr**,15, Tirmizi, Züht,52

²⁸⁸ Darimi, **Buyu**, 2

Kur'an-ı Kerim'in pek çok âyetinde geçen "cünah" kelimesinin (örneğin, "leyse aleyküm cünahun fela cünahe aleyküm") Farsça günah kelimesindeki "g" harfinin "c"ye dönüşmesiyle Arapçaya geçtiği gibi bir yanlış anlama mevcuttur. Aslında "cünah" kelimesi Arapçada günah manasında olmayıp, engel ve sorumluluk anlamlarına gelmektedir. Günah kelimesinin karşılığı olarak Kur'an'da "ism" kelimesi kullanılır ve bu kelime, büyük ve küçük günahları içine alır²⁸⁹

Arapçada günah manasına gelen kelimeler ise genel olarak şunlardır:

“Zenb: Rezil ve alçak olan. **İsm:** Helal ve mübah olmayan, kalbi inciten başkalarının bilmesinden hoşlanılmayan. **Mâsiyet:** İtaâtsiz ve asi olmak. **Hata:** Kasten veya kasıtsız günahlar. **Seyyie:** Ayıp, kusur. **Fahişe:** Gayet çirkin günah, yüz kızartıcı iş ve söz. **Kabih:** Çirkin kötü şey. **Zelle:** Ayak sürçme, söz ve fiilde hata. **Fısk:** Kabuktan çıkmak, din hadlerini çiğnemek. **Fücur:** Başkalarının bilmesi istenmeyen. **Cürüm:** En ağır günah. **Sağire:** Küçük günah. **Kebire:** Büyük günah.”²⁹⁰

Tevbe ile günah arsında sıkı bir ilişkinin olduğunu Hz. Peygamber (s.a.v); *“Kul, bir günah işlediği zaman kalbine siyah bir leke çizilir. Günahı bırakıp tevbe ederse kalbi temizlenir”*²⁹¹ hadisiyle bu duruma işaret etmektedir. Önde gelen İslâm âlim ve mütefekkirlerinden İmam Gazâlî'nin(ö.505/1111) teşbihi de bu bağlamda zikre değerdir. O şöyle diyor: “Cilalı aynanın karşısında duran insanın aynaya yansıyan nefesi, aynayı kararttığı gibi, kişinin uyduğu şehvet ve işlediği günahlardan oluşan karanlıklar da kalp üzerinde birikerek onu paslatır, karartır. Aynanın yüzünde biriken pas zamanla madenin içine işleyip maddesini bozduğu gibi, kalbin üzerinde biriken pas da tab'ı (tabiat) olur, kalbin üzerini kapatır...”²⁹² Gazâlî'nin(ö.505/1111) bu benzetmesi, Hz. Peygamber'in yukarıda

²⁸⁹ Tunç, Cihad, **Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi**, AÜİFD. sy,XXIII, s.325

²⁹⁰ Gölcük, **Günah**, s.107-108

²⁹¹ İbnu Mace, **Zühhd**, 29

²⁹² Gazali, a.g.e., IV, 10

naklettiğimiz hadisinin açılımı niteliğindedir. Günahlarla kirlenen, kararan gönül dünyamız tevbe ile gerçek hüviyetine yeniden kavuşmaktadır.”²⁹³

Tevbe edilmesi gereken günahları ise genel olarak şu şekilde sıralamak mümkün gözükmektedir:

1-Hasenatları terk etmekten dolayı tevbe etmek:

Tevbenin tarifi verilirken, sadece Allah’ın yasakladığı kötülükleri terk etme olarak ele alınmaktadır.²⁹⁴ İbn. Teymiyye’ye(ö.728/1328) göre, tevbe: Allah’ın emrettiklerini yapmamaktan, nehiy ettiklerini de yapmaktan Allah’a rücû edip tevbe etmektir. Tevbe bazı insanların anladığı gibi sadece günahları terk etmekten dolayı olmayıp, aynı zamanda tevbenin hasenatları terk etmeden dolayı da olması gerektiğini vurgulamıştır.²⁹⁵ İnsanların birçoğu, Allah’ın yapılmasını emir buyurduğu, bedeni ve mali ibâdetleri terk etmenin, büyük bir günah olduğundan gafildir. Allah’ın emrettiklerini yapmak, en az yasakladığı şeyleri yapmamak kadar önemlidir.²⁹⁶

2. Günahları terk etmemekten dolayı tevbe etmek

3-Küfürden tevbe etmek

4-Şirkten tevbe etmek

5-Münafıklıktan tevbe etmek

6-Fasıklıktan tevbe etmek.

²⁹³ Yâğıt, a.g.e., s. 131

²⁹⁴ İbn Manzûr, a.g.e., I, s. 233

²⁹⁵ İbn Teymiyye, **Kitabu’t -Tevbe**. s. 21

²⁹⁶ Selim bin Abd el Hilali, **Hadiyil ruh ila Ahkami l- Tevbetil Nasuh**, zehran 1996 s.28

a- Kelime Anlamı ile İstiğfar

İstiğfar: Bir şeyin üstünü örtmektir. Kur'an, Allah'ı gaffar ve gafur olarak sıfatlandırması Allahın günahları örtücü ve affedici olmasındandır.²⁹⁷

İstiğfar: Bağışlanma isteği²⁹⁸ anlamına gelmekte olup, geçmiş günahlarla ilgilidir ve dil ile yapılmalıdır²⁹⁹

b-Terim Anlamı ile İstiğfar

İstiğfar, ferdin Allah'tan, günahlarını örtmesini veya bağışlamasını istemesi ve onun affını talep etmesi anlamlarını ihtiva eder.³⁰⁰

Cenabı Hak'tan “Ya rabbi bana mağfiret et, bize mağfiret buyur, affını niyaz ederim” diyerek dua ve niyaz ile af ve mağfiret dilemektir.³⁰¹

İstiğfar, ferdin Allah'tan günahlarını örtmesini veya bağışlamasını istemesi ve onun affını talep etmesi anlamlarını ihtiva eder.³⁰² Ancak bu talep dil ile olabileceği gibi kalp ile veya her ikisiyle beraber de olabilir.³⁰³

Dilin istiğfarı, af talebi ile ilgili bazı cümleleri söylemekten ibarettir.³⁰⁴ Kalbin istiğfarı ise, duygu ve düşünce bağlamında bağışlanmayı istemektir.³⁰⁵

²⁹⁷ İbn Manzur, a.g.e., V, s. 25-26

²⁹⁸ İbn Manzur, a.g.e., V, s. 26

²⁹⁹ İbn Kesir, a.g.e., II, s. 435

³⁰⁰ İbn Manzur, a.g.e., V, s.25-26; Kadri, a.g.e., III, s.581-582

³⁰¹ Karaçam, a.g.e., s. 51

³⁰² İbn Manzur, a.g.e., V, s.25-26; Tacu'l Arus, XIII, s. 247; el-İsfahani, a.g.e., s. 367-368; Kadri, Türkçe Lügat, III, s. 582

³⁰³ Canan, Kütübi sitte XI; s. 537

³⁰⁴ Buhari , **Da'avat**, 2

Genel manada istiğfar, Allah'tan hata ve günahlarının bağışlanmasını isteme, mağfiret (bağışlanma) dileğinde bulunma demektir. İçerisinde istiğfar (bağışlanma dileği) bulunan bütün dualara da 'istiğfar duası' denmiştir. İstiğfar; Müslüman bir insanın bir kul olarak kendini Allah'ın büyüklüğü karşısında bir yere koyması, Allah'ın her şeye sahip olduğunu anlaması demektir bir anlamda. Kişi Allah'ın kuludur. Kul, Allah'ın bir yasağını çiğnerse veya bir emrine aykırı hareket ederse günah kazanır. Yani, Allah(c.c) karşısında hata eder. Günahları ise yalnızca Allah(c.c) bağışlar.³⁰⁶ Kul, yaptığı hatanın farkına varır, pişman olur, ellerini açar, Rabbinden bağışlanma diler, af olmayı bekler. Kulun böyle yapması hem yaptığı hatadan dönmektir, hem de Allah'ın büyüklüğüne yeniden teslim olmaktır.

³⁰⁵ Yapıcı, a.g.e., s. 51

³⁰⁶ Âli İmran, 3/135

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA İBÂDET AÇISINDAN İSTİĞFAR VE TEVBE İLİŞKİSİ

A- TEVBE İLE İSTİĞFAR ARASINDAKİ FARKI OLUŞTURAN SEBEPLER

I. Bölümde tevbe ve istiğfar kavramlarının ne anlama geldiğini açıklamıştık. Bundan dolayı bunların tanımlarına tekrardan kaçınmak suretiyle burada yer vermek istemedik. Bundan sonra tevbe ile istiğfar arasındaki farkı âyetler ışığında açıklamaya çalışacağız.

Tevbe ile İstiğfar kavramları, hem klasik kaynaklarda, hem de günümüz eserlerinde ifade ettiği anlam itibarıyla tamamen birbirine karışmış gibi görünen ve çoğu zaman biri diğerinin yerine kullanılan farklı iki kavramdır. İstiğfar, tevbeye bir nevi ruhi hazırlık mahiyeti taşıyan bir süreçtir. Açıklamaya çalıştığımız gibi Tevbe ve İstiğfar kavramlarının lafız ve mana olarak Kur'an'da kullanılışları bizi desteklemektedir. Ancak her ikisinin de birbirini tamamlayan, biri olmadan diğerinin tam olması mümkün olmayan iki kavram olduğunu unutmamak gerekir. Çünkü kötülüklerden uzaklaşmadan, bir daha o kötülükleri yapmama azim ve kararlılığına sahip olmadan, Allah'ın istediği insan olma hususunda belli bir gayret sarf etmeden, Allah'ına yönelişini ibadet ve taâtle beslemeden, onu yegâne affedici olarak kabul etmeden, kısacası onunla barışma ve ruhen ona yönelme sürecine girmeden, dini bir tecrübe olan tevbe hadisesi meydana gelmeyeceği gibi, dilin kuru bir alışkanlığı olarak “Allah'ım affet” şeklinde yapılan, sadece dilde cereyan edip bir türlü kalpte yansıması olmayan istiğfarlarda kişiyi tevbeye yönelten bir tecrübe hüviyetini kazanamayacaktır.³⁰⁷

İstiğfar kelimesi, Kur'an'da bazen müstakil örneğin; *وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ >* *“Ve 'çirkin bir hayâsızlık' işledikleri ya da nefislerine zulmettikleri zaman, Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarından dolayı bağışlanma isteyenlerdir. Allah'tan başka günahları bağışlayan kimdir? Bir de onlar yaptıkları üzerinde bildikleri halde ısrarla durmayanlardır”*³⁰⁸ bazen de

³⁰⁷Yapıcı, a.g.e., s.59

³⁰⁸ Ali İmran, 3/135; Nisa, 4/106, 110; Enfal, 8/33; Tevbe, 9/80, Yusuf, 12/97,98; Kehf, 18/55; Meryem, 19/47; Nur, 24/62; Mümin, 40/55; Fussilet, 41/6; Şûra, 42/5; Fetih, 48/11; Zariyat, 51/18; Mümtahine, 60/4,12

tevbe ve türevi olan kelimelerle beraber kullanılmaktadır. Örneğin; < أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لَهُ > “Yine de Allah'a tevbe edip bağışlanma istemeyecekler mi? Oysa Allah bağışlayandır, esirgeyendir.”³⁰⁹ Nitekim istiğfar kavramı bazı âyetlerde tevbeden önce zikredilirken, örneğin; < وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمַغْنِكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ > “Ve Rabbinizden bağışlanma dileyin; sonra O'na tevbe edin. O da sizi, adı konulmuş bir vakte kadar güzel bir meta ile metalandırsın ve her ihsan sahibine kendi ihsanını versin. Eğer yüz çevirirseniz gerçekten ben, sizin için büyük bir günün azabından korkarım”³¹⁰ diğer bir kısım âyetlerde ise tevbeden sonra < أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ > “Yine de Allah'a tevbe edip bağışlanma istemeyecekler mi? Oysa Allah bağışlayandır, esirgeyendir”³¹¹ zikredilmektedir.

Şimdi tevbe ile istiğfar arasındaki farkı oluşturan sebepleri ve bu konuda müfessirlerin görüşlerini ele almaya çalışacağız.

³⁰⁹ Nisa, 4/64; Maide, 5/74; Hud, 11/3,52,61,90; Mümin, 40/3,7

³¹⁰ Nisa, 4/64; Hud, 11/3,52,61,90; Mümin, 40/3,7

³¹¹ Maide, 5/74

a) İstiğfar Kavramının Kur'an-ı Kerim'de Müstakil Olarak Zikredilmesi:

Biz bu başlık altında ilk önce konuyu anlatan önemli âyetleri metinleri ile beraber ele alıp, daha sonra bu konu hakkındaki diğer âyetleri dipnotta vermeye çalışacağız.

< وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا >

“ Kim kötülük işler veya nefesine zulmedip sonra Allah'tan bağışlanma dilerse Allah'ı bağışlayıcı ve merhamet edici olarak bulur. ”³¹²

< قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ () قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ >

“(Çocukları da:) ”Ey babamız, bizim için günahlarımızın bağışlanmasını dile. Biz gerçekten hataya düşenler idik” dediler.

”İlerde sizin için Rabbinizden bağışlanma dilerim. Çünkü O, bağışlayandır, esirgeyendir” dedi. ”³¹³

تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَلَا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ <
>الرَّحِيمُ

“Gökler, neredeyse üstlerinden çatlayıp-parçalanacaklar; melekler de Rablerini hamd ile tesbih ederler ve yerde olanlara mağfiret dilerler. Haberiniz olsun; gerçekten Allah, bağışlayan ve esirgeyen O'dur. ”³¹⁴

Bu âyetlerde Allah (c.c), acziyetinin farkına varıp, yegane kurtuluşun Allah'a kul olmakta olduğunu anlayan ve bunun neticesinde kendisine yönelip af dileyen kullarını bağışlayacağını buyurmaktadır. Ve yine bu âyetlerde meleklerin Allah'ı tesbih ettikleri ve kendisine kulluk yapmak için yaratılan; fakat tam tarsine yaratıcısına isyan eden insanlar için

³¹² Nisa, 4/110

³¹³ Yusuf, 12/97,98

³¹⁴ Şûra, 42/5; ; ayrıca bkz. Ali İmran, 3/135; Ali İmran, 3/129; Ali İmran, 3/135,136; Nisa, 4/106; Nisa, 4/110; Nisa, 4/116; Araf, 7/23; Enfal, 8/33; Tevbe, 9/80; Tevbe, 9/114; Hud, 11/11; Yusuf, 12/92; Yusuf, 12/97,98; İsra, 17/25; Kehf, 18/55; Meryem, 19/47; Nur, 24/62; Zümer, 39/53; Fussilet, 41/31,32; Muhammed, 47/19; Fetih, 48/11; Zariyat, 51/18; Necm, 53/32; Mümtehine, 60/4; Mümtehine, 60/12; Nuh, 71/2,3,4; Nuh, 71/10; Müzzemmil, 73/20

Allah'tan bağışlanma talep ettiklerini görmekteyiz. Ayrıca meleklerin ve insanların bir başkası için bağışlanma talebinde bulunabileceklerini de anlamaktayız.

< فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ >

“ Şu halde sen sabret. Gerçekten Allah'ın vaadi haktır. Günahın için mağfiret dile; akşam ve sabah Rabbini hamd ile tesbih et.”³¹⁵

< قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَاستَقِيمُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ وَوَيْلٌ لِّلْمُشْرِكِينَ >

“De ki: "Ben, ancak sizin benzeriniz olan bir beşerim. Bana yalnızca, sizin ilahınızın bir tek ilah olduğu vahyolunuyor. Öyleyse O'na yönelin ve O'ndan mağfiret dileyin. Vay haline o müşriklerin.”³¹⁶

Mümin sûresi 55. âyetteki sabret emri Hz. Peygamber içindir. Çünkü müşrikler, Allah Resûlüne akla hayale gelmeyecek işkenceler yapıyorlardı. İşte bundan dolayı Allah(c.c), “Peygamberim, sen sabret ve günâhının bağışlanması konusunda da istiğfarda bulun, sabah akşam Rabbini överek tesbih et” buyurmaktadır."Sabah akşam" ifadesinin anlamı, her an, her zaman demektir. Yâni her an, her zaman Rabbimizi tesbih edeceğiz. Bu tesbih edişte O'nu O'nda olan sıfatlarla bilecek, O'nda olmayan, O'na yakışmayan sıfatlardan tenzih edeceğiz. Ve yine bu âyetlerde de, Allah'tan bağışlanma talebinde bulunup, daha sonra da ona yönelip salih amel işleyenlerin bağışlanacağını Allah'ın bir va'di olduğunu görmekteyiz.

³¹⁵ Mümin, 40/55

³¹⁶ Fussilet, 41/6

b) Tevbe Kavramının Kur'an-ı Kerim'de Müstakil Olarak Zikredilmesi:

Bu başlık altında tevbe kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de müstakil olarak zikredildiği âyetlerden birkaçını metinleriyle beraber ele alıp, konu hakkındaki diğer âyetleri dipnotta vermeye çalışacağız.

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُّوا فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

“Ancak tevbe edenler, (kendilerini) düzelterler ve (indirileni) açıklayanlar (a gelince); artık onların tevbelerini kabul ederim. Ben, tevbeleri kabul edenim, esirgeyenim.”³¹⁷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ () فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِن تُبْنِمُ فَلَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلُمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ

“Ey iman edenler, Allah'tan korkup-sakının ve eğer inanmışsanız, faizden artakalanı bırakın. Şayet böyle yapmazsanız, Allah'a ve Resulüne karşı savaş-açtığınızı bilin. Eğer tevbe ederseniz, artık sermayeleriniz sizindir. (Böylece) Ne zulmetmiş olursunuz, ne de zulme uğratılmış olursunuz.”³¹⁸

Allah(c.c), bu âyetlerde faiz yiyen kullarına seslenerek, artık faiz yememelerini emretmektedir. Şayet faize devam ederlerse Allah ve Resûlü'ne karşı bir savaş içinde olduklarını ifade ederek, tevbe edip salih amelle beraber bu hâllerinden vazgeçtiklerinde ne zulmetmiş, ne de zulme uğratılmış olacaklarını buyurmaktadır.

³¹⁷ Bakara,2/160

³¹⁸ Bakara, 2/278,279

وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا

“Allah, tevbelerinizi kabul etmek ister; şehvetleri ardınca gidenler ise, sizin büyük bir sapma ile sapmanızı isterler.”³¹⁹

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Seninle birlikte tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru davran. Ve azıtmayın. Çünkü O, yapmakta olduklarınızı görendir.”³²⁰

وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا

“Kim tevbe eder ve salih amellerde bulunursa, gerçekten o, tevbesi (ve kendisi) kabul edilmiş olarak Allah'a döner.”³²¹

Bu ve benzeri âyetlerde Cenab-ı Hak, kullarına bir çağrıda bulunmaktadır. Bu çağrı ise inanan veya inanmayan herkesi kapsamaktadır. Çünkü Allah (c.c), herkesin şu anki mevcut durumunu kontrol edip hatalarından dönmelerini istemektedir. Allah'ın isteği bizim müslüman olmamız, günahlarımızdan tevbe edip Rabbimize dönmemiz, Rabbimizin istediği şekilde yaşayarak cennete girmemizdir. Allah(c.c) bizim için bundan yanadır ve bizim için bunu dilemektedir. Ama Allah'a inanmayanlar ise sürekli bizleri Allah'a isyana teşvik edip doğru yoldan saptırmak istemektedirler. Bundan dolayı Allah(c.c), inanan veya inanmayan herkesi tevbeye davet etmektedir. İnanmayanın tevbesi İslâmı seçmesi olacakken, inananın tevbesi ise günahkâr halinden vazgeçmesi olacaktır. Bundan sonra ise hem İslâma yeni giren hem de günahından dönen kişilerden salih amelle durumlarını düzeltmeleri istenmektedir.

³¹⁹ Nisa, 4/27

³²⁰ Hud, 11/ 112

³²¹ Furkan, 25/7. ayrıca bkz. Bakara, 2/37; Bakara 2/54; Bakara, 2/128; Bakara, 2/187; Bakara 2/222; A li İmran, 3/89; Ali İmran, 3/90; Ali İmran, 3/128; Nisa, 4/16; Nisa, 4/17; Nisa 4/18; nisa 4/64; .(nisa 4/92; .(nisa 4/146; maide 5/71; araf 7/143; tevbe, 9/3; Tevbe, 9/11; tevbe, 9/15; tevbe, 9/74; tevbe, 9/104; Tevbe, 9/105,106; Tevbe, 9/117,118; Tevbe, 9/125,126; Rad, 13/30; Meryem;19/60; Taha, 20/121,122; Nur, 24/10; Nur, 24/31; Kasas, 28/67; Ahkaf, 46/15; Şûra, 42/25; Hucurat, 49/11,12; Tahrim,66/4,5; Buruc, 85/10

c) İstiğfar ve Tevbe Kavramlarının Kur'an-ı Kerim'de Beraber Zikredilmesi:

Bu başlık altında da yine İstiğfar ve tevbe kelimelerinin Kur'an-ı Kerim'de beraber zikredildiği âyetlerden konuyu en iyi şekilde ortaya koyan birkaç âyeti metniyle beraber verdikten sonra, konu hakkındaki diğer âyetleri dipnotta vereceğiz.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا

“Biz peygamberlerden hiç kimseyi ancak Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesinden başka bir şeyle göndermedik. Onlar kendi nefislerine zulmettiklerinde şayet sana gelip Allah'tan bağışlama dileselerdi ve peygamber de onlar için bağışlama dileseydi, elbette Allah'ı tevbeleri kabul eden, esirgeyen olarak bulurlardı.”³²²

فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ

“Ancak kim işlediği zulümden sonra tevbe eder ve (davranışlarını) düzeltirse, şüphesiz Allah onun tevbesini kabul eder. Muhakkak Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.”³²³

Bu âyetlerde Allah (c.c), günah işledikten sonra kendisine yönelen ve af talebinde bulunup yaptığı bu zulümden, bu kötü fiilden sonra tevbe eden, bu işten vazgeçen, Allah'la arasını düzeltip, salih amel işleyenlerin tevbesini kesinlikle kabul edeceğini beyan buyurmaktadır. Yine bu âyette Allah(c.c), peygamberleri niçin gönderdiğini, onların görevlerinin ne olduğunu da ortaya koymaktadır.

³²² Nisa, 4/64

³²³ Maide, 5/39

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً تَصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُكَفِّرَ عَنْكُم سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاعْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Ey iman edenler, Allah'a kesin (nasûh) bir tevbe ile tevbe edin. Olabilir ki, Allah, sizin kötülüklerinizi örter ve altından ırmaklar akan cennetlere sokar. O gün Allah, Peygamberi ve onunla birlikte iman etmekte olanları küçük düşürmeyecektir. Nurları, önlerinde ve sağ yanlarında koşup-parıldar. Derler ki: "Rabbimiz nurumuzu tamamla, bizi bağışla. Şüphesiz sen, her şeye güç yetirensin.”³²⁴

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا

“Hemen Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir.”³²⁵

Yukarıda ve dipnotta zikrettiğimiz âyetlere baktığımızda, meleklerin, peygamberlerin, oğulun babası için veya babanın oğlu için Allah' tan bağışlanma taleplerinin olduğunu ve yine insanın, hata işlemeye müsait bir şekilde yaratılmış olduğunu görmekteyiz. Çünkü insan kötüyü seçme hürriyetine ve ona yönelme zaâfına sahip bir varlıktır. Onun bu zaâfı, nefsi aklına üstün geldiği zaman daha belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Bazen insan farkında olmaksızın, bilmeyerek hata işler. Kısacası insan, beşeri özellikleri sebebiyle, zaman zaman kusur ve hatalar yapabilir. Ancak, farkına vardığı zaman hemen Allah' u Teâla'dan af dilemeli ve salih amelle samimiyetini ispat etmelidir. Çünkü “ Allah' ım tevbe ettim, sana yöneldim” demek bir iddia'dan ibarettir. İspatı ise ibadetten başka bir şey değildir.

³²⁴ Tahrir, 66/8

³²⁵ Nasr, 110/3 ayrıca bkz. Ali İmran, 3/89; Maide, 5/34; Maide, 5/39; Maide, 5/74; Enam, 6/54; Araf, 7/153; Tevbe, 9/5; Tevbe, 9/27; Tevbe, 9/102; Hud, 11/3; Hud, 11/52; Hud, 11/61; Hud, 11/90; Nahl, 16/119; Taha, 20/82; Nur, 24/5; Furkan, 25/70; Ahzab, 33/24; Ahzab, 33/73; Mümin, 40/3; Mümin, 40/7

d) İstiğfar Kavramının Tevbe Kavramından Sonra Zikredilmesi:

Bu başlık altında ise, konuyu ortaya koyan birkaç âyete temas ettikten sonra, konu hakkındaki diğer âyetleri dipnotta vereceğiz.

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَعْفُورُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“ (Allah'ın) Onların tevbelerini kabul etmesi veya zalimler olduklarından dolayı azaplandırması işinden sana bir şey (sorumluluk ve görev) yoktur.

Göklerde ve yerde olanların tümü Allah'ındır. Kimi dilerse bağışlar, kimi dilerse azaplandırır. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.”³²⁶

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْرَأَ عَلَيْهِمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Ancak, sizin onlara güç yetirmenizden önce tevbe edenler başka. Biliniz ki, şüphesiz Allah bağışlayandır, esirgeyendir.”³²⁷

Maide 34. âyette Allah(c.c), Allah'a ve O'nun elçilerine karşı savaş açanların, Allah'ın elçileri vasıtasıyla insan hayatını düzenlemek üzere gönderdiği hayat programına karşı savaş açarak, yeryüzünde bozgunculuk yapanların cezası, öldürülmeleri, ibret olsun diye asılmaları veya çaprazlama el ve ayaklarının kesilmesi, ya da ülkelerinden, vatanlarından başka bir diyara sürülmeleri olduğunu buyurmaktadır. Allah(c.c) bu cezaları saydıktan sonra, bu suçları işleyenleri bağışlama isteğini de mefhum olarak şu şekilde ifade etmektedir. Ancak siz onlara hakim olmadan, onları yakalamadan önce tevbe edip durumlarını düzeltenler, Allah'la aralarını ıslah edenler bunun dışındadır. Unutmayın ki Allah çok bağışlayandır,

³²⁶ Ali İmran, 3/128,129

³²⁷ Maide, 5/34

merhamet edendir. Öyleyse böyle olanlara karşı sizler de bağışlamadan, affetmeden yana tavır alın, nefislerinize uyup onları cezalandırma yoluna gitmeyin.

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْصُرُواهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا
الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Haram aylar (süre tanınmış dört ay) sıyrılıp-bitince (çıkınca) müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, onları tutuklayın, kuşatın ve onların bütün geçit yerlerini kesip-tutun. Eğer tevbe edip namaz kılarlarsa ve zekâtı verirlerse yollarını açiverin. Gerçekten Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.”³²⁸

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

“Sonra gerçekten Rabbin, cehalet sonucu kötülük işleyen, sonra bunun ardından tevbe eden ve ıslah olanlar (la beraberdir). Şüphe yok, senin Rabbin bundan sonra bağışlayandır, esirgeyendir.”³²⁹

Bu âyetlere baktığımızda Allah’ın kullarını bağışlamak istediğini ve bu isteğini birçok âyette “tevvab” ve “gaffar” sıfatlarını zikrederek dile getirdiğini, bu bağışlanmanın temel şartının Allah’a ibâdet etmek olduğunu görmekteyiz. Yani salt, af talebinde bulunmak ve tevbe etmiş olmak bağışlanmak için yeterli değildir. Tevbe ve istiğfar etmiş olmanın samimi olduğunun göstergesi salih ameldir. Yani Allah’ın istediği bir kul olma isteği çabası içerisinde olmaktır.

³²⁸ Tevbe, 9/5

³²⁹ Nahl, 16/119. ayrıca bkz. Ali İmran, 3/89; Maide, 5/39; Maide, 5/74; Enam, 6/54; Araf, 7/153; Tevbe, 9/27; Tevbe, 9/102; Nur, 24/5; Furkan, 25/70; Ahzab, 33/24; Ahzab, 33/73; Tahrir, 66/8

e) İstiğfar Kavramının Tevbe Kavramından Önce Zikredilmesi:

Tezimizin önemli bir bölümü olan bu başlık altında ise, ilk önce konuyu en iyi şekilde ortaya koyan âyetlerden birkaçını metniyle beraber ele alıp, daha sonra Hûd Sûresi üçüncü âyet ışığı altında müfessirlerin konu hakkındaki görüşlerini ele almaya çalışacağız.

وَأَن اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَنِّعْكُمْ مِّنَّا عَا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَإِن تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ

“Ve Rabbinizden bağışlanma dileyin; sonra O'na tevbe edin. O da sizi, adı konulmuş bir vakte kadar güzel bir meta ile metalandırsın ve her ihsan sahibine kendi ihsanını versin. Eğer yüz çevirirseniz gerçekten ben, sizin için büyük bir günün azabından korkarım.”³³⁰

يَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَىٰ قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ

“Ey kavmim, Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O'na tevbe edin. Üstünüze gökten sağanak (yağmurlar, bol nimetler) yağdırsın ve gücünüze güç katsın. Suçlu-günahkârlar olarak yüz çevirmeyin.”³³¹

وَالِى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوا لَهُ ثُمَّ تُوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُّجِيبٌ

“Semud (halkına da) kardeşleri Salih'i (gönderdik). Dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin, sizin O'ndan başka ilahınız yoktur. O sizi yerden (topraktan) yarattı ve onda sizi ömür geçirenler kıldı. Öyleyse O'ndan bağışlanma dileyin, sonra O'na tevbe edin. Şüphesiz benim Rabbim, yakın olandır, (duaları) kabul edendir.”³³²

³³⁰ Hud, 11/3

³³¹ Hud, 11/52

³³² Hud, 11/61

وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ

بَبَعِيدٍ(وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ

"Ey kavmim, bana karşı gelişiniz, sakın Nuh kavmini ya da Hûd kavminin veya Salih kavminin başlarına gelenlerin bir benzerini size de isabet ettirmesin. Üstelik Lût kavmi size pek uzak değil. "Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O'na tevbe edin. Gerçekten benim Rabbim, esirgeyendir, sevendir."³³³

غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَهُ الْمَصِيرِ

"Günahı bağışlayan, tevbe kabul eden, cezası pek şiddetli olan ve lütuf sahibi (Allah'tan). O'ndan başka ilah yoktur. Dönüş O'nadır."³³⁴

Kur'an-ı Kerim'de örneğin, < أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ > "hâla Allaha tevbe edip ondan bağışlanmalarını dilemeyecekler mi?"³³⁵ ayetinde tevbe, istiğfardan önce zikredilirken, < وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمْنَعْكُمْ مِّنَّا عَاقِبَاتٌ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى > "Rabbinizden bağışlanmayı dileyin, sonra ona tevbe edin"³³⁶ ayetinde de önce istiğfar, sonra tevbe zikredilmektedir. Bu ve benzeri âyetlerden hareketle Hz. Ali(ö.40/661) ve ibn. Abbas'ın(ö.68/687 -688) istiğfarın, tevbeden önce veya tevbeden sonra yapılmasına göre farklı anlamlar içereceğini söylerler. Onlara göre tevbeden önce istiğfar eden kişi, Allah'tan günahlarını bağışlamasını ve işlediği kötülükleri yok ederek iyiliklere çevirmesini istemektedir. Tevbeden sonra istiğfar eden ise, Allah'ın cezalandırıcı olması sebebiyle ondan af talep etmektedir.³³⁷ "Yani ferdin tevbeden önce istiğfar etmesi, ahiret hayatına yönelik ümit

³³³ Hud, 11/89,90

³³⁴ Mümin, 40/3. ayrıca bkz. Nisa, 4/64; Taha, 20/82; Mümin, 40/7; Nasr, 110/3

³³⁵ Maide, 5/74

³³⁶ Hud, 11/3

³³⁷ .Mekki, Kutu'l-Kulub I,s.189

ve beklentileriyle meydana gelirken, bunun tevbeden sonra yapılması, onun uhrevî korkularıyla ve kaygılarıyla bağlantılı olarak tezahür etmektedir.”³³⁸

Esasen tevbenin mana ve muhtevası bazı açılardan istiğfar ile benzerlik arzederken, bazı açılardan farklılık göstermektedir.

İstiğfar genel anlamda “ferdin Allah’tan kendisini affetmesini ihtiva eden bir dua çeşidi olduğu halde,”³³⁹ tevbe, kişinin ruhunda cereyan eden bir değişim ya da, istenilene ve beklenilene doğru bir ruhi yöneliş, istiğfar ile vaad edilen teoriği pratiğe dönüştürme ve verdiği sözde durma hadisesidir.³⁴⁰

“İstiğfar, henüz daha tevbe fiili gerçekleşmeden önce, samimi bir tevbenin ilk basamağı olmak üzere ferdin Allah’ı en yüce ve en büyük bir kudret olarak tanıyarak kabul etmesidir. Kişinin Allaha yönelmeden evvel, içinde onu en yüce ve yönelmeye en layık bir varlık olarak kabul etmesi gerekir. Bu duygu ve düşüncelerini istiğfar ile ortaya koyan insan neticede rûhen tevbeye de hazırlanmış olmaktadır.”³⁴¹

Asım Yapıcı, istiğfar ile tevbenin farkını şu şekilde izah etmektedir: “İstiğfar bir nevi günahın itirafını da kapsadığı için tevbenin mühim bir bölümünü teşkil ettiğini söyleyebiliriz. İstiğfar, kulun Allah’tan kendisini bağışlamasını istemesiyken, tevbe, doğrudan doğruya günahlardan uzaklaşarak Allah’a dönmesidir. Buna göre istiğfar bağışlanmayla ilgili sözlü veya sözsüz içten gelen bir dua; tevbe ise, kötülüklerden arınmak suretiyle ferdin yaratıcısına yeniden temizlenme niyetiyle yönelmesi, onunla yeniden karşılaşması ve barışmasıdır.

Tevbede ağızdan dökülen kelimelerden ziyade onun içte yaşanması önemlidir. Aynı şekilde istiğfar duasıyla ilgili hadislerden³⁴² de anlaşılacağı gibi, af talep etmede, içten gelen duyguları ifade etmede kelimelerin bir kıymeti vardır. Hatta kalbi istiğfarda bile, konuşmanın

³³⁸ Yapıcı, a.g.e., s. 52

³³⁹ Hökelekli, a.g.e., s. 227

³⁴⁰ Yapıcı, a.g.e., s.140

³⁴¹ Yapıcı, a.g.e., s. 59

³⁴² Buhari, Da’avat 2

zihni bir kalıp içinde ifade edilmesi yaşanan bir vakıayı ortaya koyabilir. Yani istiğfarın günah'tan dönüşün sözlü kısmını, tevbenin ise yaşantı kısmını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber istiğfar tevbeyle muvaffak olma hususunda yapılan duaları da ihtiva eder.”³⁴³

Eğer istiğfarı, “günahı itiraf ile af dilemek” olarak anlarsak bunun, tevbenin en mühim şartlarından birisi olduğu da ortaya çıkmaktadır. Nitekim Gazali(ö.505/1111), günah işlendikten sonra kalpte meydana gelen dört psikolojik halin günahları sileceğini vurgulamıştır. Bunlar:

- a. Tevbeye niyet ve azmetmek,
- b. Günahtan vazgeçmenin verdiği rahatlama,
- c. Günahtan ötürü azap çekme korkusu ve
- d. Günahtan sıyrılmak üzere bağışlanma talep edilmesidir.³⁴⁴

Kişinin günahını Allah'ın huzurunda itiraf ederek ondan af talep etmesi istiğfar hadisesini meydana getirirken, olumsuz davranışlarını tekrar yapmamak üzere kararlı bir şekilde terk etmesi tevbeyle oluşturmaktadır. Bir kişinin kendi kusurlarını ve günahlarını kabul ve itiraf edebilmesi, esasen onun hayatını yeniden yapılandırması gereğinin zihni bir tasdiki olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma gelen kişi tevbe etme sürecine girmiş olabilir.³⁴⁵

³⁴³ Yapıcı, a.g.e., s. 54

³⁴⁴ Gazali, a.g.e., IV, s.82; Yapıcı, a.g.e., s. 56

³⁴⁵ Hökelekli, a.g.e. s.184; Yapıcı, a.g.e., s. 54

f) Tevbe İle İstiğfar Kavramları Arasındaki Fark Konusunda Müfessirlerin Görüşleri:

Şimdi tevbe ile istiğfar arasındaki farkı oluşturan sebepleri ve bu konuda müfessirlerin görüşlerini ele almaya çalışacağız.

Müfessirler, tevbe ve istiğfarla alakalı görüşlerini en geniş anlamda Hûd Sûresi 3. âyette ifade etmişlerdir. Allah’u Teâla bu âyette < وَأَن اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ > “*Rabbinize istiğfar edin sonra ona tevbe edin*” buyurmaktadır.

Mukatil b. Süleyman(ö.150/767), < وَأَن اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ > “*Rabbinize istiğfar edin sonra ona tevbe edin*” âyetini, şirkten istiğfar edin sonra Allah’a yönelin şeklinde yorumlamıştır.³⁴⁶

Keşfü’l Hakaik de ise, < وَأَن اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ > ; Allah’u Teâla’ya şirk karar verip, asi olmaktan istiğfar edip Allah tarafına rücû etmek, < ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ >; istiğfar ettikten sonra tevbede sabit olup, Allah’a itaat ve ibâdet etmek, şeklinde tefsir edilmektedir.³⁴⁷

Garnati ise, Kitabu’t-Teshil Li Ulumi’t- Tenzil adlı tefsirinde < وَأَن اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا > âyetini, geçmiş olan şirkten ve günahlardan istiğfar edin, itaat ve istikametle Allah’a yönelin diye tefsir etmiştir.³⁴⁸

Maverdi(ö.450/1058), < وَأَن اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ > âyetinde iki yön olduğunu ifade etmiş, bunlardan birinin, geçmiş günahlardan dolayı Allah’tan bağışlanma dilemek, sonra da gelecekte vaki olabileceklerden dolayı da Allah’a rücû etmek, ikincisinin ise, Allah’ın istiğfarı önce zikretmiş olduğunu, çünkü bağışlanmanın talep edilen amaç olduğunu, tevbenin ise ona sebep olduğunu, bundan dolayı da bağışlanmanın talepte ilk, sebepte ise son olduğunu

³⁴⁶ Süleyman, Mukatil b., **Tefsiri Mukatil b. Süleyman**, Müessesetü et-Tarihü el-Arabiyyu, Beyrut, Lübnan-2002, II, s. 271

³⁴⁷ el-Bakuvi, Mir Muhammed Kerim, **Keşfü’l Hakayık**, Buhariye Matbaası, 1904, II, s. 52

³⁴⁸ Garnati el –Endelüsi, Muhammed b. Ahmed, **Kitabu’t-Teshil Li Ulumi’t- Tenzil**, Beyrut-2003, II, s. 188

söylemiş, daha sonra da bu konuda üçüncü bir ihtimalin ise, küçük günahlardan dolayı istiğfar, büyük günahlardan dolayı da tevbe etmek anlamına geleceğini söylemiştir.³⁴⁹

Tûsi'de(ö.460/1068)de et-Tibyan fî Tefsiri'l-Kur'an adlı tefsirinde, <وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ> ifadesini, Allah'tan bağışlanmanızı isteyin, sonra ona tevbe edin. Tevbenin istiğfardan sonra gelmesini ise, bağışlanmayı amacınız kılarak talep edin, sonra tevbe ile talebinize ulaşın. Çünkü mağfiret talebin ilki, sebebin ise sonudur şeklinde yorumladıktan sonra Cübbai'nin "günahlarınızdan dolayı rabbinizden bağışlanma dileyin ve bundan sonraki zamanlarda vuku bulacak suçlardan dolayı da Allah'a yönelin" şeklindeki görüşüne atıfta bulunmuştur.³⁵⁰

El Vesid Fi Tefsiril Kur'ani'l Mecid'de ise Nisaburi(ö.468/1076), <وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ> ifadesini, geçmiş günahlarınız dolayısıyla "Rabbinize istiğfar edin", <ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ> ifadesini ise, gelecekte vuku bulacak günahlarınız için ise Allah'a yönelin şeklinde açıklamıştır.³⁵¹

Begavi(ö.516/1122) ise Mealimü't- Tenzilde, <ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ> ifadesini, taatle Allah'a dönün şeklinde açıklamış ve Ferra'nın (sümme) edatına "vav" anlamı verdiğini, aynı şekilde istiğfar ile tevbenin de aynı anlama geldiği görüşüne atıfta bulunmuştur.³⁵²

Lübabü't-Te'vil fî Meani't-Tenzilde ise Hâzin(ö.516/1122), <وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تَوْبُوا> âyetini açıklarken istiğfar ile tevbe arasında bir mertebe, bir derece farkı olduğunu ifade ettikten sonra bu konu hakkındaki şu görüşleri ortaya koymuştur: İstiğfardan kasdın, günahların bağışlanmasını ve örtülmesini talep etmek, başka bir görüşe göre, geçmiş günahlardan dolayı Allah'tan bağışlanma dilemek olduğu, tevbeden kasdın ise şirkten ve

³⁴⁹ Maverdi, Muhammed b. Habip, **Tefsirü'l-Maverdi**, Daru Kütüb el-İlmiyye, Beyrut-Lübnan-1992, II, s. 456

³⁵⁰ Tusi, Cafer Muhammed b. Hasan, **et-Tibyan fî Tefsiri'l-Kur'an**, Daru ihya el Arabiyyü, V, s. 447-448

³⁵¹ Nisaburi, ebil Hasan Ali b. Ahmed el-Vahidi, **El Vesid Fi Tefsiril Kur'ani'l Mecid**, Darul Kütübil İlmiye, Beyrut- Lübnan-1994, II, s.

³⁵² Begavi, Muhammed Hüseyin b. Mesud el-Ferra, **Mealimi't- Tenzil**, Darus Selam, s. 419-420

masiyetten bunların hilafına dönmek ve gelecekte işlenen günahlardan dolayı Allah’a rücû etmektir.³⁵³

İbni Atiye el-Endelûsi(ö.546/1152) ise, < اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ > ifadesini, (Ey Kâfirler!) Allah’tan bağışlanma talep edin ki bu da ancak İslam’a girmekle olur. < تُمْ تُوْبُوا > ifadesini ise, sonra küfürden sıyrılın ve geçmişte yaptıklarınızdan dolayı Allah’a yönelin şeklinde açıklamış, sonra < تُمْ > edatının bir mertebeyi ifade ettiğini, çünkü işin başlangıcının kâfirlik olduğunu, ilk önce Allah’tan bağışlanma talep edilip sonra kişinin tevbe edip küfürden soyutlandığında ise imanın tamam olacağını ifade etmiştir.³⁵⁴

Muhammed Cevzi(ö.597/1200) de bu âyeti tefsir ederken istiğfar ile tevbe hakkındaki Mukatil b. Süleyman’ın, “isteğferu” ifadesinden muradın, ibâdet olduğunu ve hitabın da Mekke kâfirleri için olduğu görüşüne atıfta bulunmuş ve bu konuda birinin Mukatil’den; istiğfar ve tevbenin şirkten dolayı olduğu görüşüne; diğerinin ise Ferra’dan; “isteğferu” ifadesini, geçmiş günahlardan bağışlanma dilemek, < تُمْ تُوْبُوا إِلَيْهِ > ifadesini ise, bundan sonraki zamanlarda vuku bulacaklardan Allah’a yönelmek olan görüşüne yer vermiştir.³⁵⁵

Râzi(ö.606/1209) ise Mefatihü’l-Ğayb adlı eşsiz tefsirinde, < وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ تُمْ تُوْبُوا إِلَيْهِ > “Rabbimize istiğfar edin” ile “O’na tevbe edin” ifadelerinden murat edilen şeylerin ne olduğu noktasında bazı bilginlerin bu husustaki farklı izah tarzlarını birkaç madde halinde şu şekilde nakletmiştir. Bunlar:

1- İstiğfar etmek, Allah’tan günahların bağışlanmasını istemek demektir. Buna göre Allah, önce insanın istiğfar etmesini talep etmiş, daha sonra da bağışlanmanın tevbe hadisesinin devreye girmesiyle mümkün olabileceğini beyan ederek “sonra ona tevbe edin” buyurmuştur. Çünkü tevbeyle götüren ve onu teşvik eden “affın talep edilmesi” istiğfar

³⁵³ el-Hazin, **Lübabü’t-Te’vil fi Meani’t-Tenzil**, 1317, II, s. 375

³⁵⁴ el-Endelusi, Galip b. Atiye, **el- Muharreru’l Veciz Fi Tefsiri Kitabil Aziz**, 1982, IX, s. 103

³⁵⁵ el-Cevzi, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, **Zadü’l Mesir fi İlmi’t-Tefsir**, Mektebü’l İslamiy 1965, IV, s.

hadisesini ortaya çıkarır. Bu durum Allah'tan bağışlanma isteğinin yolunun ancak tevbeden geçtiğine işaret eder.

2- İstiğfar, geçmiş günahlardan mağfiret talep etmek, tevbe ise gelecekte yapılması muhtemel günahlar içindir.

3- İstiğfar, kişinin Allah'ın uygun görmediği bir şeyi gidermesini istemesi iken, tevbenin bu uygun olmayan şeyleri ve yaptığı günahları giderme hususunda bizzat kendisinin azimli ve gayretli olmasıdır.

4- İstiğfar, ferdin Allah'tan yardım dilemesi manasına gelirken, tevbe ise, kulun kendi gayretinin bir ürünüdür. Bu manada istiğfar, ferdin Allah'tan kendisini tevbeye muvaffak kılmasını istemesidir. Bu sebeple âyetlerde çoğu zaman istiğfar, tevbeden önce zikredilmektedir.³⁵⁶

El-Cami li Ahkami'l-Kur'an adlı tefsirinde Kurtûbi(ö.633/1235) bu âyeti yorumlarken, <ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ> ifadesine, taat ve ibâdetle Allah'a dönün anlamı vermiş, sonra da Ferra'nın <ثُمَّ> edatına “vav” anlamı verdiğini, aynı şekilde istiğfar ile tevbenin de aynı anlama geldiği, geçmiş günahlardan dolayı rabbinizden bağışlanma dileyin, ve gelecekte vaki olabileceklerden Allah'a yönelin şeklindeki görüşüne de atıfta bulunmuştur.³⁵⁷

İbni Arabî(ö.638/1240) ise, diğer müfessirlere göre daha farklı bir bakış açısıyla âyete yaklaşmış ve <وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ> ifadesini yorumlarken tevhid ilkesini esas alarak bir anlam yüklemiş, <ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ> ifadesine ise Allah'ta yok olarak Allah'a dönme anlamı vermiştir.³⁵⁸

Beydavi(ö.685/1286) Envaru't-Tenzil Ve Esraru't-Te'vil'de bu âyetleri yorumlarken, Allah yolundan dönen kimse için o yoldan rücû gerekeceğini, bu rücû'yu sağlayacak vesilenin

³⁵⁶ er-Razi, a.g.e., XII, s.501

³⁵⁷ Kurtubi, *el-Cami li Ahkami'l-Kur'an*, Darul Hadis, Kahire-2002, s. 7

³⁵⁸ İbni Arabi, Muhyiddin, *Tefsiru Şeyhu'l Ekber*, 1291, I, s. 291

ise tevbeden başka bir şey olmayacağını dile getirmiş, ayrıca Beydavi, <تُؤْمَرُ> edatı'nın bu âyetteki anlamının istiğfar ile tevbenin farklı şeyler olduğunu gösterdiğini de ifade etmiştir.³⁵⁹

İbni Kesir(ö.774/1372) ise Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm adlı müstesna tefsirinde bu âyeti şöyle izah etmektedir: “Şirkten ve günahlardan istiğfar etmek; gönülde bir hassasiyet olduğunun, bir canlanış emaresi bulunduğunun delilidir. Günahları anlayıp tevbe etme arzusunun ifadesidir. Bundan sonra kalkıp tevbe etmek de, fiilen günahlardan uzaklaşmanın ve günah yerine itaatin belirtisidir. Bu iki delil olmadan tevbeden söz etmek imkânsızdır. Çünkü tevbe etmiş olmanın ifadesi, ancak günahları bırakıp iyi amellere başlamaktır. Ve fiili tevbe, ancak bunun yerine gelmesiyle mümkün olabilir. Ve ancak böyle bir tevbe makbul ve muteber olabilir. Allah'ın dinine bağlanmayıp, Allah'ın yolunda gitmediği halde kendisinin tevbe edip müslüman olduğunu sanan kimse aldanmaktadır. O'nun bu zannı hiçbir değer ifade etmez. Çünkü fiilen yaşadığı pratik hayatı, ileri sürdüğü iddiayı yalanlamaktadır.”³⁶⁰

Teysirul Kerim Er-Rahman fi Tefsiri Kelami Mennan'da Nasır es-Sadi(ö.777/1376), <وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ> ifadesini, sizden günah olarak ne sadır olmuşsa onlardan istiğfar edin, <تُؤْمَرُ> ifadesini ise, gelecek hayatınızda Allah'ın kerih kıldığı ve razı olmadığı şeylerden Allah'a dönünüz şeklinde açıkladıktan sonra istiğfar ile tevbe arasında bir derece farkı olduğunu özellikle vurgulamıştır.³⁶¹

Adil b. Dimeşki(ö.880/1475) ise tefsirinde, <تُؤْمَرُ> ifadesinin bir öncelik sonralık bildirdiğini, istiğfarın önce, tevbenin ise istiğfardan sonra cereyan ettiğini ifade ettikten sonra

³⁵⁹ Beydavi, Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrazi, **Envaru't-Tenzil Ve Esraru't-Te'vil**, Darul Kadir, Beyrut-2001, I, s. 451

³⁶⁰ İbni Kesir, a.g.e., s. 3897

³⁶¹ es-Sadi, abdurrahman b. Nasır, **Teysirul Kerim Er-Rahman fi Tefsiri Kelami Mennan**, Alemül kütüb, II, s.

Zemahşeri'nin, şirkten istiğfar edin, sonra taatle Allah'a dönün şeklindeki görüşünü beyan etmiştir.³⁶²

Ruhu'l Meâni'de ise Alûsi(ö.1270/1854), istiğfarın, günahların bağışlanmasını yani gizlenmesini talep, tevbenin ise bir dönüş olduğunu ve istiğfar ile tevbe arasında hem derece hem de zaman açısından bir öncelik sonralık olduğunu ifade etmiştir. Alûsi'ye göre ilk önce Allah'tan günahların örtülmesi ve affedilmesi talep edilir, ikinci olarak ise, pişmanlık ve bir daha önceki duruma düşmeme azmi ile Allah'a dönülür. Alûsi istiğfar ile tevbe arasında bir beraberliğin olmadığını, öyle ki birinin diğeri için de aklen bir gereklilik taşımadığını ifade etmiştir.³⁶³

Çağımız müfessirlerinden Muhammed Reşid Rıza(ö.1354/1935) ise, <وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ> ifadesini, şirkten, küfürden, cürümden ve zulümden dolayı Allah'tan bağışlanma isteyin, <ثُمَّ> ifadesini ise, vacipleri terk etmek ya da haramları işlemek gibi Allah'tan uzaklaştıran her şeyden ona dönün, şeklinde açıklamış ve <ثُمَّ> edatının bir mertebeyi ifade ettiğini anlatmıştır. Reşid Rıza bu mertebenin söz ile amel arasında olduğunu söylemiş, istiğfarın teorik, tevbenin ise teorinin pratiğe aktarılması olarak değerlendirdiğini görmekteyiz.³⁶⁴

Mahmed Vehbi(ö.1368/1949) de bu âyeti, “Rabbinizden evvela geçmiş günahlarınıza mağfiret talep ve saniyen de bütün masiyetinize nedametle dergâh-ı ulûhiyete müracaat edin...” şeklinde yorumlama yoluna gitmiştir.³⁶⁵

Meraği'nin(ö.1364/1945) tefsirinde ise bu âyet, şirk, küfür ve günahlardan dolayı Allah'tan bağışlanmayı isteyin, sonra putlara ibâdet etmeksizin ibâdet ihlası ile yalnız Allah'a dönün şeklinde yorumlanmıştır.³⁶⁶

³⁶² Adil Dimeşki, Ömer b. Ali b., **el-Lübab fi Ulumi'l Kitap**, Daru Kütüb el- İlmiye, Beyrut, Lübnan-1998, I, s. 431

³⁶³ Alusi, a.g.e.,s. 304

³⁶⁴ Muhammed Reşid Rıza, **Tefsiru'l Kur'anil Hakim**, Matbaatu Menar, Mısır, XII, s. 7

³⁶⁵ Vehbi, Mehmed, **Hulasat'ül Beyan Fi Tefsir'il Kur'an**, Üç Dal Neşriyat, İst-1968, VI, s. 2281

³⁶⁶ el- Meraği, Ahmet Mustafa, **Tefsirü'l Meraği**, Matbaatu Mustafa , Mısır-1946, XII, s. 169

Muhammed Seyid Tantavi'ye(ö.1359/1940) göre ise, istiğfar; Allah'tan mağfiret ve rahmet talep etmek iken; tevbe, Allahın nehyettiği her şeyden kaçınmaktır. Buradaki ﴿ثُمَّ﴾ edatının sonra anlamına geldiğini, çünkü kişinin ilk önce günahlarından dolayı Allah'tan bağışlanma talep etmesi gerektiğini, sonra bir daha günah işlememek üzere samimi tevbe ile Allah'a yönelmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁶⁷

Muhammed Ferid(ö.1373/1954) el-Mushaf el Müfessir adlı tefsirinde ise bu âyeti, şirkten dolayı rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra taat ile Allah'a yönelin diye açıklamıştır.³⁶⁸

Fi Zılali'l Kur'an'da ise Seyyid Kutup(ö.1386/1966) , bu âyeti; وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ < ثَوْبُوا إِلَيْهِ > “Rabbinizden af dileyiniz, pişmanlık duygusu içinde ona yöneliniz. Bu cümlede müşrikliği ve isyankârlığı bırakarak yüce Allah'a dönme ilkesi, Allah'ın birliği ve egemenliğinin ortaksızlığı prensibi vurgulanıyor ” şeklinde tefsir etmiştir.³⁶⁹

Ömer Nasûhi Bilmen(ö.1391/1971) ise bu âyeti, “*Ey İnsanlar! Siz günahlarınızdan dolayı* وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ < *Rabbinizden mağfiret dileyiniz*” ona iltica ediniz, ondan yarlığanmanızı niyazda bulunun < ثَوْبُوا إِلَيْهِ > “*sonra O'na tevbe ediniz*” kusurlarınızdan dolayı nedamette bulunarak onları terke azmedin, ibadet ve taate devama başlayınız şeklinde yorumlamıştır.³⁷⁰

Son asrın en büyük müfessirlerinden olan Muhammed Hamdi Yazır(ö.1361/1942), < وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ ثَوْبُوا إِلَيْهِ > “*rabbinizden af talep edin ve sonra ona tevbe edin*”³⁷¹ âyetini aynı sûrenin bir başka ayetiyle < إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمَلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ > “*Sabredenler ve salih amellerde bulunanlar başka. İşte, bağışlanma ve büyük ecir*

³⁶⁷ Tantavi, Muhammed Seyid, **et-Tefsiru'l Vesid lil Kur'anil Kerim**, 1998, VII, s. 158-159

³⁶⁸ Vecdi, Muhammed Ferid, **el Mushaf el Müfessir**, Mektebetül Kahire, Mısır- 1953, s. 290

³⁶⁹ Kutup, a.g.e., s. 30

³⁷⁰ Bilmen, Ömer Nasuhi, **Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Alisi Ve Tefsiri**, Bilmen Yay, Fatih- İst, III, s. 1442

³⁷¹ Hud, 11/3

bunlarındır.”³⁷² irtibatlandırarak açıklar ve “Allah’tan mağfiret dilenme ve bağışlanma isteme işi, iman ve salih amel ile olacaktır. Bundan dolayı kalpte hissedilmeden kuru bir af isteğiyle kalınmamalı ve ona tevbe edilmelidir³⁷³ diye ifade etmektedir.

Mehmet Sofuoğlu ise bu âyeti, “günahkâr’ın Allah’tan bağışlanma isteğini ihtiva eden duasıyla beraber tevbe etmesi” olarak değerlendirmiş, bu meyanda istiğfarı daha genel, tevbeyi ise, onun içinde özel bir görünüm olarak kabul etmiştir.³⁷⁴

İnsan günah işlediği zaman bunda ısrar etmemeli, hemen istiğfar ve tevbe etmelidir. İstiğfar, günahın bağışlanmasını istemek; tevbe ise, günden vazgeçmektir. Müslüman, kendisi için bağışlanma dileğinde bulunabileceği gibi, ana babası, ölmüş olsalar bile diğer müslümanlar için de istiğfar edebilir, bağışlanmalarını Allah’tan isteyebilir.³⁷⁵ Kur’an’da bu meyanda birçok âyetin varlığı, tevbe ile istiğfarın farklı iki kavram olduğunu ortaya koymaktadır. Âyetlerden de anlaşılacağı gibi insan başkalarının günahları içinde istiğfar edebilir. Fakat hiç kimse bir başkası için tevbe edemez.³⁷⁶

İstiğfar, sadece hayatta olan müminler için değil, ahirete irtihal eden mümin ölümler içinde yapılabilir. Bir adam; Ey Allah’ın resûlü, anne ve babamın vefatlarından sonra da onlara iyilik yapma imkânı var mı, ne ile onlara iyilik yapabilirim?” diye sordu. Resûlullah, “Evet vardır” dedi ve açıkladı: “Onlara dua, Allah’tan istiğfar(günahlarının affedilmesini) talep etmek, sonra vasiyetlerini yerine getirmek, anne ve babasının akrabalarına karşı da sıla-i rahmi îfa etmek ve dostlarına ikramda bulunmaktır.”³⁷⁷

³⁷² Hud,11/11

³⁷³ Yazır, a.g.e., IV, s. 515

³⁷⁴ Sofuoğlu, Mehmet, **Sahihi Müslim ve Tercemesi**, VIII, s,239; Yapıcı, a.g.e., s. 54

³⁷⁵ İbrahim, 14/41; Muhammed, 47/19

³⁷⁶ Muhammed, 47/19; A’raf, 7/151; Yusuf, 1297-98; İbrahim, 14/41; Şura, 42/5; Şuara, 26/86; Haşr, 59/10; Nuh, 71/28 ; Karaçam,a.g.e., s.51; Hökelekli, a.g.e., s. 227

³⁷⁷ Ebu Davud, **Edep**,129; ibn Mace, **Edep**, 2

Bütün bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, çoğu zaman birbirine karıştırılan ve yine birbiri yerine kullanılagelen istiğfar ile tevbe kavramlarının birbiriyle ciddi ilişki içerisinde olan, birbirini tamamlayan, birbirine basamak teşkil eden, biri olmadığında diğerrinin olması pek de mümkün olmayan; fakat bütün bunlara rağmen hiç bir şekilde aynı da olmayan farklı iki kavram olduklarını görmekteyiz.

Zaten kelime anlamı itibariyle, “ğafere” fiilinin bağışlamak olduğu, “tabe” fiilinin ise, bir yönelmeyi ifade ettiğini bilmekteyiz. Ta temelde bu farklılığı bünyesinde barındıran ve dîni naslarda da bu farklılığın aşikâr bir şekilde kendisini açığa vurduğunu görmekteyiz.

O halde diyebiliriz ki, tevbe ve istiğfar kavramları her ne kadar birbirleriyle dirsek teması halinde olan iki kavram olsalar da, aslında farklı iki kavramdır ve dini naslar da bu konuda biz desteklemektedir.

B- İBÂDET- İSTİĞFAR İLİŞKİSİ

Biz bu bölümde, istiğfarın kabulü noktasında ibadet etmenin, yani salih amel işlemenin önemini ifade etmeye çalışacağız. Bunun içinde konuyu en güzel şekilde ortaya koyabilecek birkaç âyeti metni ile beraber verip konuyla alakalı diğer âyetleri de dipnotta göstereceğiz.

يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا

“Ey iman edenler, Allah'tan korkup-sakının ve sözü doğru olarak söyleyin.

Ki O (Allah), amellerinizi ıslah etsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Resulü'ne itaat ederse, artık o en büyük kurtuluşla kurtulmuştur.”³⁷⁸

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ

“Çünkü O, İman edip salih amellerde bulunanları ödüllendirecek. İşte mağfiret ve üstün rızık onlarındır.”³⁷⁹

Bu âyetlere baktığımızda Allah (c.c)'ın kullarına karşı büyük bir va'dinin olduğunu görmekteyiz. Bu va'din şartını ise Allah(c.c), kulların hallerinin düzelmesine bağlamaktadır. Öyle ki bu âyetlerde Allah (c.c) hallerine düzgünlük kazandıranların günahlarının örtüleceğini bizlere açıkça bildirmektedir.

الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ

“O küfredenler; onlar için şiddetli bir azap vardır. İman edip salih amellerde bulunanlar ise; onlar için de bir bağışlanma ve büyük bir ecir vardır.”³⁸⁰

³⁷⁸ Ahzab, 33/70,71

³⁷⁹ Sebe, 34/4

³⁸⁰ Sebe, 34/7

.....إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَّا هُمْ وَظَنَّ دَاوُودُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ

...”Ancak iman edip de salih amellerde bulunanlar başka. Onlar da ne kadar azdır.” Davud, gerçekten bizim onu denemeden geçirdiğimizi sandı, böylece Rabbinden bağışlanma diledi ve rükû ederek yere kapandı ve (bize gönülden) yönelip-döndü.”³⁸¹

...وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا

...”Allah, içlerinden iman edip salih amellerde bulunanlara bir mağfiret ve büyük bir ecir va'detmiştir.”³⁸²

Bu âyetlerde de, Allah’ın açık bir va’dini görmekteyiz. Çünkü Hak Teâla, kişinin iman etmesi ve salih amel işleyerek imanını ispat etmesi durumunda ilâhi mağfirete ve büyük bir mükafata nail olacağını, biz kullarına beyan buyurmaktadır. Ayrıca bu âyetlere dikkatlice baktığımızda Allah(c.c) tarafından bağışlanmanın şartının salih amel olduğunu da görmekteyiz. Çünkü âyetler bize Allah’ın, kulun salih ameli olmaksızın kulunu bağışlamasının söz konusu olamayacağını göstermektedir. Çünkü kişinin bağışlanma dileğinden sonra hayatında birtakım değişikliklerin olması kaçınılmazdır. Yoksa sadece bağışlanma talep edip yaptığı hatalardan vazgeçmeden yine aynı hatalara devam etmesi, bizleri o kişinin samimi olmadığı düşüncesine götürecektir.

³⁸¹ Sad, 38/24

³⁸² Fetih, 48/29. Furkan, 25/71 ayrıca bkz. Hac, 22/50; Bakara,2/160; Bakara, 2/278,279; A li İmran, 3/89; Maide, 5/9; Maide, 5/39; A’raf, 7/54; Araf , 7/153; Tevbe, 9/5;Tevbe, 9/11; Tevbe, 11/112; Hud, 11/11; Hud, 11/112; Nahl,16/ 119 İsra, 17/25; Meryem, 19/60; Taha,20/ 82; Hac, 22/50; Nur,24/ 5; Kasas, 28/67; Mücadele, 58/13;Tahrim,66/ 5; Mülk, 67/2; Nasr,110 /1,2,3;

C- İBÂDET- TEVBE İLİŞKİSİ

Kur'an'a göre tevbe, kişinin kötülüğü bırakması ve Allah'ın talepleri doğrultusunda hayatına yeni bir düzen vermesi ile gerçekleşir.³⁸³

İbâdet ile tevbe arasında sıkı bir ilişki vardır. Çünkü Kur'an-ı Kerimde tevbe ile alakalı birçok âyette, tevbe ifadesinin hemen akabinde salih amel ifadesi, ya da namaz kılın, zekât verin, hacca gidin gibi birtakım ibâdetler emredilmektedir. Zaten Allah'a tevbe eden, "Allahım sana yöneldim, senin istediğin bir kul olma arzusu içerisindeyim, geçmiş hayatımı tümüyle tasfiye ediyor ve bundan pişmanlık duyuyorum" gibi ifadeler neticesindeki bir durumdan sonra kulun yapması gereken yegâne şey, Allah'ın emrettiği şeyleri yapmak, nehyettiklerinden de kaçmak olacaktır. *"Tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol"* ayetinde de gayet açık olarak, kişinin tevbe ettikten sonra, yani Rabbisi'ne yöneldikten sonra yapması gereken şey, emrolunduğu üzere bir yaşayış tarzını benimsemesi olacaktır. Bu ayette Allah, gayet net bir şekilde tevbekârların dininin emrettiği bir yaşayış şekline dönüş yapmasını istenmektedir. Burada tevbenin Kur'an'da insanlar için ideal olarak belirlenen bir hayata dönüşmeyi temsil ettiğini müşahade etmekteyiz. Zaten insan fıtratı gereği böyle bir yaşam tarzını kabul etmeye meyyal şekilde donatılmıştır. Bu sebeple insanın fizyolojik ve psikolojik özelliklerinden hareket eden Kur'an, insanları beklentilerine göre eğitmeyi hedeflemektedir.³⁸⁴

Tevbe, ferdin ilahi varlığa doğru yönelmesi, kendisini yaratanının isteklerine cevap vermeye adanması ile ortaya çıkan bir durumun ifadesidir. Ve bu ifade ilk önce rûhi olarak kalpte yaşanıp sonra da kalpte yaşanan şeylerin fiili olarak yansıması ile hayat bulan, bir değer ve anlam kazanan bir yöneliş hadisesidir.

³⁸³ Nisa, 4/8

³⁸⁴ Yapıcı, a.g.e., s.79; Yavuz, Araştırma Alanları, s.92

Tevbekârın duyguları, düşünceleri, davranışları, samimiyeti ve nihayet genel anlamda yaşayış şekli onun tevbesinin kabul edilip edilmeyeceği noktasında mihenk taşı mesabesinde dir.

Kur'an, tevbe yi sadece spesifik manada ele almaz. Aynı zamanda onu bir iç tecrübe ve yaşanan bir hal olarak sunar. Şu halde Kur'an'da tevbe sadece teorik olarak kalmaz. Onda asıl olan tevbenin yaşanmasıyla insanın yeniden kazanılmasıdır ve Allah'ın istediği, arzuladığı bir konuma gelmesidir.³⁸⁵

Kur'an'da tevbenin sınırlarını şöyle çizmemiz mümkündür: Kur'an'a göre tevbe, iki yönlü bir durumu ortaya koymaktadır. Bu da kişinin hem inkâr halinden inanç haline dönüşünü, hem de inanıyor olduğu halde inancına yabancılaşmış bir insanın yeniden inancının gerektirdiği yaşam tarzına yönelişini ifade etmektedir. Yani Kur'an tevbe yi bir yandan müslüman olmayanların mevcut inanış ve yaşayış şekillerini bırakarak İslam'a dönmesi şeklinde değerlendirirken, diğer yandan da müslüman olduğu halde günahkâr olan kişinin günahlarından vazgeçerek Allah'a itaate ve ibâdete yöneliş i olarak tanımlamaktadır. Bu iki durumda da kişinin dinen olumsuz bir yaşam tarzından daha güzel ve daha olumlu bir yaşayış tarzına dönmesi söz konusudur.³⁸⁶

Kur'an-ı Kerim'de tevbe ile ıslahı hâl ve salih amel arasında çok yakın bir ilişkinin olduğu birçok ayette vurgulanmaktadır. Kelime anlamı itibariyle ıslah ve salah; bozulmanın(fesadın) giderilmesi ve ferdin kendisini düzeltmesi demek³⁸⁷ iken, Kur'an'da kullanılışları itibariyle bu iki kavram, kişinin dini hayatını ve bu ikisine bağlı olarak ahiretteki durumunu düzeltmesine yönelik faaliyette bulunmasını ifade etmektedir.³⁸⁸

³⁸⁵ Yapıcı, a.g.e., s. 92

³⁸⁶ Mekki, a.g.e., I, s.180; Yapıcı, a.g.e., s. 81

³⁸⁷ İbn Manzur, a.g.e., II, s.517; el-İsfahani, a.g.e., s. 286

³⁸⁸ Dumlu, Ömer, **Kur'an-ı Kerimde Salah Meselesi**, Ank-1192., s.156

Tevbe hâdisesi, ferdin günahkâr halinden vazgeçerek Allah’a itaate dönmesi olduğuna göre, tevbe sonunda kişinin gerek yaşantı tarzında, gerekse özel birtakım davranışlarında açıkça görünen bir değişme ve düzelme olması gerekmektedir. Yani, tevbekâr olan kişinin tevbe etmiş olmasının da bir sonucu olarak, kendi akli, râhi ve vicdani muhasebesiyle yaşayış tarzını ve davranış şekillerini Allah’ın istediği gibi, düzeltmesi gerekir ki buna ıslahı hal denir. Bu ruhsal halden sonra ferdin kendisinden beklenen fiilleri yapmaya koyulması, onun salih amel denilen fiillerin sergilenmesiyle mümkündür.³⁸⁹

Kur’an-ı Kerim’de her günahın telafi edilmesi için iki şartın ortaya konulduğu dikkat çekmektedir. Bunlardan biri tevbe, diğeri ise, yararlı iş yapmaktır. Bu yararlı iş yapma çok önemli bir hadiseyi ifade etmektedir. Bu önem, yararlı işin insanları ve toplumu ilgilendirmesinden kaynaklanmaktadır. Salih amel, çok kimsenin ilk anda aklına gelebileceği gibi, sadece namaz, zekât, oruç ve hac gibi belli başlı ibadetler değildir. Yararlı iş, insanların yararlanacakları, istifade edecekleri bütün maddi ve manevi sosyal işlerdir. Kuşku yok ki, namaz ve oruç gibi belli başlı ibadetlerin ıslahı hal noktasında kişinin belli bir kıvama gelmesi için çok büyük katkıları vardır. Peygamber Efendimizin “*Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim*”³⁹⁰ hadisini de bu meyanda anlamak gerekmektedir.³⁹¹

Tevbe ilk planda kişinin iç dünyasını ıslah etmesi hadisesidir. Çünkü işlediği günahla önceki düzgün hâli fesada uğrayan ferdin, bu durumdan kurtulması ve ruhen arınması ancak tevbe ile mümkün olmaktadır.

Tevbekârın yaşantısını, dinin belirlediği şekilde düzenlemesi ıslahı hâl ile meydana gelmektedir. Çünkü ferdin tevbeye ihtiyaç duyması rûhi veya fiili bir bozukluğun ve bu bozukluktan bir an önce kurtulma isteği ile alakalıdır. Bu bozukluğun giderilmesi ise sadece ıslah ile olabilir. Bununla beraber Kur’an tevbekâra inancı gereği olan salih amellerde

³⁸⁹ Dumlu, a.g.e., s.55; Yapıcı, a.g.e., s.67-68

³⁹⁰ Enes, Mâlik b., **el-Muvatta**, Hüsnü’l-Huluk, 8.

³⁹¹ Atay, Hüseyin, **Kurana Göre Tevbe Ya da Bilinci Yenilemenin İmkânı**, İslamiyat, I.sy. 3, s.97

bulunmayı emretmektedir. Hatta bu salih amellerin yapılmaması bile tevbe gerektiren günahlar kategorisinde ele alınmaktadır. Çünkü tevbe sadece Allah'ın yasakladığı şeylerden dolayı değil, aynı zamanda emrettiklerini yapmamaktan da gereklidir. Öyle ise bir insanda tevbenin tezahürü ancak kişinin kendisini ıslah etmesi ile mümkün olmaktadır. Şu halde Kur'an tevbeyle ferdin hayatını ve davranışlarını düzenleyici bir fonksiyon yüklemiş bununda ıslah ile meydana gelebileceğini belirtmiştir.³⁹²

Razi(ö.606/1209) Mefatihü'l-Ğayb adlı eşsiz tefsirinde, Kur'an'da tevbe ile ıslah kavramlarının ayrı ayrı kullanılması sebebiyle bazı müfessirlerin tevbeyi “ mücerret tevbe” ve “ıslah ile beraber tevbe” gibi kısımlarda mütalaa ettiklerini ve mücerret tevbeyle Allah'ın kabul etmeyeceği tevbe, ıslahı hâl ile tezahür eden tevbenin ise Allah'ın kabul edeceği tevbe olarak değerlendirdiklerini söylemektedir. Ancak o böyle bir yaklaşıma karşıdır. Ona göre âyetlerde geçen “*kim tevbe eder ve yaşantısını düzeltirse*” anlamındaki ifadeler tevbenin niteleyici değeriyle alakalıdır.³⁹³ Bu açıdan tevbekârın kendini düzeltmesi tevbenin beklenen(zorunlu) bir sonucudur. Şu halde tevbe bir nevi ıslah hareketidir. Çünkü ferdin günah işlemeyi terk etmesi, kendisini düzeltmesi ve beklenen bir insan haline gelmesi demektir. Esasen ferdin Allah'a dönüşü sadece fikri ve hissi olarak gerçekleşmez. Zîra duygular, düşünceler ve davranışlar karşılıklı olarak birbirlerini etkilerken bir yaşayış şeklini de meydana getirmektedir.³⁹⁴ Dolayısıyla davranışlara yansımayan bir tevbenin fert üzerinde tesiri uzun süre kalıcı olmayabilir. Hatta davranışlara yansımayan bir hareket tarzına tevbe demek bile doğru değildir. Çünkü aslolan ferdin olumsuz halinden vazgeçip, olumlu işler yapmasıdır. Davranışlara yansımayan tevbede de böyle bir durum ise söz konusu değildir. Aslında davranışlara yansımayan bir tevbe sadece ispata ihtiyaç duyan bir iddiadan ibarettir. Bu iddianın yegâne ispatı ise, iddiasını bir yaşam tarzı haline getirip bizzat hayatında

³⁹² Yapıcı, a.g.e., s. 70-71

³⁹³ er-Razi, a.g.e., IX, s. 69

³⁹⁴ Akseki, a.g.e., s. 232-236

uygulamasıdır. Çünkü ferdin günahlarına pişmanlık duyması tevbe'yi davet eder. Ancak onun “tevbe ettim” demesi son aşama değildir. Burada önemli olan onun tevbesinden sonra nasıl bir hayat tarzını benimseyeceği konusudur. Esasen tevbe anında yaşanan ruhsal halleri ve tevbenin niteleyici değerini ortaya koyan, yani tevbe'yi insan ruhunda kökleştiren ya da ferdi tevbe'ye sevk eden duyguları körelten ve zayıflatan, günahkarın tevbeden sonra sergilediği tutum ve davranışlardır.³⁹⁵

Şu halde ıslahî hâl ile salih amel arasındaki farkı şu şekilde yapabiliriz. Islahî hâl, ferdin genel anlamda yaşantısını düzeltmesi iken, salih amel ferdin fiillerinde tezahür eden ve onun davranışlarına yansıyan daha özel bir durum arz etmektedir. Islahî hâlî, insanda meydana gelen tutum değişikliği, salih ameli ise, bu tutumun davranışlara yansıyan şekli, ya da ıslahî hâlî, olayın daha çok teorik yönüyle, salih amelin ise olayın pratik yönüyle alakalı olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ise ıslahî hâl olarak tevbe, ferdin ruh dünyasında günahının oluşturduğu bozulma ve kirlenmenin giderilmesidir. Salih amele gelince bu, tevbe ile iç dünyasını ıslah eden bir insanın davranışlarını da düzelterek hem kendisine, hem de topluma yönelik faydalı fiillerde bulunmasıdır. Buna göre tövbe, bir yandan günahkârın günah işlemekten vazgeçerek kendisini düzeltmesini ihtiva ederken, öte yandan onun inancının gereği olan fiilleri yapmak suretiyle olumlu ve güzel davranışlarda bulunmaya sevk etmektedir.³⁹⁶

Şimdi Kur'an-ı Kerim'de tevbe ile salih amel arasındaki ilişkiyi ortaya koyan önemli birkaç Âyeti, metni ile beraber vererek konuyu daha somut bir şekilde ortaya koymaya çalışacağız.

Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c);

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ وَسَوْفَ يُؤْتِي اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا

³⁹⁵ Kutup, a.g.e., V, s.388

³⁹⁶ Mekki, a.g.e., I, s. 179-180; Yapıcı, a.g.e., s. 70

*“Ancak tevbe edenler, ıslah edenler, Allah'a sımsıkı sarılanlar ve dinlerini katıksız olarak Allah için (halis) kılanlar başka; işte onlar mü'minlerle beraberdirler. Allah, mü'minlere büyük bir ecir verecektir.”*³⁹⁷

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ
بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

*“Bizim ayetlerimize iman edenler sana geldiklerinde, onlara de ki: "Selam olsun size. Rabbiniz rahmeti kendi üzerine yazdı ki, içinizden kim bir cehalet sonucu bir kötülük işler sonra tevbe eder ve (kendini) ıslah ederse kuşku yok, O, bağışlayandır, esirgeyendir.”*³⁹⁸

وَالَّذِينَ يَأْتِيَانَهَا مِنْكُمْ فَادُّوهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا

*“Sizlerden fuhuş yapanlardan, her ikisine eziyet edin. Eğer tevbe ederler de ıslah olurlarsa artık onlardan vazgeçin. Şüphesiz, Allah, tevbeleri kabul edendir, esirgeyendir.”*³⁹⁹

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

*“Sonra gerçekten Rabbin, cehalet sonucu kötülük işleyen, sonra bunun ardından tevbe eden ve ıslah olanlar (la beraberdir). Şüphe yok, senin Rabbin bundan sonra bağışlayandır, esirgeyendir.”*⁴⁰⁰

³⁹⁷ Nisa, 4/146

³⁹⁸ Enam 6/54

³⁹⁹ Nisa, 4/16

⁴⁰⁰ Nahl, 16/ 119

إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

“Ancak tevbe eden, iman eden ve salih amellerde bulunup davranan başka; işte onların günahlarını, Allah iyiliklere çevirir. Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir.”⁴⁰¹

وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا

“Kim tevbe eder ve salih amellerde bulunursa, gerçekten o, tevbesi (ve kendisi) kabul edilmiş olarak Allah'a döner”⁴⁰²

Mealindeki Âyetlerde tevbeden hemen sonra kişinin kendisini düzeltmesi ve salih amel adını alan davranışlarda bulunması gereği üzerinde ısrarla durulmaktadır. Hz. Peygamber de “Ey insanlar! Ölmeden evvel tevbe ile Allah’a dönün ve meşguliyet gelmeden evvel faydalı ve güzel davranışlarda bulunma hususunda acele davranın”⁴⁰³ diyerek tevbe ile salih amel arasındaki sıkı ilişkiye temas etmektedir.⁴⁰⁴

Tevbe ile ıslahın beraber zikredildiği âyetlerde “ıslah” günah olan fiilin terk edilmesi ile beraber ferdin mazisini onarmasını ya da düzeltmesini ifade etmektedir. Burada tevbekâr olan kişinin duygu ve düşünce dünyasını düzeltmesi söz konusudur. Buna ilaveten bazı ayetlerde de tevbeye “salih amel” unsuru eklenmektedir ki, bu aslında ferdin günah işlemeyi terk ettikten sonra dinin tasvip ettiği ve sevap olarak değerlendirdiği fiilleri yapması demektir. Burada tevbe, kişinin günah işlemeyi terk etmesiyle beraber, gelecekte de güzel ve faydalı fiillere dönüş yapmasını ihtiva etmektedir.⁴⁰⁵

⁴⁰¹ Furkan, 25/ 70

⁴⁰² Furkan, 25/71 ayrıca bkz. Hac, 22/50; Bakara, 2/160; Bakara, 2/278,279; A li İmran, 3/89; Maide, 5/39; A’raf, 7/54; Araf, 7/153; Tevbe, 9/5; Tevbe, 9/11; Tevbe, 11/112; Hud, 11/11; Hud, 11/112; İsrâ, 17/25; Meryem, 19/60; Taha, 20/ 82; Nur, 24/ 5; Kasas, 28/67; Mücadele, 58/13; Tahrim, 66/ 5; Nasr, 110 /1,2,3;

⁴⁰³ ibn. Mace, **İkame**, 78

⁴⁰⁴Yapıcı, a.g.e., s.67-68

⁴⁰⁵ Dumlu, a.g.e., s.56; İzutsu, a.g.e., s. 269-272

Kur'an-ı Kerim'de tevbe kavramını incelediğimizde tevbenin iki konuyla ilişkili olduğunu tespit etmemiz mümkündür:

1- Geçmişî tümüyle tasfiye etmek ve ona hiçbir zaman dönmemek,

2- Tutum ve davranışta, insanlar arası ilişkilerde, İslam kanunlarına uygun bir sistemi metot olarak kabul etmek.⁴⁰⁶

Kendisiyle, mağfiret ve kabul ümit edilen, tevbenin fiili varlığını gerçekleştiren ve onun pratikte tercümanı olan ameller yapılmadıkça dille tevbe ettim demekle, tevbede sıdka delil olamaz. Pratikte tevbeyi gerçekleştirmedığı müddetçe, onun, tevbe ettim sözüyle yetinilmez, ta ki, o sözü fiili olarak destekleyen ameller yapılmadığı müddetçe.⁴⁰⁷

⁴⁰⁶ Peker, a.g.e., s. 7

⁴⁰⁷ el-Müneccid, a.g.e., s. 37

SONUÇ

Yaratılışın gayesi Allah'ı tanımak ve O'na ibâdet etmektir. Bütün ilâhî dinlerde ibâdet olgusu ve anlayışı (inancı) vardır. İbâdeti olmayan bir din düşünülemez. İbâdet insanı Allah'a yaklaştıran ve kişiyi olgunlaştıran, insan-ı kâmil olma noktasına yönelten bir olgudur.

Yüce Allah kâinattaki her şeyi insan için insanı da kendisi için yaratmıştır. Zîra insanoğlu dünya için yaratılmamıştır. O ötelere ötesi için sonsuz bir âlem için yaratılmıştır. O bu dünyada misafirdir. Bu âleme gelişinin bir amacı vardır. O da yaratanını bilmek, tanımak ve ona ibâdet etmektir.

Kulluk hiçbir zaman insan hürriyetinin elinden alınması demek değildir. Yaratılışının gayesinin kulluk olmasını birçok müfessir kulluk etmek zorunluluğu değil, onlara kulluğu emretmek için yarattı şeklinde anlamışlardır. Yani Allah(c.c), hiç kimsenin zorla ibâdet etmesini istememektedir. Çünkü bu dünya bir imtihan dünyasıdır. Ve Allah(c.c), herkese iyi'yi ve doğruyu seçip ona göre davranma hürriyeti vermiştir. İnsan bu hürriyeti istediği şekilde kullanma hakkına sahiptir.

Hata ve günahın tarihi insanlık tarihi ile özdeşdir. İnsanı meleklerden ayıran en önemli özellik de onun günah işlemesidir. Şeytandan ayıran özelliği ise işlediği günahı ısrar etmeyip tevbe etmesidir.

Günah ve tevbe insanoğlunun babası Hz. Âdem ve annesi Hz. Havva ile başlamış, ilk hatayı da ilk tevbeyi de yine onlar yapmıştır. Şeytan iyi amel, melekler de kötü amel işlemeyeceğine göre; fitratında iyilik ve kötülük bulunan insan hata yapmakta ve pişmanlık duyunca da yaratıcısından özür dileyip af ve mağfiret istemektedir. Kur'an kendisine inananlardan kusursuz bir hayat değil, günahlarla dolu olsa bile tevbeli bir hayat istemektedir.

Kur'an tevbe kapısını açmasıyla, insana ne kadar çok önem verdiğini göstermektedir. Çünkü Kur'an, insanları günahlarıyla ruhsal bunalımlar içinde yaşamaya değil, tevbe ve istiğfar yoluyla temizlenmeye, ferahlamaya çağırmaktadır. Böylece insanlar, Allah'ın

rahmetinden ümit kesmeyip hem yaratıcısına kulluk yapmaya, hem de insanlığa faydalı hizmetlerde bulunmaya yönelecektir.

İnsan her ne kadar Allah'ın mükemmel bir biçimde yarattığı varlık olsa da zaman zaman bilerek ya da bilmeyerek hata, kusur ve günah olarak nitelendirilebilecek türden davranış ve tutumlar sergileyebilir. Günah işlemek, hata etmek, belki de insanı meleklerden ayıran özelliklerin başında gelir.

Tevbe, imanın kemâle ermesi için bir başlangıç noktası, içinde hazineler bulunan iman sarayının ilk kapısıdır. Mümin Allah'a vuslat yolculuğuna tevbe ile başlar, iman ile kanatlanır ve nihayet bu iman, aksiyon(amel) yaptırabilecek seviyeye yükseldiğinde onun hayatının bütün karelerine aksedecek şekilde güzel amellerin fişkırmasına sebep olur. Böyle bir mertebeye erişen müminin bugünü dününden, yarını ise bugününden daha mustakiim ve daha bereketlidir. Zira o, ciddi bir muhasebe duygu ve düşüncesi içerisinde, geçmişte yaptıklarını kritiğe tabi tutacak, işlediği günahlarından dolayı pişmanlık duyacaktır. Ancak bununla da kalmayıp o anda hâla yapmaya devam ettiği hatalar varsa onları hemen terk edecek ve gelecekte de bir daha işlememeye hem kendine hem de Rabbine söz verip ondan af ve mağfiret dileyecektir. O andan itibaren bu tevbe kahramanının hayatında kötülüklerin yerini iyilikler, boş işlerin yerini ise salih amel alacaktır.

Dini hayatın yeniden düzene girmesi ve devamlılığın sağlanması açısından tevbenin önemi büyüktür. Günahlara dalarak Allah'ı unutan insan, tevbe etmekle Cenab-ı Hakki yeniden hatırlar, emir ve yasaklarına uymayı kendine vazife bilir. Allah'a olan inancı yeniden kuvvetlenip imanın gereğini yaşamaya başlamasına vesile olur.

Gerek klasik kaynaklarda, gerekse günümüz eserlerinde mâna itibariyle birbirine karışmış gibi görünen ve çoğu zaman biri diğerrinin yerine kullanılabilen tevbe ve istiğfar farklı iki kavramdır. Açıkladığımız gibi bu terimlerin lafız ve mana olarak Kur'an'da kullanılışları bizi desteklemektedir. Ancak her ikisinin de birbirini tamamladığını unutmamak

gerekir. Çünkü kötülüklerden uzaklaşmadan, Allah'ın istediği insan olma hususunda belli bir gayret sarfetmeden, onu yegâne affedici olarak kabul etmeden, kısaca onunla barışma ve rûhen ona yönelme sürecine girmeden, dini bir tecrübe olan tevbe hadisesi meydana gelmeyeceği gibi, dilin kuru bir alışkanlığı olarak “Allahım affet” şeklinde yapılan istiğfarlarda ferdi tevbeye sevkedici bir tecrübe hüviyetini kazanamayacaktır. Ayrıca dille, kalple veya her ikisiyle af dilemeksizin kötülüklerden uzak durmakta subjektif ve objektif boyutuyla tam bir tevbe sayılmaz. Zîra af dilememek, Allah düşüncesini iç dünyada yaşamamak demektir. İstiğfar, tevbeye bir nevi ruhi hazırlıktır.

İstiğfar, henüz daha tevbe fiili gerçekleşmeden önce, samimi bir tevbenin ilk basamağı olmak üzere ferdin Allah'ı en yüce ve en büyük bir kudret olarak tanıyarak kabul etmesidir. Kişinin Allah'a yönelmeden evvel, içinde onu en yüce ve yönelmeye en layık bir varlık olarak kabul etmesi gerekir. Bu duygu ve düşüncelerini istiğfar ile ortaya koyan insan neticede rûhen tevbeye de hazırlanmış olmaktadır.

Tevbe hadisesi, ferdin günahkâr halinden vazgeçerek Allah'a itaate dönmesi olduğuna göre, tevbe sonunda kişinin gerek yaşantı tarzında, gerekse özel birtakım davranışlarında açıkça görünen bir değişme ve düzelme söz konusu olmaktadır. Yani, tevbekâr olan kişinin tevbe etmiş olmasının da bir sonucu olarak, kendi aklî, ruhî ve vicdanî muhasebesiyle yaşantısını ve davranışlarını düzeltmesi gerekir ki buna ıslahî hâl denir. Bu ruhsal halden sonra ferdin kendisinden beklenen fiilleri yapmaya koyulması, onun salih amel denilen fiillerin sergilenmesiyle mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA

- Abduh, Muhammed, **Tefsiru'l Fatiha**, Matabaatul Menar, ty.
- Abdulgani, Muhammed Fuad, **Mûcem-u'l-Müfehres**, Beyrut, ty.
- Abdullah İbn Abbas, **Tefsiru Abdullah İbni Abbas**, ty.
- Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Beyrut, 1985
- Akseki, Ahmet Hamdi, **İslam Dini**, D.İ.B. Yayınları, Ank. 1973
- Akyüz, Vecdi, **Mukayeseli İbadetler İlmihali**, İz Yay-2000
- Alûsî, Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve Sebi'l-Mesânî**, Daru'l Fikr Matbaası, Beyrut-Lübnan- 1997
- Aliyyu'l Kari, **Şerhu'l Emali**, (trc. Y. Vehbi Yavuz, İst-1981)
-**Şerhu Fıkhu'l Ekber**, el-Matbaatu'l- Osmaniye, İst-1303
- Asım, Ebu'l-Kemal es-Seyyid Ahmed, **el-Okyanusu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmusi'l-Muhît**, İstanbul, 1305
- Atay, Hüseyin, **Kurana Göre Tевbe Ya da Bilinci Yenilemenin İmkânı**, İslamiyat, I.sy. 3
- Ateş, Süleyman, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, İstanbul, 1988
- **İslam Tasavvufu**, Yeni Ufuklar Neşriyat, ty.
- el-Bakuvi, Mir Muhammed Kerim, **Keşfü'l Hakayık**, Buhariye Matbaası, 1904
- Beğavi, Ebu Muhammed el-Hüseyn, **Meâlimu't-Tenzîl fi't-Tefsîr ve't-Te'vîl**, Beyrut, 1985
- Behiy, Muhammed, **İnanç ve Amelde Kur'an'i Kavramlar**, (çev. Ali Turgut), İstanbul, 1988
- Bilâlî, Abdülhamid, **Arınma Yolu**, Buruc Yayınları İst, ty.

Bilmen, Ömer Nasuhi, **Büyük İslam İlmihali**, Gün Matbaası ist. 1959

.....**Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Alisi Ve Tefsiri**, Bilmen Yay, Fatih- İst, Ty.

Beydâvî, Abdullah bin Ömer bin Muhammed Nâsiruddin, **Envârü't-Tenzîl ve Esrâru't Te'vil**, Daru's-Sadr, Beyrut-Lübnan 1863

Buhari, Muhammed b. İsmail, **el-Camiu's-Sahih**, Darul-Fikr, ty.

Bursevi, İsmail Hakkı, **Ruhu'l Beyan**, Daru'l Tebaatı Amire 1285

Ceffal, Muhammed, **et-Tevbe ve Eseruha fi İskatı'l Hudud fil Fıkhil İslami**, Beyrut 1989

Cuveyni, İmamu'l Harameyn, **Kitabu'l İrşad ila Kavadı-il Edilleti fi Usuli İtikad**, Mektebetü'l Hancı Yay. Matbaatu's-Saadeh Mısır-1950

Cürcani, Şerif, **Tarifât**, Mısır, 1300

el-Cevziyye, İbn Kayyim, **Zadu'l-Meâd**, (çev: heyet), İstanbul, 1990

Çantay, Hasan Basri, **Kur'an-ı Hakim Ve Meal-i Kerim**, Naşir- Mürşid Çantay, İst-1980

Dalgın, Nihat, **İslam'da Tevbe ve Cezalara Etkisi**, Etüt Yayınları, Samsun 1999.

Derveze, Muhammed İzzet, **et-Tefsiru'l Hadis**, Kahire, 1964

Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat**, Derya Dağıtım, İst-1978

Dihlevi, Şah Veliyullah , **Huccetullahil Baliğa**, ty.

Dini Kavramlar Sözlüğü, (DİB yay.), Ankara, 2006

Dini Terimler Sözlüğü, (AÜİF kütüphanesi)

Döndüren, Hamdi, **Şamil İslam Ansiklopedisi**, bkz. ibadet-kulluk mad

Dumlu, Ömer, **Kur'an'da Bazı Kavramlara Bakış**, Anadolu Yay., İzmir, 1999

....., **Kur'an-ı Kerimde Salah Meselesi**, Ank-1992

Ebu'l Hasan Ali b. İsmail, **el-Muhassıs**, Bulak Baskısı, h.1321

Ebû Zehra, Muhammed, **Livau'l İslam**, ty.

Ece, Hüseyin K., **İslam'ın Temel Kavramları**, ty.

- el-Ayni, **Umdetul Kari li şerhi sahihil buhari** , Dar-ı et-Tebağ el- Amire-1308
- el-Cevzi, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, **Zadü'l Mesir fi İlmi't-Tefsir**, Mektebü'l İslamiy 1965
- el-Endelusi, Galip b. Atiye, **el- Muharreru'l Veciz Fi Tefsiri Kitabil Aziz**, 1982
- el-Akk, Halid Abdurrahman, **Mevsuat el-Fıkhu'l Maliki**, Şam, 1992
- el-İci, Muhammed b. Abdurrahman b. El- İci eş-Şirazi, **Camiu'l Beyan fi Tefsîri'l-Kur'ân**, Daru'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut Lübnan-2004
- el-Mekki, Ebu Talib Muhammed b. ebu'l Hasan, **Kutu'l-Kulub**, ty
- el-Muhasibi, Haris, **Hakikati Arayanlara Kılavuz**, Trc. Mehmet Talha Odabaşı, Mavi Yayıncılık, İst-2002
- el-Müneccid, M. Salih, **Tövbe Etmek İstiyorum Ama Nasıl**, (trc Alim Yücer ve Muhlis Turan), Karınca Yay. İst-2005
- Enes, Mâlik b., **el-Muvatta**, Hüsnü'l-Huluk, ty
- es- Semerkandi, Ebu'l-Leys, **Tenbih**,(trc. Abdulkadir Çiçek), Bedir Yay. Ank-1977
- Fazlurrahman, **Ana Konularıyla Kur'an**, (terc: Alpaslan Açıkgenç), Ankara, 1987
- Feyzü'l-Kadir, **Münavi**, Matbaatu Mustafa Muhammed, Mısır-1938
- Firuzabadi, Mecduddin Muhammed b. Yakub, **Besâiru Zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz**, Beyrut, ty.
- Garnati el –Endelüsi, Muhammed b. Ahmed, **Kitabu't-Teshil Li Ulumi't- Tenzil**, Beyrut-2003
- Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Ahmet, **Mükâşefetu'l Kulûb**, (çev.Abdülhalık Duran), Yeni Şafak, 2005
-**İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, (trc. Ahmed Serdaroğlu) Bedir Yay. İst-1973
-**Dinde Kırk Esas**, Trc. Hüseyin Erdoğan, Hisar Yayınevi, İst-1972

Geylani, Seyyid Abdul Kadir-i, **İlim Ve Esrar Hazinesi Gunyetü't- Talibin**(mütercim: A. Faruk Meyan), Bereket Yayınevi, Yayıncılık Matbaası, İst-1979

Gümüşhanevi, Ahmed Ziyaeddin, **Camî'u'l Usul**, Mısır 1328

Halid, Abdurrahman, **Mevsuat el-Fıkhu'l Maliki**, Şam, 1992

Hançerlioğlu, Orhan, **İslam İnançları Sözlüğü**, (Remzi Kitabevi), İstanbul, 1984

....., **Toplumbilim Sözlüğü**, İstanbul, 1986

Hazin, Ali b. Muhammed, **Lubabu't Te'vil fi Meani't Tenzil**, el- Mektebetü'l Ticariyyetü'l-Kübra, Mısır 578

Hicazi, Muhammed Mahmud, **Furkan Tefsiri**, İlim Yay., İstanbul, 1989

el-Hilali, Selim bin Ayd, **Hadiyil ruh ila ahkami l- tevbetil Nasuh**,Zehran 1996

Hökelekli, Hayati, **Din Psikolojisi**, T.D.V. Yay. Ank. 1996.

İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan ez-Ziyad, Hamit Abdülkadir, Muhammed Ali en-Neccar, **Mu'cemu'l-Vasît**, Çağrı yay., Söğüt ofset, İstanbul, 1986

İbn Abidin, **Şifa'ul-Alil**, ty.

İbn Mace, **Sünen**, Daru Ehyail Kütübi el-Arabiyye, 1952

İbni Arabi, Muhyiddin, **Tefsiru Şeyhu'l Ekber**, 1291

.....**el-Fütuhatü'l-Mekkiyye**, .Osman Yahya Kahire, ty.

İbnu'l- Cevzi, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, **Zadü'l-Mesîr fî İlmi't Tefsîr**, Beyrut, 1987

İbn. Faris, Ebu'l Hüseyin Ahmet b. Zekeriyya, Tahkik Abdüsselam Muhammed Harun, **Makayisul-Lüga**, Dâr-ı Kütübi'l Arabiyye, Kahire. 1266

İbn-i Humam, **Fethul kadir**, Kahire, 1929

İbn Kayyim, **Medaricussalikin**, bi Matbaati'l Menari Bi Mısri Hicri 1331

İbn Kesir, İsmail b. Ömer, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm**, (Çeviri: Bekir Karlığa- Bedrettin Çetiner), Çağrı Yayınları, İst- 1991

İbn Manzur, Ebu'l-Fida Cemalüddin Muhammed, b. Mükrim el-İfrîkî el –Mısırî **Lisanu'l-Arap**, Beyrut, 1956

İbn Side, Ebu'l Hasan Ali b. İsmail, **el-Muhassıs**, Bulak Baskısı, h.1321

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed bin Abdülhalîm bin Mecdiddîn bin Abdüsselâm, **Kulluk**, İhya yay., çev., İ. Dal, İst-1985

..... **Kitabu't-Tevbe**, Beyrut, 1992

....., **Mecmuu Fetva**, ty

el-İsfehâni, Ragıp, **el-Müfredat fi Garib'il Kur'an**, Dar-ı Marife, Beyrut-Lübnan, Trsz

İlhan, Seyyid Şenel, **Tevbe Yeniden Başlamaktır**

İslam Ansiklopedisi, (M.E.B.), Ümmet mad., XIII

İsmail, Şaban Muhammed, **El-ibade fi'l-islam**, ty.

İzutsu, Toshihiko, **Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, (Trc. Selahattin Ayaz) İstanbul, Pınar Yay. 1990

Karaçam, İsmail, **İslam'da Tevbe**, Özek Yayınevi, ist. ty.

Karagöz, İsmail, **İnsanın Yaratılış Gayesi**

.....**Kur'an'da İbadet Kavramı**, Şule Yay,

Kasapoğlu, Abdurrahman, **Kur'an'da İbadet Psikolojisi**, İzci Yayınları, İstanbul-1997

Katar, Mehmet, **Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamda Tevbe**, Andaç Yayınları, Ank. 2003

El-Kardavi, Yusuf, **İbadet**, Çev. : Hüsabettin Cemal, ty

el-Kasimi, Muhammed Cemalüddin, **(Mehasin et-Te'vil), Tefsiru'l Kasımi**, Daru İhya-il Kütüb'il Arabiyye, 1956

Kerimoğlu, Yusuf, **Emanet ve Ehliyet**, Ölçü Yayınları, ist. 1985

Kılıç, Sadık, **Kur'an'da Günah Kavramı**, Hibaş Yayınları, Konya, 1984.

Koçyiğit, Talat, **Hadislerin Işığında İman İbadet Ahlak**, DİB yay., Ankara, ty.

Konyalı Mehmet Vehbi, **Hülasatül Beyan Fi Tefsiri'l-Kur'an**, İstanbul, 1968

- el-Kurtubi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari, **el-Câmi'u li Ahkâmi'l Kur'an**, Daru'l Hadis, Kahire-2002
- Kotku, M. Zaid, **Tevbe**, Seha Neşriyat 1986
- Kuşeyri, İmam Ebu'l- Kasım Abdul Kerim, **er-Risale** (Mütercim: Ali Arslan), Arslan Yayınları- 1978
- Kutup, Seyyid, **Fi Zıllali'l Kur'an**, (çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa), İst. 1968
- Kutup, Muhammed, **İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler**, çev. : Bekir Karlığa, İşaret Yayınları, ist. 1987
- Kutluay, Yaşar, **Günah, Türk Ansiklopedisi**
- el-Maturidi, Ebi Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, **Tefsiru'l Maturidi**, Beyrut, 2005
- el- Meraği, Ahmet Mustafa, **Tefsirü'l Meraği**, Matbaatu Mustafa , Mısır-1946
- el-Maverdi, Ebi'l Hasen Ali b. Muhammed b. Habib, **Tefsiru'l Maverdi**, Beyrut, 1992
- el-Mevdudi, Ebu'l A'la, **Tefhimu'l Kur'an**, İnsan yay., İstanbul, 1987
-**Kur'an'a Göre Dört Terim**, Beyan Yayınları, ist. 1989
- Nisaburi, ebi Hasan Ali b. Ahmed el-Vahidi, **El Vesid Fi Tefsiril Kur'ani'l Mecid**, Darul Kütübil İlmiye, Beyrut- Lübnan-1994
- Pazarlı, Osman, **Din Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İst. 1993
- Razi, Fahrüddin, **Mefatihü'l-Ğayb**, Akçağ Yayınları, Ank-1995
- Reşit Rıza, Muhammed, **Tefsiru'l-Menar**, Kahire, 1947
- es-Sabuni, Muhammed Ali, **Safvetu't Tefasir**, Beyrut, 1986
- es-Sadi, abdurrahman b. Nasır, **Teysirul Kerim Er-Rahman fi Tefsiri Kelami Mennan**, Alemül kütüb, Beyrut-1993
- Sofuoğlu, Mehmet, **Sahihi Müslim ve Tercemesi**, İst-1970

Süleyman, Mukatil b., **Tefsiri Mukatil b. Süleyman**, Müessesetü et-Tarihü el-Arabiyyu, Beyrut, Lübnan-2002

Şamil İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2000

Şatibi, Ebu İshak, **el- muvafakat fi Usuli's-Şeri-a**, el Matbaatu er-Rahmaniyye bi Mısriyye, ty,

Tabbara, Afif Abdulfettah, **İslam'ın Ruhü**, Hilal yayınları, İst-1965

Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, **Camiu'l-Beyan an Te'vili'l-Kur'an**, Dari Hecer, Kahire, 2001

Taftazani, Saiduddin Ömer, **Şerhu'l Mekasid**, Semerkand, 783

Tantavi, Muhammed Seyid, **et-Tefsiru'l Vesid lil Kur'anil Kerim**, 1998

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, **Sünenü't-Tirmizi**, Kahire. ty.

Tunç, Cihad, **Tevbe Hakkında Bazı Meseleler**, İ.F.D.

.....**Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi**, AÜİFD. sy,XXIII

Tûsi, Cafer Muhammed b. Hasan, **et-Tibyan fi Tefsiri'l-Kur'an**, Daru ihya el Arabiyyü, ty

Vecdi, Muhammed Ferid, **el Mushaf el Müfessir**, Mektebetül Kahire, Mısır- 1953

Vehbi, Mehmed, **Hulasatü'l Beyan fi Tefsiri'l Kur'an**, Ahmet Sait Matbaası, Üçdal Neşriyat, İst-1966

www.ahmedkalkan.net

www.sadikturkmen.com

www.sefaat.com

www.tevbekapisi.com

Yapıcı, Asım, **İslam'da Tevbe Ve Dini Yaşayıştaki Rolü**, Beyan Yayınları, ist. 1997

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, (sdlş. İsmail Karaçam ve diğerleri), Azim Dağıtım, İst., ty.

Yiğit, Yaşar, **İslamî Kimliğin Kazanılmasında Tövbenin Rolü ve Önemi**, Diyanet Aylık Dergi,

Zemahşeri, Mahmud b. Ömer, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l- Ekâvîl fî vüçûhi't-Te'vîl**, Matbaatu'l-Kübra, Bulak Baskı, 1318

Zeylai, Muhammed, **Lissekafeti el-İslamiyye**, Beyrut-Lübnan, 1997

Zuhayli, Vehbe, **Tefsiru'l Münir**, Daru'l Fikr, Beyrut Lüban, İst-2005

ÖZET

TOPYAY, YUSUF “Kur’an’da İbâdet Açısından İstiğfar ve Tевbe İlişkisi”

Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Şevki SAKA, XI + 131

Tezimiz bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde: araştırmamızın amacı, önemi, konusu ve metodu hakkında kısaca bilgiler verdik.

Birinci bölümde daha çok kavramsal çalışma yapıp, tevbe, ibâdet ve istiğfar kavramları’nın hangi anlamlara geldiklerini, nasıl, ne zaman ve hangi şartları ihtiva etmeleri gerektiği hususu üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın ikinci bölümünde tevbe ve istiğfar kavramları’nın farklı iki kavram oldukları Hûd suresi’nin üçüncü âyeti ışığında değerlendirilmiştir. Ayrıca bu bölümde tevbe ile ibâdet arasındaki ilişki âyetler ışığında açıklanmaya çalışılmıştır.

Tezimizin sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapıp bibliyografya ile çalışmamız tamamlanmıştır.

SUMMARY

**TOPYAY, YUSUF “The Relationship Between Penitence and Forgiveness
in Terms of the Praying in Qur’an”, Master’s Thesis, Adviser: Prof. Dr. Şevki
SAKA, XI + 131**

Thesis is consisted of an introduction, two chapters and a conclusion.

In the introduction, the knowledge about the aim, importance, theme and method of the investigation is given.

In the first chapter, the conceptional study is made. The knowledge about the meanings of the concepts regarding with the praying the forgiveness and the penitence is given.

Apart from this, the knowledge is given about how these concepts are used in Qur’an’ic terminology.

In the second chapter, it is evaluated that the forgiveness and the penitence are different concepts from each other in the light of the third verse of Hûd sûrah. Again in the chapter the relationship between the penitence and the forgiveness is explained in the light of the Qur’an’ic verses.

In the conclusion, the general evaluation is made and the investigation with bibliographical is finished.